

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

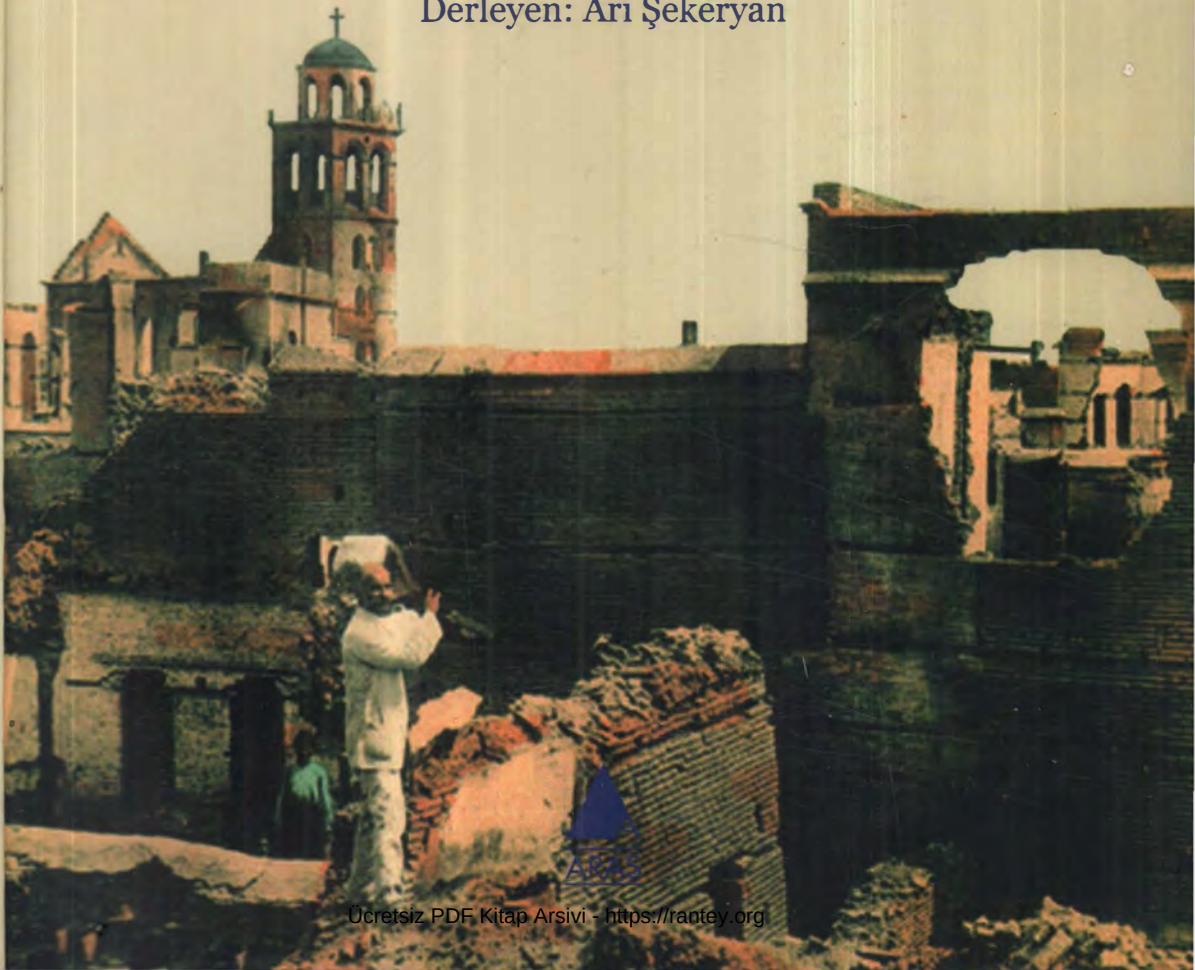

1909 Adana Katliamı: Üç Rapor

33 yıllık uğursuz Abdülhamid döneminde Türk vatandaşlarımızın taze hayatları Marmara balıklarının gıdasını oluştururken, biz de az ötede İstibdat'ın mezbahasında vahşi hayvanlara yem olmaktaydık. Bu kırıcı dönemi beraber atlattık. Öyle ki, bu kadar çile ve işkenceyle elde edilen milli hâkimiyette, hemen devrimin ertesinde Meşrutiyetimizin ve Osmanlı'nın temiz alnına sürülen lekeyi ortadan kaldırarak, açılan yarayı tedavi etme merhametini kendilerinden talep etme hakkımız olduğunu düşünüyoruz: "Vatanın selameti birliğe; dostluğun tesisi adaletin icrasına bağlıdır."

Taner Akçam'ın önsözüyle

Derleyen: Ari Şekeryan

33 yıllık uğursuz Abdülhamid döneminde, Türk vatandaşlarımızın taze hayatları Marmara balıklarının gıdasını oluştururken, biz de az ötede İstibdat'ın mezbahasında vahşi hayvanlara yem olmaktaydık. Bu kırıcı dönemi beraber atlattık. Öyle ki, bu kadar çile ve işkenceyle elde edilen milli hâkimiyette, hemen devrimin ertesinde Meşrutiyetimizin ve Osmanlı'nın temiz alnına sürülen lekeyi ortadan kaldırarak, açılan yarayı tedavi etme merhametini kendilerinden talep etme hakkımız olduğunu düşünüyoruz:

“Vatanın selameti birliğe; dostluğun tesisi
adaletin icrasına bağlıdır.”

Garabet Çalyan

u s u l g e r e ğ i

Bu kitap, 1909 Adana katliamlarını izleyen aylarda kaleme alınan üç rapordan oluşmaktadır: “Adana Vakası ve Mesulleri” (Garabet Çalyan), “Adana’da Adalet Nasıl Mahkûm Oldu?” (Artin Arslanyan) ve “Adana Raporu” (Hagop Babigyan).

Katliamların birinci elden tanıkları Çalyan ve Arslanyan’ın Osmanlıca kaleme aldığı raporlar, Türkçede ilk kez yayımlanmaktadır. Daha önce, *Yıkıntılar Arasında* (Zabel Yesayan, Mart 2014) adlı kitabımızda görece kısa bir versiyonuna yer verdiğimiz Babigyan raporu ise bu kitapta bütünlüklü olarak sunulmuştur.

Kitaptaki saat ve tarihler, Osmanlı’nın kullandığı Gurubi (Ezani) saat ve Rumi takvime göre bırakılmıştır.

Metinlerde yer alan * işaretli dipnotlar ve [] içindeki açıklamalar tarafımızca eklenmiştir.

Kitabın arkasında, dizine, kitaba tarafımızca eklenmiş olan görsellerin kaynakçasına, metinde geçen ve bugün artık değiştirildiğini tespit ettiğimiz yer adlarının listesine ve kitaba katkı sunanların biyografilerine yer verilmiştir.

Türkçe yazımda Ömer Asım Aksoy’un *Ana Yazım Kılavuzu* (Epsilon Yay.) temel alındı, Necmiye Alpay’ın *Türkçe Sorunları Kılavuzu*’ndan (Metis Yay.) yardımcı kaynak olarak yararlanıldı.

y a y ı n c ı n ı n n o t u

1909 ADANA KATLIAMI ÜÇ RAPOR

A r a s Y a y ı n c ı l ı k
İstiklal Caddesi, Hıdivyal Palas 231/Z
34430 T nel, Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 252 65 18 - 243 06 02
Fax: (0212) 252 65 19
info@arasyayincilik.com
www.arasyayincilik.com
Sertifika No: 10728

ARAS -      147

1909 Adana Katliamı:    Rapor

Yayına Hazırlayan
Ararat  ekeryan

Düzelti
Nivart Ta  ı

Kapak Tasarımı
Aret G c r

Kapak Fotoğrafl
Katliamların ardından Adana Ermeni mahallesi
(Berc Fenerci Arşivi)

  Aras Yayıncılık, 2015
ISBN 978-605-5753-47-4

Baskı
Sena Ofset

2. Matbaacılar Sitesi 4NB7-9-11 Topkapı-İstanbul
Tel: (0212) 613 03 21 / Sertifika No: 12064

Ocak 2015, İstanbul

1909 ADANA KATLIAMI ÜÇ RAPOR

GARABET ÇALYAN
Adana Vakası ve Mesulleri

ARTİN ARSLANYAN
Adana'da Adalet Nasıl Mahkûm Oldu?

HAGOP BABİGYAN
Adana Raporu

Taner Akçam'ın Önsözüyle

DERLEYEN ve OSMANLICADAN ÇEVİREN
ARİ ŞEKERYAN

Önsöz

Taner Akçam

Aras Yayıncılık, 1909 Adana katliamı ile ilgili üç önemli kaynağı Türkçe okuru ile buluşturuyor: Garabet Çalyan'ın *Adana Vakası ve Mesulleri*; Artin Arslanyan'ın *Adana'da Adalet Nasıl Mahkûm Oldu?*’su ve Osmanlı Meclisi milletvekili, İttihat ve Terakki Partisi üyesi Hagop Babigyan'ın Adana olayları hakkında Meclis’e sunmak üzere yazdığı rapor.

Her üç çalışma da 1909 yılında yayımlanmıştır ve Adana olayları hakkında birincil kaynak sayılırlar.

Adana katliamı, İstanbul’da 31 Mart olayı olarak bilinen 13 Nisan 1909 askeri ayaklanmasını takip eden günlerde meydana geldi. Söz konusu olan iki ayrı büyük katliamdır. Birincisi 14-16 Nisan tarihleri arasında yaşanmış, bunu 25-27 Nisan tarihlerinde yaşanan ikinci büyük katliam izlemiştir. Katliamlar yalnız Adana şehir merkezi ve vilayeti ile sınırlı kalmamış, Halep vilayetine bağlı kasaba ve köyleri de vurmuştur.

Katliama ilişkin en sık sorulan soruların başında, ertesi gün başladığı için, 31 Mart ile arasında ne tür bir ilişki olduğudur. Acaba katliam, daha önceden planlanmış ve İstanbul’dan gelen bir haber üzerine mi başlamıştı? İstanbul ile katliamın yaşandığı veya yaşanmasının önlendiği yerler arasında herhangi bir organik-örgütsel ilişki var mıydı? Yoksa yaşananlar tamamıyla yerel dinamiklerin ürünü olarak mı ortaya çıkmıştı?

Özellikle bölgeden yollanan bazı Alman konsolosluk raporlarında (bugünkü Lübnan ve Ürdün sınırı içindeki) kimi şehirlere katliam

organize etmek üzere İstanbul'dan temsilcilerin gönderilmiş olduğu, fakat bunların yerel yöneticiler tarafından tutuklandığı yolunda bilgilere yer verilir.¹ Bu bilgilerin doğruluğu konusunda kesin bir şey söylemek zordur. Konu tam anlamıyla aydınlatılamamış olup araştırmacıları beklemektedir.

Elimizdeki mevcut bilgilere dayanarak Adana'daki katliamın, İstanbul'dan gelen emirler veya gönderilen temsilciler yoluyla başladığı yönünde bir iddiada bulunmak doğru değildir. Fakat 31 Mart ile Adana katliamı arasındaki siyasi bağ tartışma götürmez. Zaten dönemin aktörleri de meseleyi böyle açıklamış ve buna göre tavır almışlardır. Burada okuyacağınız makalelerin de ana teması budur; örneğin ilk kitap-makalede Garabet Çalyan, Adana vakasının merkezi İstanbul'da bulunan bir irtica hareketi tarafından örgütlendiğini bazı örnekler de vererek anlatmaya çalışır ve "İstanbul'daki 31 Mart irtica hareketiyle Adana vakasının kesinlikle bir bağlantısı" olduğunu söyler.

Mesele esasen, 1908 devriminde ifadesini bulan Müslüman-Hristiyan eşitliğinin savunucuları, buna karşı çıkanlar arasındaki bir çatışma olarak algılanmıştır. Buna göre, gerek 31 Mart gerekse Adana katliamı, aralarında organik bir bağ bulunmasa bile, bu eşitliği istemeyen ve daha çok eski rejime özlem duyan güçlerin eylemleri olarak görülmüştür. Dönemin İstanbul basınına egemen olan hava da budur. Hatta *Tanin*, Adana olaylarının Abdülhamid'in emri ile gerçekleştiğini dahi ileri sürecektir.

31 Mart isyanının bastırılmasından sonra iş başına gelen yeni hükümet de asıl sorunun Müslümanların, Hristiyanlarla eşitliği kabul etmemelerinden kaynaklandığının bilincindedir. Bu nedenle Şeyhülislam'dan, Kuran ve diğer İslami kaynaklardan alıntılarla, inanç sahibi gerçek Müslümanların Hristiyanları kendi eşitleri olarak görmeleri gerektiğini ve Hristiyanların Müslümanlarla aynı muameleye tabi tutulmayı hak ettiklerini açıklayan bir fetva hazırlaması istenir. Bu fetva İmparatorluğun en uzak köyüne varıncaya kadar müftüler ve hocalar tarafından dağıtılacak ve Ramazan boyunca okunacaktır.²

Adana katliamı sırasında şehirde eczacılık yapmakta olan Hagop H. Terzian, Adana hakkında yazdığı kitabında, "İstanbul'da, 1908 devrimine karşı muhafazakâr bir örgütün [varlığı] haberi Adana'ya gelir gelmez, Adana'da da benzeri bir hareket başladı," der. Terzian

muhtemelen Derviş Vahdeti'nin *Volkan* gazetesi ile İttihad-ı Muhammedi örgütünü kastetmektedir. Terzian'a göre, bu yeni hareket Adana'da bir de gösteri düzenler ve "Şariat madde madde uygulanmalıdır; kadınlar pazara gidip alışveriş yapmamalıdır. Bu kurala uymayan kadınları parça parça edeceğiz," şeklinde sloganlar atılır.³ Artin Arslanyan da, burada okuyacağınız makalesinde, İstanbul bağlantısına değinmese bile, "Adana vakası[nı] yerel hükümetin izin ve yardımıyla İstibdat yanlılarının düzenledi[ği]" kanaatindedir.

Adana'da saldırıya uğrayanların Ermeniler olmasının nedeni ise, 1908 devrimi ve Meşrutiyet rejiminin-Anayasa'nın temsilcileri olarak ortaya çıkmış olmalarıdır. Dönemin Ermeni aydınları da Adana'da Ermenilere yönelik katliamların aşlında 1908 devrimine ve Anayasa'ya yönelik bir saldırı olduğu noktasında hemfikirdir. İttihat ve Terakki merkezinin kanaati de bu yöndedir. Nitekim İttihat ve Terakki ile Taşnak örgütü 1909 Ağustos'unda ortak bir açıklama yaparlar: 31 Mart ve Adana'nın, anayasal rejime yönelik bir saldırı olduğunu söylerler ve beş maddede sıralanan bazı ilkeler ışığında her iki partinin, her türlü gericiğe karşı, Anayasa'yı, Meşrutiyet rejimini koruyacakları yeminini ederler.⁴

Babigyan da burada yayımlanan raporunda konuyu "devrim-karşı devrim" bağlamında açıklar. Ona göre Adana katliamının iki sorumlusu vardır: "irtica" ve "istibdat."⁵ Raporunda katliamı kastederek, "Bu manasız azgınlığın asıl niteliğini iyice anlamak için, biraz geriye, Meşrutiyet'in ilanının ertesi sabahına kadar gitmek gerekir," der. Babigyan'a göre, "Meşrutiyet rejiminin yeniden kurulması, eski iktidarın gayrimeşru bir güç sağladığı belli başlı insanların çıkarlarıyla uyuşmuyordu. Dolayısıyla bu insanlar, yeni rejime ve doğal olarak onu korumak için kanlarını dökmeye hazır olan Ermenilere karşı büyük bir husumet besliyorlardı... [ve] yeni rejime karşı saldırılarında başarıya giden yolu öncelikli olarak Ermenilerin yok edilisinde buldular."

Olaylardan sonra Adana'ya gönderilen hükümet heyeti de, konu hakkında hazırladığı 10 Temmuz 1909 tarihli raporda benzer görüşlere yer verir. Rapora göre Adana olayları, Ermeni gençleri arasında var olan adem-i merkezîyetçilik fikri ile istibdat taraftarı Abdülhamid yanlıları arasındaki bir çatışmadır ve yerel yöneticilerin sessiz kalmasıyla katliama dönüşmüştür.⁶

Katliam sırasında, 1908 devrimini ve hürriyeti temsil amacıyla Adana'da inşa edilmiş bir tâkın saldırganlar tarafından “Padişahım çok yaşa! Kahrolsun hürriyet!” sloganlarıyla yıkılması, 31 Mart ile Adana katliamı arasındaki ortaklığa verilebilecek ilginç bir örnek teşkil eder.⁷

Adana katliamının, 31 Mart ayaklanması ile aynı çerçeve içinde açıklanmasına itiraz edenler olduğunu burada eklemeliyim; ama bu kısa önsözde bu tartışmayı yapma şansım yok. Burada, kitapta yer alan üç kaynak hakkında okuma kolaylığı sağlamak amacıyla bazı ek bilgiler vermekle yetineceğim.

Olayların başlangıcı ve gelişimi

Adana'da bir katliam olacağı önceki aylardan belli gibidir. Katliamda dört önemli sosyal olgu rol oynamış gözüküyor. Birincisi 1894-96 yıllarında Ermenilere yönelik büyük katliamlar olurken Adana'da herhangi bir saldırının yaşanmamış olduğu gerçeğidir. Eğer Müslüman-Hıristiyan gerilimini bir gaz sıkışmasına benzetirsek, başka yerlerde bir deprem (katliam) halinde patlayan bu sıkışma Adana'da patlamamıştı. Müslüman kesimde patlamaya yönelik birikmiş olan bu gazı 1909'da harekete geçiren ise 1908 devrimidir. Bu da sözünü ettiğim ikinci sosyal olgudur. Adana Ermenileri, 1908 devrimini sevinçle karşılayarak ve buna uygun davranışlar sergileyerek bölgelerinde devrimin bir nevi sembolü ve temsilcisi oldular.

Ermenilerin, Türk-Müslüman topluluklarla eşit ve özgür yaşaması ve buna uygun davranması anlamına gelen bu değişiklik, Müslüman çoğunluk tarafından, “Ermenilerin şımarması” olarak anlaşıldı. Bugünkü resmi çizgi de bu yöndedir. Adana konusunda yazılmış, eski yeni tüm kitapların ortak kurgusunun “hadlerini bilmeyen Ermeniler” üzerine oturduğu görülebilir.

Adana'da Müslüman-Ermeni gerilimini patlamaya götüren üçüncü sosyal olgu, Ermenilerin Adana sosyal hayatında giderek etkin bir konuma yükselmeleridir. Başta büyük toprak sahipleri olmak üzere Adana'nın Müslüman eşrafı Ermenilerin artan sosyal ve iktisadi gücünden hoşnut değildir. İktidarlarını kaybetmeye başladıklarını hissetmektedirler ve bu nedenle de çıkarlarını tehdit ettiklerini

düşündükleri bu yeni çevreye karşı düşmanlık beslemektedirler. Katliam sırasında, Ermenilere ait iş yerlerine saldırılarak özellikle modern makinelerin tahrip edilmiş olması bu sınıf çelişkinin ilginç bir tezahürü olarak kabul edilmelidir.

Dördüncü sosyal olgu bölgedeki nüfus ve toprak sorunudur. Adana bölgesi, güvenli yer olması itibarıyla 1894-96 katliamları sonrası Ermeniler için önemli bir çekim merkezi haline gelmeye başlar. Bölgedeki Ermeni nüfusunda ciddi bir artış gözlenir. Ayrıca, 1908'in özgürlük ortamından da cesaret alan Ermeniler, işgal edilen veya özellikle Abdülhamid döneminde zorla muhacir yerleştirilen topraklarını geri istemeye başlarlar. Ermenilerin yaşadıkları haksızlık gerçekten inanılması zor boyutlardadır. Arazilerine el konulması yetmiyormuş gibi, onlardan bir de ellerinden zorla alınan toprakların vergilerini ödemeleri istenmektedir. Ödemeyi reddedince de baskıya maruz kalmaktadırlar. Ermeniler, bu haksızlıklara karşı dini liderleri Muşeg önderliğinde mücadeleye başlarlar. Bu tavır hem askeri-mülki idareyi hem de bu topraklara el koyan Müslümanları kızdıracaktır.⁸

İstanbul'da 31 Mart ayaklanması haberinin Adana'ya ulaşması fitilin ateşlenmesi anlamına gelmiştir, o kadar. Garabet Çalyan'da 1908 devrimi sonrası bölgede yaşanan gelişmeleri ve katliamın nasıl adım adım yaklaşmakta olduğunu okuyabilirsiniz. Aslında her üç makalede de yazarlar, yukarıda özetlemeye çalıştığım sosyal olguları katliamın nedenleri arasında sayarlar ve olayların gelişimini bu çerçevede özetlemeye çalışırlar.

Her şeyi önceden planlayan merkezi bir el

1908 devrimi sonrası bölgede Ermenilere yönelik saldırılar sanki merkezi bir el tarafından devreye sokulan planlı eylemler gibidir. Bu nedenle bazı Ermeni kaynaklarında Adana olaylarının çok önceden planlandığı ve tüm eylemlerin bu plana bağlı olarak, sistemli bir biçimde hayata geçirildiği ileri sürülür.⁹ Belki tüm eylemlerin merkezi bir örgütün işi olduğunu iddia etmek oldukça abartılıdır; ama Adana ve civarında Ermenilere yönelik saldırı amacıyla birtakım yerel örgütlerin kurulmuş olduğu kesin gibidir. Yukarıda adı geçen Hagop H. Terzian, bölgede faaliyet gösteren “gizli bir örgütün” varlığından

söz eder ve bu iddiasını yakalanan birtakım kişilerin ifadelerine dayandırır.¹⁰

Garabet Çalyan da elinizdeki kitapta aynı bilgileri verir. Onun gizli örgüte ve adlarını saydığı üyelerine dair verdiği bilgilere Türk kaynaklarında da rastlamak mümkün. Adana katliamından sonra Cebel-i Bereket mutasarrıflığı görevine atanan ve kendisi de iyi bir İttihatçı olan Süleyman Kâni (İrtem) konuya ilişkin kaleme aldığı eserinde, Haçin kazası müftüsü Ali İlmi ve ulemadan Yarpuzizade Mustafa Efendi gibi birtakım Müslüman önderlerin kaymakamlık makamına sundukları bir ihbardan bahseder. Adı geçen kişiler, Haçin'de aralarında eski müftü Tevfik Efendi'nin oğullarının da bulunduğu bir grubun bir komite kurduğunu ve Müslümanları hükümete karşı isyana teşvik ettiğini bildirmektedirler. İhbar sahipleri, söz konusu örgütün, "Hıristiyanları kesmek üzere gizli planlar tertip eylemekte" olduğunu ileri sürmektedirler. Hatta, bu örgütün diğer kazalar ile irtibat halinde olduğunu ve Haçinli iki Hıristiyan'ı öldürttüğünün kendilerine "gizlice söylendiğini" de iddia ederler.¹¹ Burada zikredilen isim ve bilgilerin Garabet Çalyan'ın aktardıkları ile çakışması önemlidir.

Aslında 1908 sonrası yaşanan tüm gelişmelerin arkasında ortak bir el ve bu elin merkezden koordine edilen faaliyetlerini aramaya gerek yoktur. Söz konusu olan, Müslüman topluluklarda oldukça yaygın nitelikteki ve her an kanalizasyon edilmeye hazır bir Ermeni düşmanlığının varlığıdır. Birçok bölgede, muhtemel ki birbirinden bağımsız; ama aynı amaca yönelik eylem ve davranışlar söz konusudur. Bu gerçeklik belki de örgütlü bir faaliyetten daha tehlikeli bir duruma işaret etmektedir.

Olayların başlangıcında iki husus dikkati çekmektedir. Birincisi, kasıtlı olarak çıkartılan söylentilerdir. Söylenti veya fıslıti gazetesinin Adana katliamında çok önemli bir rol oynadığı anlaşılıyor. Ermenilerin silahlandıkları, ayaklanma hazırlığı yaptıkları, şu veya bu bölgeye baskın yapmaya geldikleri, Müslümanları boğazladıkları gibi bir sürü asılsız haberin oldukça düzenli biçimde yayıldığını anlıyoruz.

İkinci husus, merkezi bir örgüt tarafından olmasa bile belli bir çevre tarafından yayıldığı anlaşılan bu söylentileri çıkaranların askeri mülki erkan tarafından korunduğu ve desteklendiğidir. Kasıtlı söylenti

yayanların yakalandıkları bazı durumlarda devreye hemen üst düzey yetkililer girmekte ve verilen emirle bu kişiler serbest bırakılmaktadır. Babigyan, raporunda gerek söylenti yayan gerekse bunları koruyan çevre veya çevreleri mutlakiyetçi (istibdat yanlıları) olarak tanımlar ve katliamı bu kişilerin organize ettiğini söyler. Adana'da bu çevrenin kimlerden oluştuğunu neredeyse isim isim biliyoruz. Özetle, büyük toprak sahipleri ve askeri-sivil mülki idare... Söylediğim gibi, meseleyi gizli bir örgütün varlığı ile değil, toplumda son derece kuvvetli bir "eski rejim özlemi" içindeki istibdat yanlısı bir eğilimin varlığı ile açıklamak daha doğru olur.

Bu nedenle, 1908 sonrasında istibdat yanlısı büyük toprak sahipleri ve sivil-askeri mülki idare Adana'da kendi çıkarları doğrultusunda örgütlenmeye başladıklarında, arkalarında önemli bir Müslüman desteği bulmakta zorlanmadılar. Dernekleri ve gazeteleri ile Adana kamuoyunu belirlemede önemli bir güç haline geldiler. Ana düşman ise Meşrutiyet anayasası ve onların Adana'daki temsilcisi olan Ermenilerdi.

Bu resimde, İttihat ve Terakki nerede diye soracak olursanız, Adana katliamını da açıklamış olursunuz. Adana İttihat ve Terakki'si, "söz konusu vatansa gerisi teferruattır" çizgisindeydi. Burada vatan, "Ermeni-Hristiyan düşmanlığı" anlamına gelmektedir. Adana İttihatçıları, Ermeni-Hristiyan düşmanlığında istibdat yanlıları ile birleştiler. Yoğun bir savaş içinde oldukları sivil-idari mülki ekip ve toprak sahipleri ile, Hristiyanlara (Ermenilere) karşı düşmanlık yarışına bile girdiler. Özellikle ikinci Adana katliamında, Adana'daki İttihatçı çevrenin önderlerinden İhsan Fikri'nin çıkardığı *İtidal*'in kışkırtıcı yayınlarının çok etkili olduğu bilinmektedir.

Kendisi de Adana İttihat ve Terakki'nin kurucularından olan Garabet Çalyan, "Kurulan teşkilatta görev alanlardan biri olarak üzülerek itiraf ederim ki, kapıyı çok fazla açık bıraktığımızdan, hırsız, despot, milliyetçi, rüşvetçi ve şeriatçılardan birçoğu içeri girdi ve Meşrutiyet taraftarları azınlıkta kaldı" diyerek bu gerçekliğin altını çizerek ve bir nevi özeleştiri yapar. Zaten katliamın Adana ve çevresinde yaşanıp başka vilayetlere yayılmamasının bir sırrı da burada yatıyor. Yoksa, Kayseri, Diyarbakır, Elazığ, Bitlis başta olmak üzere daha birçok yerde de katliam yapılmak istendiğini

biliyoruz. Yeni ve genç İttihat ve Terakki Partisi, nerede Müslüman fanatizmini kaşıyan istibdat yanlılarına karşı tavır almayı başardıysa orada katliam yaşanmadı.

İstanbul'dan "Katliama başlayın" diye bir emir gelmediyse de, istibdat yanlılarının ayaklandıkları haberi, Adana'da fişegi ateşlemeye yetti. 14'ünde başlayan katliam, 16'sında durdu. Bunun çeşitli nedenleri var. En başta Ermenilerin ciddi bir direniş göstermeleri gelir. 14-16 Nisan tarihleri arasındaki birinci katliamda karşılıklı kayıplar neredeyse eşitti. Müslüman saldırganlar beklemedikleri bir direniş ile karşılaşmışlardı.

Bugün resmî Türk tezi, Adana'yı "silahlanıp ayaklanan Ermeniler ile buna tepki gösteren Müslümanlar arasındaki bir çatışma" olarak açıklar. Oysa ortada böyle bir etnik-dinsel çatışma yoktur. Ölen Müslümanların hemen hepsi Ermeni mahallelerinde, yani Ermeni yerleşim yerlerine saldırırken öldürülmüşlerdir.

Ayrıca saldırganların feslerinin etrafına özel beyaz türban sarmış olduklarını da burada eklemekte fayda var. Çünkü Adana Ermenileri hem Türkçe konuşuyorlar hem de giyim-kuşam bakımından Müslümanlardan ayırt edilmez tarzda yaşıyorlardı. Kimin Müslüman kimin Ermeni olduğunu anlayabilmek için saldırganların bulduğu yöntem, feslerinin etrafına beyaz türban sarmaktır.

Katliamın bir-iki gün içinde sona ermesinde, İngiliz, Fransız, Alman ve Amerikan savaş gemilerinin birbiri ardı sıra Mersin limanına yaklaştıkları veya yaklaşmakta oldukları haberlerinin de bir etkisi olsa gerek. Yabancı güçlerin Ermeniler lehine müdahale edeceğinden de çekinilmiş olabilir.

Nisan'ın 16'sında duran katliam, 25 Nisan'da bir anda yeniden alevlendi ve bu kez birincisinden çok daha vahşi şeyler yaşandı. Bunun iki önemli nedeni var gibi gözüküyor. Birincisi, katliama Adana'ya sonradan gelen ordu birliklerinin de katılmış olmasıdır. İkincisi ise Ermenilerin, Osmanlı yöneticilerinin ve özellikle de İngiliz elçisinin sözlerine güvenerek silahlarını teslim etmiş olmalarıdır. Kaynaklardan edindiğim sınırlı gözlemlere göre gerek birinci gerekse ikinci katliamın başlama ve bitiş nedenleri üzerine daha ciddi çalışmaların yapılması gerektiği kanaatindeyim.

Adana katliamının sonlanması ile Hareket Ordusu'nun İstanbul'u

kesin kontrol altına alması arasında da ilginç bir paralellik vardır: İstanbul'da Meşrutiyet düzeni yeniden inşa edilince, Adana'da da aynısı oldu.

Kayıplar

Adana katliamında toplam kaç insanın öldüğü tam olarak bilinmemektedir ve farklı rakamlar verilmektedir. Bunun en önemli nedeni, öldürülen Ermeniler arasında diğer bölgelerden mevsimlik işçi olarak Adana'ya gelmiş olan çok sayıda insan bulunmasıydı. Bunlar hiçbir zaman kayda alınmadı.

Babigyan raporunda, “Sonuç itibarıyla –ve her vilayette kesin rakamlar belirleninceye kadar– kurbanların sayısı ile ilgili en muhtemel tahmin en az 20 bindir” der. Rapora koyduğu ekte ise, öldürülen Ermeni sayısını 19 bin 479 olarak verir ve buna, Rum (250), Süryani (850) ve Keldani (422) gibi diğer Hıristiyanları da ekler ve öldürülenlerin 21 bin civarında olduğunu söyler.

Babigyan, 8 Temmuz 1909'da *Tasvir-i Efkar* gazetesinde yayımlanan bir söyleşisinde de benzer rakamları tekrar eder: Öldürülen Ermeni sayısı 18 bin 467, toplam ölüm ise 20 bin 8'dir. Ermeni Patrikliği'nin verdiği rakamlar da aşağı yukarı bu civardadır: 21 bin 330. Konuya ilişkin benzer rakamlar veren bir başka kişi, Ağustos 1909'da Adana'ya vali olarak atanan Cemal Paşa'dır. Paşa, anılarında öldürülen Ermeni sayısını 17 bin, Müslüman sayısını 1850 olarak verir.¹²

Resmi rakamlar ise oldukça farklıdır. İlk resmi açıklama, katliam sonrası göreve atanan yeni vali tarafından yapılır. Buna göre Adana şehrinde 3379 kişi öldürülmüştür. Bunun 1924'ü Müslüman; 1455'i gayrimüslimdir. Hükümet tarafından Adana'ya yollanan bir heyetin, Adana nüfus idaresi kayıtlarına dayanarak verdiği bilgilere göre ise resmi toplam kayıp 5683'tür; bunun 1487'si Müslüman, 4196'sı gayrimüslimdir. Buna yakın bir sayıyı, Adana olayları hakkında Meclis için bir rapor hazırlayan Yusuf Kemal Bey verir: Sadece Adana vilayetinde toplam 6429 kişi hayatını kaybetmiştir. Bunun 1186'sı Müslüman, 4597'si Ermeni, 418'i Kadim Süryani, 62'si Katolik Süryani, 133'ü Keldani ve 33'ü Rum'dur. Halep vilayetinde ise 556'sı Ermeni, toplam 662 kişi öldürülmüştür.¹³

Aslında resmi rakamların aşırı muhafazakâr olduğunu ileri sürmek yanlış olmayacaktır. Yukarıda sözünü ettiğim hükümet heyetinin kanaati de bu yöndedir. Hazırladıkları raporda da, resmi rakamların Adana'daki nüfus kütük kayıtlarına göre çıkartıldığı oysa o ayda Adana'da on binlerce kayıtsız mevsimlik işçi bulunduğu söylenerek, Müslim ve gayrimüslim "Telefatın 15 bine tekarrüb ettiği tahmin edilmektedir," denmektedir.¹⁴

Alman makamlarının verdiği rakam da Komisyon üyelerinin verdiği rakama çok yakındır. 7 Haziran 1909'da Mersin'den bir rapor yollayan Alman konsolos, bölgede başta Alman çalışanlar da dahil olmak üzere birçok kişi ile yaptığı görüşmeler sonucu, kasaba kasaba öldürülenlerin listesini çıkartır. Buna göre Adana vilayeti dahilinde öldürülen Ermenilerin sayısı 15 bin 165'tir. Konsolosa göre Halep vilayeti dahilinde öldürülen Ermeni sayısı ise 2000 civarındadır.¹⁵ Bu da Cemal Paşa'nın verdiği rakamların aynısıdır.

Neresinden bakılırsa bakılsın, 15 ila 23 bin arasında insan Adana'da öldürülmüştür.

Katliam sonrası

Eğer Adana katliamı ile Abdülhamid döneminde yaşanan 1894-96 katliamları arasındaki fark nedir diye sorulacak olursa, verilmesi gereken cevapların başında, katliam sonrası yaşananlar, gelmeli. Bunun en önemli nedeni de 1908 devrimi ile birlikte, istibdat döneminin son bulması, sınırlı da olsa parlamenter demokrasinin işlemeye başlaması ve ülkede buna bağlı bir kamuoyunun oluşmuş olmasıdır. 1908 devriminin verdiği sözleri ciddiye alan ve takipçisi olmak isteyen önemli bir kamuoyu vardır. Meclis'te özellikle Türk milletvekillerinin de katılımı ile hükümet üzerinde ciddi bir baskı kurulmuştur.

Katliam sonrası yaşanan gelişmelerde 1908 devriminin özgür ortamının etkili olduğunun en önemli kanıtı hükümetin tutumundaki değişikliklerdir. Başlangıçta, biraz da olayların organize edilmesinde birinci derecede rol oynayan Adana valisi Cevad ile Cebel-i Bereket mutasarrıfı Asaf'ın çektiği telgrafların da etkisiyle, bir Ermeni ayaklanmasının söz konusu olduğunu iddia eden hükümet, suçlu Ermenilerin üzerine yıkarak işin içinden çıkmak ister. Ama gördüğü

baskılar üzerine bunun imkânsız olduğunu kavrayarak tutum değiştirir ve yaraların sarılması ve suçluların cezalandırılması doğrultusunda adım atmak zorunda olduğunu fark eder. Fakat tüm süreç boyunca deyim yerindeyse, ayak sürüyerek ilerler. Ancak dışarıdan zorlandığında yeni bir adım daha atar. Bunda, Müslüman çevreleri ürkütme korkusunun rol oynadığını tahmin etmek zor değil.

Hükümetin attığı adımları konuya ilişkin yazılmış kaynaklardan takip etmek mümkündür. Önce, Adana katliamının doğrudan sorumlusu olan yerel asker-sivil kesim, başlarına gelecekleri önleyebilmek için sözde bir inceleme heyeti kurar ve her şeyi Ermenilerin ayaklanmasına bağlayan bir rapor hazırlarlar. Bu rapor daha sonra Ermeni ileri gelenlerinin tutuklanmasına zemin teşkil edecektir.

Merkezi hükümetin aldığı ilk tedbir, bölgeye soruşturma amacıyla bir heyet göndermektir. Bunu Meclis-i Mebusan tarafından yollanan bir başka heyet takip eder. Daha sonra yardımların dağıtılması vb. konularda başka sorumlular da bölgeye yollanacaklardır. Gönderilen heyetler içinde en önemlisi Meclis'in gönderdiği heyettir ve bunun vereceği rapora göre hareket edileceği genel kanaattir. Babigyan, İttihat ve Terakki Partisi'nin Edirne milletvekili sıfatıyla heyete dahil olur. Burada okuduğunuz raporu bu heyetin üyesi olarak hazırlamıştır.

Babigyan raporunun ne ölçüde tamamlandığını bilmiyoruz; çünkü rapor Meclis'e resmen sunulmadan önce Babigyan, geride soru işaretleri bırakacak şekilde ölür. Bu bir dizi spekülasyon yapılmasına yol açar. Konuya ilişkin en derli toplu raporun onun tarafından hazırlandığını söylemek yanlış olmaz. Meclis'in yolladığı heyetin diğer üyesi Yusuf Kemal Bey'dir; o da raporunu Babigyan'ın ölümünden sonra hazırlar; Meclis'e sunar ama bu rapor üzerinde herhangi bir tartışma yürütülmez.

Hükümetin attığı ikinci adım, bölgeye Mayıs ayında bir divani harp heyeti yollanmasıdır. Yollanan askeri heyetin olay karşısındaki tutumu, hükümetin başlangıçtaki tutumuna benzer. Ermeniler olayların asıl yaratıcıları olarak suçlanır ve hatta yukarıda bahsettiğimiz, Adana'da oluşturulan ilk heyetin raporlarına dayanılarak Ermeniler arasında da yaygın tutuklamalar yapılır. Nitekim burada yazısını okuyacağınız Artin Arslanyan da tutuklananlar arasındadır. Divani harp denetiminde

kendisine ve diğer Ermenilere yapılan işkenceleri anlatmaktadır. Kendisine işkence yapan devlet görevlileri, katliamda da aktif görev almışlardır. Arslanyan, işkenceden kurtulabilmek için ne isteniyorsa imzalayacaktır.

Mahkeme, çalışmalarına ilişkin 7 Temmuz 1909'da bir rapor sunar. Bu raporun aslında ibretlik bir belge olarak okunmasında fayda vardır. Çünkü bu sadece ilk yargılamaların niteliği hakkında bilgi vermekle kalmaz, ayrıca bugünkü resmi Türk tezlerinin ilk kimler tarafından formüle edildiğini de gösterir. Bugün resmi tez olarak ileri sürülen fikirler esas olarak bu rapordan alınmıştır.

Rapora göre, Adana olaylarının irtica veya istibdat ile alakası yoktur ve olayı 31 Mart ile de ilişkilendirmek doğru değildir. Olayların çıkış nedeni, başlangıcı çok eskilere dayanan Ermeni ayaklanması planıdır. Mahkemeye göre, Ermenilerin ayaklanmayı Bitlis ve Van gibi yoğun olarak yaşadıkları yerlerde örgütlememiş olmalarının da bir nedeni vardır. Buralar nispeten ırak yerlerdir ve yabancı devletlerin buralara müdahalesi hemen hemen imkânsız gibidir. Bu nedenle, ayaklanmanın yabancılara müdahale edebilecekleri sahil boylarında yapılması gerekmektedir.

Mahkeme, ayaklanma için niçin Adana ve çevresinin seçildiği konusunda, bölgenin verimliliği, yerleşimin kolaylığı, İstanbul-Bağdat demiryolu hattı üzerinde bulunması ve Kıbrıs gibi yerlerden buraya silah ve mühimmat taşınma kolaylıkları gibi birçok başka neden daha sayar. Mahkemeye göre, işte bu ayaklanma planları nedeniyle, Adana bölgesine son yıllarda çok yoğun Ermeni göçü yaşanmıştır. 1903 yılından bu yana bölgedeki Ermeni nüfusunun yüzde 48 civarında artmış olmasının nedeni budur.

Mahkeme ayrıca, Ermenilerin Adana'da cüret gösterip ayaklanmaya kalkmalarını 1894-96 yıllarında "hadlerini bildirmek için kendilerine atılan tokattan" uslanmamaları ile açıklar. Mahkemeye göre Ermeniler fesatların zararlı sözleriyle aldatılmış, amaçları doğrultusunda her fedakârlığı göze almış bir millettir.¹⁶

Burada, ayrıntı gibi gelecek önemli bir noktanın altını çizmek gerekir. Divanîharbin sözünü ettiğim raporu, Abdurrahman Şeref Efendi tarafından tam metin olarak yayımlanmıştır. Şeref Efendi'nin bu kitabı, 31 Mart ve Adana üzerine yazılmış eserler için çok önemli

bir başvuru kaynağıdır ve istisnasız hemen her çalışmada bu kaynağa referans verilmiştir. Fakat çok ilginçtir, bunların tek bir tanesinde bile, mahkemenin 1894-96'da Ermenilere yönelik sistemli katliamları "ders vermek-had bildirmek için atılmış bir tokat" olarak değerlendirdiğinden hiçbir biçimde bahsedilmez.

Özetle, Ermeniler hakkındaki kanaati böyle olan bir mahkemenin adil yargılama yapamayacağı ortadaydı. Arslanyan da bunları anlatır zaten. Bu nedenle mahkeme yoğun eleştirilere maruz kaldı. Eleştiriler üzerine mahkeme üyeleri istifalarını sundular ama kabul edilmedi. Bu arada tek bir askeri mahkemenin yeterli olmadığının anlaşılması üzerine iki askeri mahkeme daha kuruldu ve bunlar da çalışmalara başladılar. Birinci divanıharbin idam cezasına çarptırdığı 9'u Müslüman, 6'sı Ermeni 15 kişi, 10 Haziran 1909'da idam edildi.¹⁷

Bu arada, İstanbul'da Ermeni temsilciler hükümet yetkilileri ile görüşüyor ve Ermenilerin suçlu gösterilerek yargılanmalarına son verilmesini ve gerçek suçlulara karşı daha etkin tedbirler alınmasını istiyorlardı. Bu amaçla bir memorandum hazırlanmış ve Sultan'a, hükümete ve Meclis-i Mebusan'a iletilmişti. Ermeni temsilcilerin başlıca istekleri şunlardı: "Çalınan ve el konulan malların geri verilmesi; evleri yakılan ve yıkılanların zararlarının tanzim edilmesi; kaçırılan ve zorla Müslümanlaştırılan kadınların serbest bırakılması; yardımların eşit ve adaletli dağıtımı; sorumluluğu olan görevlilerin cezai kovuşturmayla tabi tutulmaları." Ayrıca yeni atanan valinin de görevden alınması isteniyordu.¹⁸

Hükümetin Adana katliamlarının suçlularının yargılanması doğrultusundaki politikalarında Ağustos ayı itibariyle bir değişiklik gözlenir. Cemal Paşa Adana'ya vali olarak atanır. Cemal Paşa ile birlikte Cebel-i Bereket mutasarrıfı olarak atanan Süleyman Kâni İrtem yeni siyaseti şöyle özetler: "Vilayet halkı arasında bu derece büyük fenalığa meydan açan eski zihniyeti değiştirmek lazımdı. Olup geçeni mümkün olduğu kadar unutturmak, iki unsur arasındaki eski güveni elde etmek için elden geleni yapıyorduk."¹⁹

Adana'da yeni bir divanıharp daha kurulur. Cemal Paşa'nın kendi ifadesiyle, bu divanıharbin verdiği kararlar ile 47 Müslüman ve 1 Ermeni olaylara sebebiyet vermekten suçlu görülerek idam edilirler.

Cemal Paşa'nın yaptığı önemli işlerden biri de katliam sonucu

yersiz yurtsuz kalanlara yapılan yardımlardır. Şehre gelir gelmez bir komite kuran Paşa, bizzat komitenin başına geçer ve gerek Osmanlı hükümetinin gerekse uluslararası diğer yardım örgütlerinin faaliyetlerini koordine eder.

Yargılamaların ve yapılan yardımların yaraları sarmakta yetersiz kaldığı şüphe götürmez. Özellikle olayların birinci derecede sorumluları hemen hemen hiçbir ceza almadan ya beraat ederler ya da memuriyetten men veya birkaç yıllık sürgün cezasıyla kurtulurlar. Ama tüm yetersizliklerine rağmen yapılan bu girişimlerin Adana katliamını 1894-96 katliamlarından ayıran nokta olduğunu kabul etmek gerekir. Bunda da, yukarıda söylediğim gibi, 1908 devriminin getirdiği özgürlük ortamının ve bunun ürünü olmuş kamuoyunun baskısının önemli bir rol oynadığını eklemeye gerek yoktur.

Sonuç

İlginçtir, 14-27 Nisan tarihleri arasında cereyan eden Adana katliamı hakkında hemen hemen gün-gün saat-saat neler yaşandığı hakkında bilgimiz olmasına rağmen, hâlâ ortada anlaşılmayan ve açıklığa kavuşturulması gereken hususlar vardır. Sorun sadece, elimizde bazı detaylarla ilgili yeterli bilgi olmaması ile sınırlı değildir. Asıl problem veya asıl zorluk katliamın nasıl açıklanması gerektiği ile ilgilidir.

Şüphesiz, İstanbul ile Adana arasındaki irtibat konusunda daha fazla araştırma yapmak; olaylar sırasında Selanik'te bulunan İttihat ve Terakki Merkez Komite üyelerinin konu hakkındaki tutumlarını daha yakından bilmek veya katliamın niçin önce 16'sında durduğu ve ikinci dalgadan sonra kesildiği vb. konulara daha yakından bakmak gerekir. Bu bağlamda, örneğin yabancı ülkelerin Mersin'de demirlemiş savaş gemileri ile katliamlar arasında irtibat var mıdır sorusunun yeteri kadar aydınlatılmamış olduğunu söylemek yanlış olmaz. Acaba, birinci katliam olası bir yabancı müdahalesi ihtimali nedeniyle erken bitmiş olamaz mı? Ya da ikinci katliam, yabancı güçlerin müdahale etmeyeceklerinin belli olmasından cesaret alınarak düzenlenmiş olamaz mı? Bunlar cevaplanması gereken önemli sorulardır.

Fakat tüm bunlar yapılsa ve olay hakkındaki bilgilerimiz daha

da artsa bile temel soru değişmez: 1909 Adana katliamını nasıl açıklayacağız?

1894-96 Ermeni katliamları ile 1915 soykırımı arasında neredeyse bir ara halka gibi duran 1909 Adana katliamının bu iki büyük katliamla ilişkisi nedir gerçekten? Bazı Ermeni tarihçilerin 1894'ten başlayan ve 1923'e kadar uzanan düz bir çizgiden söz ettiklerini biliyoruz. Hatta, 1909'da, 1915'in ön hazırlığı yapıldı; 1909 bir nevi "prova" idi diyen tarihçiler vardır.²⁰ Gerçekten 1894-96'dan Adana'ya, Adana'dan 1915'e böyle düz bir çizgiden söz edebilir miyiz? Ya da birçok Türk araştırmacının tercih ettiği gibi 1894-96, 1909 ve 1915 birbirleriyle tamamen irtibatsız farklı olaylar mıdır?

Galiba asıl tarihçilik bu üç büyük yıkımı, aralarındaki farkları ve benzerlikleri ihmal etmeden ortak bir perspektiften okumayı başarmakta yatıyor...

Daha yapılacak çok iş var!

Notlar

1. Bu yönde verilmiş bir rapor için bkz. DE/PA-AA/R 13184, Tel-Aviv Konsolosu Rössler'den Alman Şansölye Bülow'a gönderilen 26 Nisan 1909 tarihli rapor.
2. G. F. Abbott, *Turkey in Transition*, (Londra: Edward Arnold, 1909), 306-7.
3. Hagop H. Terzian, *Cilicia 1909: The Massacre of Armenians*, (Londra: Gomidas, 2009), 3.
4. İttihatçılar ve Taşnakların Adana katliamı sonrası ilişkileri konusunda şu esere bakılabilir: Dikran Mesrob Kaligian, *Armenian Organization and Ideology under Ottoman Rule 1908-1914*, (New Brunswick, N.J. : Transaction Publishers, 2009).
5. *Tasvir-i Efkar* gazetesine verdiği demeçten aktaran Süleyman Kâni İrtem, *Ermeni Meselesinin İçyüzü*, (İstanbul: Temel Yayınları, 2006), 216.
6. Bayram Kodaman-Mehmet Ali Ünal (haz.), *Son Vaka'nüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, II. Meşrutiyet Olayları*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996), 94.
7. Süleyman Kâni İrtem, *age.*, 203-4.
8. Arazi ve muhacir sorunu konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Tetsuya Sahara, *What Happened in April 1909? Conflicting Armenian and Turkish Views*, (İstanbul: ISIS Press, 2013), 81-103.
9. Bir örnek oluşturması itibarıyla bkz. Hrachik Simonyan, *The Destruction of Armenians in Cilicia, April 1909*, (Londra: Gomidas, 2012), 31.
10. Hagop H. Terzian, *age.*, 5. Terzian, Adana katliamından sağ kurtulmuş ama maalesef daha sonra taşındığı İstanbul'da 24 Nisan 1915'te diğer Ermeni aydınları ile birlikte tutuklanacak, sürgüne gönderilecek ve öldürülecektir.
11. Süleyman Kâni İrtem, *age.*, 159.
12. Buradaki rakamlar şu kaynaklardan derlenmiştir; Tetsuya Sahara, *age.*, 169-172; Kemal Çiçek (ed.), *1909 Adana Olayları/Makaleler, The Adana Incidents of 1909 Revisited*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011), 42-46; Süleyman Kâni İrtem, *age.*, 205-8.
13. Rakamlar yukarıdaki dipnottaki kaynaklardan derlendi.
14. Bayram Kodaman-Mehmet Ali Ünal (haz.), *age.*, 96.
15. DE/PA-AA/R 13187, Mersin Konsolosu Christmann'ın, Alman Büyükelçiliğine yolladığı 7 Haziran tarihli rapor.

16. Bayram Kodaman-Mehmet Ali Ünal (haz.), *age.*, 105. İfadenin tamamı şöyledir: “Üç yüz on bir senesi[nde] yedikleri sille-i te'dibden [ceza-had bildirme tokadından] uslanacakları yerde onu menvi-i zamirlerinin [gizli niyetlerinin] tarz-ı icrasına [uygulanma şekline] bir ders-i ibret [ibret dersi] olmak üzere telakki etmiş ve daima erbab-ı fesadın ilka'atına firifte [fesatların telkinleriyle aldatılmış] olarak nail-i amal olmak [emellerine ulaşmak] için her bir fedakârlığı göze almış olan Ermeni milleti...”
17. Bu dönemde kurulan farklı divanîharpler ve verdikleri cezalar konusunda sistemli bir çalışma maalesef yoktur. Konuya ilişkin ayrıntılı bilgi için şu kaynaklara başvurulabilir: Seda Ulukan, “Adana Ermeni İsyanı (1909).” Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı, İstanbul 1977; Meltem Toksöz, “Adana Ermenileri ve 1909 ‘İğtişâsı’.” *Tarih ve Toplum*, (sayı 5, Bahar 2007): 147-157; Turgay Akkuş, “1909 Adana Olaylarına İlişkin Yargılama Süreci.” *Ermeni Araştırmaları*, (Sayı 10, Yaz 2003) <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=Dergiler&icerikNo=57> (Son erişim: 24 Kasım 2014).
18. Hrachik Simonyan, *age.*, 147-8.
19. Süleyman Kâni İrtem, *age.*, 226.
20. Burada sadece iki örnek vermekle yetinelim; Vahakn N. Dadrian, *The History of Armenian Genocide: Ethnic Conflict from the Balkans to Anatolia to the Caucasus* adlı kitabında Adana katliamını “Katliamın Soykırımın Provası Olarak Sahneye Konması” başlığı ile tanıtır (New York: Berghahn Books, 1995) 179-182. Rouben Adalian, Armenian National Institute adına hazırladığı sayfada, Adana hakkında şunu yazar: “Jön Türkler açısından Adana katliamı, Türklerin Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Hristiyan azınlıklara karşı besledikleri düşmanlığın derinliğini ölçmek ve siyasi amaçları için bu güçleri harekete geçirme becerilerini test etmek için bir prova oldu.” <http://www.armenian-genocide.org/adana.html> (Son erişim: 24 Kasım 2014).

Adana Ermeni mahallesi. (Sağda Protestan kilisesinin çan kulesi gözüküyor)

Adana Vakası ve Mesulleri

Garabet Çalyan

Kasım 1909, İstanbul

Uyarı

Bu rapor, Adana'da saygın bir şahıs olarak ün salmış avukat Garabet Çalyan Efendi tarafından kaleme alınmıştır. Kendisinin vatanperverlik noktasındaki tutumu, kendisini tanıyanlarca olduğu gibi, bizce de malumdur.

Bu raporu yayımlamamızdaki amaç, saygıdeğer okurlara esas konuyu açıklamaktır. Meselenin içyüzü Türkçe gazetelerde tam olarak aktarılmadığından, önemli noktalar Türk vatandaşlarımızca bilinmemektedir. Kalpleri yaralayan Adana vakasının tarafsızca sonuçlandırılmaktan uzak bir şekilde ele alındığını anlatmak diğer bir amacımızdır. Namuslu eşleri ve kızları vahşet içinde bırakılan, akraba ve evlatları mezara gönderilen bir halkın, bu gibi yürek parçalayıcı bir durum karşısında ne gibi bir ruh haline kapılmış olacağını hissederek adaletin yerine getirilmesi ve Meşrutiyet'in kutsallığını ihlal edercesine açılan bu yaranın tedavi edilmesi gerekirken, her ne şekilde olursa olsun gerçeğin saklanması için oyunlar düzenlenmesi vatani felaket girdabına sürüklemek demektir.

Böylesine hakaret edilen bir halkın kalbinde oluşan kargaşa ve tereddüdin ortadan kaldırılması ve Osmanlı toplumuna başarılı bir şekilde adapte edilmesinin tek çaresi gerçek sorumluların cezalandırılarak adaletin yerine getirilmesine bağlıdır.

Reforme Hınçak Cemiyeti

Adana Vakası ve Mesulleri

Tüm dünya kamuoyunun tepkisini çeken Adana vakasını, şimdiye kadar divanî harp ile inceleme heyetinin mazbatalarında okuduk. İlki, doğru düzgün bir tutam belgeye bile dayanmamaktaydı ve çoğu kısmı delilsiz sözlere dayalıydı. İkincisi ise yine bir dereceye kadar gerçeklik içeriyorsa da, kamuoyuna meseleyi bütün ayrıntılarıyla açıklamaktan uzaktı. Dolayısıyla, vakayı yakından inceleyen ve başından sonuna takip eden her vatansever Osmanlı vatandaşının meselenin içyüzüne hâkim olduğu bilindiğinden, biz de kendi raporumuzu kamuoyu huzuruna sunmayı uygun gördük.

Vaka, oldukça karmaşık bir yapıdadır. Bazıları vakayı Ermeni komitelerinin azgınlıklarına, bazıları da irtica gruplarının gizli entrikalarına bağladılar. Bağladılar fakat, hiç kimse kendi kanaatini nereye dayandırarak oluşturduğunu, ne gibi şahit ve yazılı belgelere sahip olduğunu, bilgi toplama ve araştırma yönteminin ne gibi esaslara dayandığını açıklayamadığından bunların tümünün eksik yorumlar olarak kabul edilmesi gerektiği aşîkârdır.

Biz ise, bu raporda, Osmanlı namusunu ve haysiyetini rehber edinerek her türlü tarafgirlik ve yalandan uzak duracağımızı vurgulayarak, bu bakış açısıyla, meseleyi açıklamaya başlamak istiyoruz.

Vakadan Önce

Gerek Osmanlı'da, gerekse diğer memleketlerde olduğu gibi, Adana'da da Ermeniler siyasetle alakalı olmaktan çok ekonomiyle alakalı olduğu için, ticari uğraşlarda diğer halklara göre daha öndedirler ve son senelerde geçmişten farklı olarak zirai uğraşlarda da ilerleme göstermişlerdir. Adana Ermenileri son on sene zarfında Abdülhamid devrinin halkları ayırma politikasının etkilerinden uzak kalmıştır. O zamanlar vilayet koltuğunda oturan Bahri Paşa (şimdi Bahri Efendi), her nasılsa, yaptığı diğer kötülüklerin tersine, eski rejimdeki herkesin ilerleme vesilesi olarak gördüğü Ermeni karşıtı politikaya uymamış, Ermeniler aleyhine düzenlenen yalancı ihbarlara önem vermemiştir. İşte bu nedenle, Ermeniler yavaş yavaş gelişmeye başlayıp okul ve kilise işlerini mükemmel bir hale getirme yoluna girmişler; çarşı ve dükkânlar inşa ederek Adana'nın yüksek bir şöhrete erişmesine katkıda bulunmuşlardır.

Bahri Efendi, Adana'ya gelir gelmez her nasılsa Bağdadizade Abdülkadir Efendi ile çevresindekilerin kişiliklerini kavramış ve derhal onları etkisizleştirerek şehir halkını zorba ellerden kurtarmıştı. Bağdadizade Abdülkadir Efendi ve etrafındakilerin tek amacı, vilayette mevcut bütün halkları egemenlikleri altına alıp onlara hükmetmek, daha doğrusu “arşınla alıp kilesiyle” satmaktır. Artık ne gibi bir siyaset ya da amacın zorlamasıyla bilemeyiz, Bahri Efendi tek darbeye Bağdadizade komitesini dağıtmış ve halka rahat bir nefes aldırılmıştı.

* Burada sömürmek anlamında. Aslı “arşınla alıp kantarla satmak”tır. Bir nesnenin değerini, niteliğine uygun olmayan bir ölçüye vurarak ölçmeye çalışmak anlamına gelir. Kantar yaklaşık 56 grama, tahıl ölçü birimi olan kile ise yaklaşık 25 kilograma denktir.

Bağdadizade Urfa'ya, yoldaşları da farklı farklı yerlere sürülmüştü. Böyle olmasına rağmen, eski rejimde ödülde de cezada da tutarlılık olmadığından, bunlar bir sene sonra yeniden Adana'ya dönmenin yolunu bulmuş, varlıklarıyla yine memleketin huzur ve rahatına ağır yük olmuşlardı.

Birkaç sene sonra, Muşeg Efendi, Adana Ermeni Piskoposluğu'na* atanmıştı. Kendisi gayet tecrübeli ve bilgili bir şahıs olduğundan çok geçmeden vali Bahri Efendi ile arkadaşlık kurarak samimiyetini ilerletmiş, her bir isteğini kolaylıkla kabul ettirmeye başlamıştı. Bu durum Bağdadizade ve etrafındakilerin kıskanmasına yol açıyordu. Bunlar, şeytani fikirlerini aşılamaaya başladılar. Yavaş yavaş Ermeni Piskoposluğu'na ve Ermeni halkına karşı düşmanlık oluşuyordu.

Ayrıca, Adana'daki bazı cahil kesimler, Abdülhamid katliamları** sırasında diğer vilayetlere uyamamış olmalarına epey içerlemişlerdi. Başka vilayetlerden gelenler kendileriyle alay ediyorlardı. İşte bu yüzden, ilk fırsatta çılgın bir şekilde şiddet eylemlerine girişmeye meyilliydiler. Eski rejimde de Adana'nın başına bir çorap örülmesi düşünülmüştü ama dönemin siyaseti izin vermemişti.

Bunu ispat etmek için aşağıdaki iki olaya değinmek mecburiyetindeyim:

Bundan birkaç sene önce, kaymakam Beyrutlu İskender Efendi döneminde, Hacı'nın Kabarcık köyünde bir Müslüman kadının keramet sahibi olduğu ve geleceği görebildiği söyleniyordu. Bu kadının, her gece saat yediden*** sonra evinin bütün pencerelerini kapatıp, gökten inen ve Hz. Havva olduğunu söyleyen görünmez bir cisimle

* Kilikya Katolikosluğu'na bağlı Adana Ermeni Murahhasslığı (piskoposluk bölgesi) ile ruhani lideri Muşeg Serovpyan (1869-1951). Piskopos Muşeg'in 1909'da Adana'da yaşananların hemen ardından, aynı yıl kaleme aldığı ve İskenderiye'de yayımlanan *Les VePRES Ciliciennes: Les responsabilités, faits et documents* adlı eser Adana katliamları dair önemli bir kaynaktır.

** II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) Yüksek Ermeni Platosu olarak bilinen Doğu Anadolu'daki Ermeni ahaliye yönelik baskı ve şiddet politikası 1894 yazında Muş'un Sason kazasında yaşanan bir katliamla sonuçlandı. Başta Tokat olmak üzere başka illere de sıçrayan olaylar Eylül 1895'te Trabzon'da yeniden alevlendi. Ekim, Kasım, Aralık ayları boyunca Maraş'tan Sivas'a, Muş'tan Samsun'a uzanan kıyımlar yaşandı. İstanbul Ermeni Patrikhanesi'ne göre, tüm bu katliamlarda en az 300 bin Ermeni hayatını kaybetmiştir.

*** Osmanlıca metinde saatler Gurubi (Ezani) saat sistemine göre verilmiştir. Bu sistem, güneşin battığı anı 00:00 olarak kabul eder.

Muşeg Serovpyan

konuştuğu anlatılıyordu. Bu cisim, o zamanlarda Hacı'n'daki 38. alay 4. taburun binbaşılığından Zeytun kumandan yardımcılığına atanan Mehmet Seyfeddin Bey'in, ne kadar hayvana sahip olduğunu ve servetinin ne büyüklükte olduğunu söylemesi ve bir inek kurban etmesi gerektiğini söylemiş. Bu görünmez cismin ayrıca, Müslümanların uyanık olmaları gerektiğini, çünkü Hacı ve diğer bölgelerdeki Ermenilerin katledilmesinin icap edeceğini açıkça söylediğini herkes duymuş. Köyün ileri gelenleri de bizzat kadının evinde birkaç gece kaldıklarını, konuşma ve öğütleri

dinlemiş olduklarını açıkladılar. O dönem iktidar konumunda bulunan kaymakam İskender Efendi'nin tedbirleri ve idaresi benzerlerinden daha titizdi. İskender Efendi meseleyi bizzat incelemek üzere adı geçen köye gidip geceyi o kadının evinde geçirir. Fakat o gece ne Hz. Havva gelir ne de söz konusu konuşma ve nasihat vermeler gerçekleşir. Ertesi gün yapılan incelemelerden, tüm bunların köyün ileri gelenleri ile ev sahibesi arasında özel olarak, kötü bir amacı gerçekleştirmek için oluşturulduğu anlaşılmıştır. Bunlar tutuklanarak kaza merkezine getirilip ön sorguları yapılmış ve adliyeye sevk edilmişlerdir. Ne ki savcılık yargılama sürecine son vermiş, iş kapatılmıştır.

Diğer bir olay ise, Basra valisi Muharrem Efendi'nin Kozan mutasarrıflığı döneminde düzenlenmiştir. İki Müslüman ve iki uydurma Ermeni imzasıyla Saray'a bir ihbarname gönderilerek "Hacı Ermenilerinin isyana hazırlandıkları, Orta Kilise'den, Manastır'a ve Manastır'dan asker kıışlasına lağım açarak dinamit yerleştirdikleri ve birkaç gün içinde kıışlayı askerlerle birlikte havaya uçuracakları" beyan edilmişti. İhbar edilen olay tabii ki oldukça önemli ve üzerinde durulması gereken bir konuydu. Bizzat Muharrem Efendi tarafından olay yerinde inceleme yapılarak neticesinin açıkça ortaya çıkartılması gerekiyordu; zaten kendisinin de hızla Hacı'n'a gelmiş olduğu duyuldu. İncelemenin sonucu malum... İddianın aslı astarı olmadığı, olayın sırf hükümeti ve Müslüman halkı Ermenilere karşı kıışkırtmak amacıyla düzenlendiği anlaşıldı. Kaymakam vekilliği yapan muavin Mehmet

Faik Efendi'nin işin içinde parmağı olduğu şüphesi vardı, ne ki Mehmet Faik Efendi buna karşılık olarak suçu, kendisine kin besleyen bazı Müslüman ve Ermeni gençlerin üzerine yıkmak istedi. Vicdan sahibi biri olan Muharrem Efendi vekilin bu isteğini kabul etmemiş, ihbarın yalandan ibaret olduğuna kanaat getirmişti.

Eski rejimde gerçekleşen bu iki olayı belirtmekteki amacımız, Adana Ermenileri hakkında ortaya çıkarılan isyan, dinamit ve bomba gibi suçlamaların ne gibi zorlamalar sonucu oluştuğunu ve Ermeni halkının masumiyetinin ne derece lekelenmek istenilmiş olduğunu ifade etmekten ibarettir.

Sadede gelindiğinde...

Adana zirai bir memlekettir. Yüzyıllardır Anadolu'nun içlerinden gelen Müslüman ve Hristiyan işçiler, mevsiminde gelip toprağı işler ve sonra memleketlerine dönerler. Şimdiye dek Adana'da, tıpkı Müslümanlarda olduğu gibi, kimi zaman beş-altı Hristiyan ailenin aynı evde yaşadığı biliniyorken, bu durum son senelerde ortaya çıktığını ve bunun da bir isyan hazırlığına işaret ettiğini söylemek pek zayıf ve kabul edilmesi mümkün olmayan bir iddiadır.

Asırlardan beri Hristiyanlarla kardeşesine yaşamış olan Adana Türkleri oldukça saf gönüllü olduklarından, Bağdadizade ile yoldaşlarının alçak entrikalarına teslim olmuşlardır.

Piskopos Muşğ Efendi'nin Cebel-i Bereket mutasarrıfı Asaf Esad Bey, Bahçe, Hassa, Islahiye ve Osmaniye kaymakamlıkları ve memurlarının yapmış oldukları kötü hareketlere dair düzenlediği rapor vali Cevad Bey'e iletili. Bunun dışında, Adana jandarma kumandanı, cehalet timsali Ahmet Bey'in, Çopur Dikran adında bir Ermeni'yi polis idaresinde darp ettiği ve namusuna küfrederek küçük düşürdüğü Muşğ Efendi tarafından kaleme alınan bir dilekçeyle Cevad Bey'e bildirilmişti. Mevcut müracaatlarının sonuçsuz kalmasından dolayı aralarında oluşan soğukluk, mutasarrıf Asaf Esad Bey ve vali Cevad Bey'den jandarma erine kadar herkesin şahsi kinlerini alevlendirmiş ve Adana Ermenileri Piskoposluk'la işbirliği içinde topluca isyana hazırlanmak suçlamasıyla itham edilmişlerdi. Gücü elinde tutan irtica partisi, cahil halkı o kadar etkili bir şekilde zehirlemişti ki halk, Engizisyon, Neron, Timurlenk ve daha birçok benzer kanlı tarihte eş görülmemiş bir vahşet gerçekleştirmeye hazır hale getirilmişti.

Tabii ki halkların kardeşliği, ifade ve düşünce özgürlüğü Kanun-i Esasi'nin* kutsal hükümlerinde mevcuttur. Fakat Meşrutiyet'in insanları ayırmadan kurmaya çalıştığı eşitlik, Bağdadizade ve yoldaşları gibi halkı esaretleri altına almak suretiyle servet elde edenler ve nüfuz sahibi olanların şahsi menfaatlerine uymuyordu. Bunların, vali Cevad ve mutasarrıf Asaf Esad Beyler gibi eski rejim görevlilerinin tembellikleri, ve daha doğrusu kasıtlı yardımlarıyla, Osmanlı vatanının tarım diyarı olarak bilinen bu güzide şehrini mahvedip mazlum halkını katletmekten çekinmeyecekleri ortadaydı.

Tüm bunlardan da anlaşılabilceği üzere, kendilerine büyük bir servet biriktirip Müslüman ve Hristiyan halka köle gözüyle bakarak herkes tarafından saygıyla karşılanma hastalığıyla yaratılmış olan bu gerici grup, mevcut barış ve refah ortamından hoşlanmıyor, kana bulanmış kalbinde usul usul büyüttüğü İstibdat ateşini parlatıp o uğursuz devri geri getirmeye çalışıyordu. Ayrıca bu yolla, Osmanlı milletini henüz kurtulduğu felaket girdabına döndürerek ondan faydalanma fırsatı arayacaktı.

Önceleri yayımlanan bazı rapor ve mazbatalarda Ermenilerin “bir yabancı müdahalesi meydana getirmek” için isyan ettiklerinden söz edildiğini hatırlıyorum. Oysa, eğer böyle bir amaç varsa dahi, bunu Ermeniler arasında aramamak gerekir. Çünkü II. Abdülhamid ile yoldaşları ve dört bir yandaki irtica partisi kulları, İstibdat'ın yeniden getirilmesine yönelik yapacakları ilk hamlede hürriyet bekçisi Rumeli ordularının vatansever Osmanlılarla el ele vererek üzerlerine yürüyeceğini ve pis amaçlarını kendileriyle birlikte boğacağını iyi bilir!

Öyle ki, irtica hareketinin oluşmasını takiben İstibdat'ın yeniden kurulmasına olanak verecek bir ortam için, ordu ile milleti başka bir tarafta meşgul etmek lazımdı. İşte bu amaçla, yabancı müdahalesine

* 23 Aralık 1876'da ilan edilen ilk Osmanlı anayasası. 1831 Belçika anayasasını esas alarak hazırlanan ve Müslim-gayrimüslim bütün tebaaya meşruti haklar tanıyan Kanun-i Esasi'nin ilanını, vilayet ve sancak meclislerince yapılan parlamento seçimleri ve Mart 1877'de Meclis-i Mebusan'ın açılışı izlemiş, ancak Meclis 14 Şubat 1878'de, 1877-78 Rus Savaşı bahane edilerek II. Abdülhamid tarafından süresiz tatil edilmişti. 23 Temmuz 1908'de aslında resmen kaldırılmamış ancak 30 yıldır askıya alınmış olan Kanun-i Esasi'nin artık tam olarak uygulanacağı ve parlamento'nun yeniden toplanacağı ilan edildi.

uygun ve milletin başına büyük bir kabus oluşturmaya müsait olan Akdeniz sahilleri seçildi. Çünkü Adana valisi esasen saray kâtiplerindendi ve buradaki kumandan ise kendine dahi sahip çıkamayacak yaşlılıktaydı. Ayrıca Adana'da bulunan nizamiye taburu subayları da şeriatçıydı ve amacın pek kolay gerçekleşeceği su götürmez bir gerçektir. Buna delil, olayların Adana ve çevresinde aynı günde ve Adana'ya bağlantısı olmayan Kesap ve Antakya gibi yörelerde de hemen o günlerde başlaması ve hareketin İstanbul 31 Mart ihtilaline tesadüf etmesidir. Adana faciasının İstanbul'daki irtica hareketiyle bağlantısı olduğuna dair yeteri kadar delil elde edilemediğinden, bahsedilen raporlar, gerçeği yansıtmayan raporlardır. Bu da, bağlantıyı ispat eden bazı noktaların görülemediği ya da kasten görmezden gelindiği anlamına gelmektedir.

Vali Cevad Bey

Öncelikle, ilk olayların 31 Mart Salı günü gece saat ikide başlaması...

İkinci vakanın Yıldız ile orada toplanan asilerin topa tutulduğu 12 Nisan günü, Mersin limanında yabancı harp gemileri varken aniden patlak vermesi...

Meşrutiyet'in ilan edildiği sırada Kanun-i Esasi için dikilen zafer tâkının "Padişahım çok yaşa!" nidalarıyla yıkılıp tahrip edilmesi...

31 Mart tarihinde Yıldız'dan Cevad Bey'e gelen şifreli telgrafla İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin listesinin istenilmesi...

25 Ağustos'tan olayların oluşumuna dek yaşananlar...

Vali Cevad Bey liderliğindeki yerel yönetim kadrolarının tarafından irticai olayların üstünün örtülerek Adana vakasını düzenleyenlerin cesaretlendirilmesi...

Bu gibi durumlar meselede irtica olduğuna ve buna Adana'daki devlet memurlarının fırsattan istifade ederek katıldıklarına dair delil oluşturacak nitelikte olsa da, ısrarla bu işin içinde irtica olmadığının beyan edilmesi yaşanan facianın her kesimce tasvip edilmiş olduğunu düşünenlerin zihinlerinde şüpheler uyandıracak özelliktedir.

Şimdi Meşrutiyet'in ilan edildiği gün olan 10 Temmuz 1324 tarihinden itibaren acı veren vakaya kadar, Adana vilayetinde yaşanan

irticai olaylar ile yerel yönetimin bunlara karşı benimsediği siyaseti birer birer anlatalım. Bunu yaptıktan sonra içişleri müsteşarı Adil Bey'in telgrafını inceleyeceğiz.

1. Meşrutiyet'in ilanından kırk gün sonra Kozan ve Adana gerici gruplarıyla anlaşlıktan sonra Hacı'n'a dönen ve buradaki tüm Müslümanlara Hıristiyanlara verilen hürriyet ve Meşrutiyet aleyhine ayaklanmak üzere hazır olmalarını teşvik eden Müftüzade Ahmet Efendi'nin suçu, kaza müftüsü Ali İlmi'nin, ulemadan Kaytancızade Halil'in, Yarpuzizade Mustafa Efendi'nin ve Genco Çavuş'un şahitlikleriyle anlaşılmıştır. Gerek yerel yönetimce ve gerekse cemiyetin Hacı'n şubesinde yapılan incelemelerin belgeleri Adana'ya gönderilmiştir. Ahmet Efendi, hainlik yolundaki yoldaşı olan kardeşi İzzet ve sorgu hâkimi yardımcısı Sabri Efendi vilayet merkezine alınmıştır. Bunlardan Ahmet Efendi, adliye sorgu hâkimliğince tutuklanmasına karar verilmesine rağmen salıverilmiş ve dosya kesin bir karara bağlanmadan, olduğu gibi bırakılmıştır...
2. Kars'tan Hacı'n'a yük götürmekte olan üç Hacınlı Ermeni Kozan'ın Eçcar Uşağı köyü civarlarında kanlı bir şekilde katledilirler... Eski Hacı'n kaymakamı Abdülhalim Efendi tarafından gerçekleştirilen inceleme neticesinde caniler tutuklandılar. Sorgu esnasında, Kozan'da birtakım irtica yanlıları tarafından teşvik edildiklerini ve kendilerine Ermenileri şeriata uygun olmayan hürriyetten vazgeçirmeye zorlamak için, gördükleri yerde katletmelerinin emredildiğini söylemişlerdir. Korkmamaları ayrıca tembihlenmiş olduğundan cinayete cesaret ettiklerini belirtmiş; hatta teşvik edenlerin isimlerini bile söylemişlerdir. Adı geçen katiller, cinayetle itham edilmiş olmalarına rağmen, her ne hikmetse yargılanmamışlardır. Adana olaylarından yirmi beş gün önce, hasta oldukları ve tedaviye ihtiyaç duydukları gerekçesiyle Adana Gureba Hastahanesi'ne nakledilmiş; beş-on gün sonra silahlandırılarak kaçırılmışlardır. Bu konu, ne Adana ne de Kozan yönetimlerince en ufak bir inceleme veya soruşturmaya tabi tutulmamıştır.

3. Kars'ın oluşumundan beri bu kazada ticaretle uğraşan ve tüm yerel halkça Gökçe Krikor adıyla tanınmış, gayet yumuşak huylu ve namuslu olan Krikor Dadryan ile ortağı Yeprem Burçyan, günün birinde birdenbire kaybolurlar... Yaşadıklarına veya öldüklerine dair bir işaret görülmediğinden, adı geçenlerin varisleri tarafından Kozan mutasarrıflığı ile vali Cevad Bey'e müracaat edilir. Fakat herhangi bir cevap alınamaz. Hemen o günlerde, terzi Vartavar da katledilmek için üç silahlı Müslüman tarafından ormana çekilmiştir. Vartavar, olayı tesadüfen gören bir çobanın bağırmasıyla bırakılmıştır. Yine aynı hafta, Kars'ın Mahmutlu köyünde bulunan bir Ermeni, civar ormanlıkta aynı şekilde üç silahlı eşkiya tarafından öldürülmek üzereyken, yetişen köylüler tarafından kurtarılmıştır. Eşkiyalar, "Emir var, biz bunları gördüğümüz yerde öldüreceğiz!" diyerek köylülere çıkmışlardır. Bu durum Kars kaymakamlığına ihbar edilmiştir. Kaymakam yapmış olduğu inceleme ve araştırmalar neticesinde karanlık perde arkasından gizli bir irtica hareketinin hazırlanmakta olduğunu tespit etmiştir. Fakat üstlerince ciddiye alınmadığını görerek vicdan azabından deliye dönmüştür.

20. yüzyılın başlarında Hacın.
(Solda, kentteki iki Ermeni kilisesi seçiliyor)

4. Adana'da reziller topluluğundan arzuhalci Vehbi, İzmir'deki *Ahenk* gazetesinde çıkan, Mısır'dan İngiltere'ye çekilmiş, kamuoyunu Hristiyanlık aleyhine teşvik etme potansiyeline sahip bir telgrafname haberini çoğaltarak Adana'nın Saathane Meydanı'na bakan tarafına yapıştırmıştır. Bunun üzerine yüzlerce softa birer nüsha kopya edip şehrin her tarafına dağıtmışlardır. Bu telgrafnameyi kasten yanlış yorumlamış ve cahil Müslüman kesimi tahrik ve teşvik etmişlerdir. Bunun üzerine hemen Cevad Bey'e müracaat edilmiş ve vilayetin huzur ve selametini bozan bu gibi durumlara meydan verilmemesi ve gereken tedbirlerin alınması talep edilmiştir. Fakat vali, her zamanki gibi dudaklarındaki alaycı tebessümle, bıyıkaltından gülerek cevap vermiştir.
5. 1908 yılının Ramazan Bayramı'nda [Ekim ayına isabet ediyordu] Müslümanların Ermenileri katledeceklerine dair çıkan bir söylenti üzerine her iki taraftan seçilen ikişer kişiden oluşan karma barış grupları düzenlenmiştir. Bu gruplar üç gün boyunca sokaklarda dolaştırılmış ve en küçük bir olaya bile yaşanmamıştır. O zamanlar Adana'da depo muhafazası görevi üstlenen altmış kişilik bir redif birliğinden başka kuvvet bulunmuyordu. Fakat katliam anında dört yüz kişiye yakın, yeni tarzda silahlandırılmış bir tabur asker, jandarma ve polis birlikleri vardı. Buna rağmen katliamın engellenmesinde başarılı olunamadığının söylenmesi gerçekçi gelmemektedir.
6. Belirtilen Ramazan Bayramı'ndan üç gün sonra Dörtayol ve Nacarlı köylerinin birtakım göçebe aşiretler tarafından tehdit edilmekte olduğu duyulmuştur. İlgililerce vilayete yapılan müracaat üzerine, merkez jandarma tabur kumandanı binbaşı Refet ve Adana redif taburu kumandanı binbaşı Sabri Bey ile bendeniz, vilayet meclisi kararıyla meselenin incelenmesi için görevlendirildik. Beraberimizde on beş kadar süvari jandarma eri eşliğinde yola çıkarak gece vakti Hamidiye kasabasının yakınlarındaki Nacarlı köyüne ulaşıp incelemeye başladık. Yıllardan beri süre gelen âdetin tersine, iki yüz hanelik Aydınli aşireti ve yüz elli çadır Çingene yöre halkının tarlalarına çadır kurmuşlar ve "Gâvurlar, bu ektiğiniz mahsulü biz biçeceğiz!" gibi tehditlerde bulunmuşlardır. Köylüler

olanları bu şekilde ihbar etmiş ve bu yönde ifade vermişlerdir. Sabahın erken saatlerinde Çingeneler hemen sorguya çekildi. Bunlardan birkaçı, Adana'dayken birkaç hocadan Müslümanların Hristiyanları keseceklerini işittiklerini, hatta kendilerine de bu yörelere gelip olayın oluşumunu beklemlerinin belirtildiğini söylemişlerdir. Ne ki, görseler tanıyabilecekleri hocaların isimlerini bilemediklerini beyan ettiler. Bunun üzerine, Çingeneler ve Aydınlılar bölgeden uzaklaştırıldı.

Dört yol bölgelerinde benzeri bir durum olmadığını anladıktan sonra Doruk adlı bir Müslüman köyüne gittik. Orada demircilikle meşgul birkaç Hacınlı Ermeni'den açıklama istedik. O günlerde, köyün ileri gelenlerinden olan Molla Osman'ın, Adana'dan döndüğünden beri ağız değiştirerek köy halkına Ermeniler hakkında yanlış görüşler aktardığını belirttiler. Ayrıca korktuklarını ve Hamidiye'ye taşınacaklarını ifade ettiler. Bunun üzerine Molla Osman çağrılmış ve binbaşı Refet Efendi tarafından kendisine nasihatler verilmiştir. Bense, toplanan köy halkına anlayabilecekleri bir dille Meşrutiyet ve kardeşliğin iyiliklerinden bahseden bir nutuk söyledim ve daha sonra Hamidiye kasabasına döndük.

Hamidiye'ye döndüğümüzde bu gibi fesat yayan açıklama ve

20. yüzyılın başlarında Hamidiye.

haberlerin kaynaklarının Adana'da aranılması gerekeceğine karar verdik. Mevcut halin oluşum şekli dolayısıyla Adana'da halk arasında irtica fikrinin yayılmasına ve halklar arasında huzursuzluk oluşturulmasına gayret eden bir komitenin mevcut olabileceği hissedildiğinden, sıkı tedbirlere başvurmak gerekeceği düşünülmüştür. Ben ve arkadaşlarım, ayrıntılı bir telgrafname hazırladık, imzaladık ve vali Cevad Bey'e, kumandan Mustafa Remzi Paşa'ya ve İttihat Terakki vilayet merkezi heyetine gönderdik. Ertesi günü Adana'ya doğru yola çıktık ve gece saat beşte şehre vardık. Vali bey ile kumandan paşaya ayrı ayrı sözlü olarak durumu anlatmış olmamıza rağmen, ikisi de asayiş korumak ve şehrin selametini güvence altına almak adına tek bir girişimde bulunmamışlardır.

7. Bağdadizade Abdülkadir Efendi'nin işbirliği yaptığı Adana Edilbelileri aşiretinden kalabalık bir topluluk çarşıya inerek Müslüman kadınların Ermeni dükkânlarında alışveriş yaparken yüzlerini açmakta olduklarını ve bu durumun şeriata göre caiz olmadığını duyurmuştur. Bu topluluk, gâvur yüzü görmemenin çaresinin düşünülmesi gerektiğini açıkça beyan etmiştir. Bu şekilde gayrimüslim esnafı korku ve dehşete düşürüp cahil halk kesimlerini galeyana getirdikleri görülmüştür. Bunun üzerine, derhal vali Cevad Bey'e müracaat edilerek diğer vakalara ek olarak bu gibi bir harekete cüret edilmesinin irtica oluşması demek olacağı anlatılmıştır. Artık bu olaylara karşı bu kadar kayıtsız kalmanın doğrudan doğruya irticaya meyledenleri heveslendirmekten başka bir şeye yaramayacağı ifade edilmişse de, vali tarafından yine kesinlikle herhangi bir çaba gösterilmemiştir.
8. Hamidiye kasabasının hemen kenarında, Tarsus Amerikan Okulu öğrencilerinden on sekiz yaşındaki Antakyalı Arakel [Berberyan], beş yerinden kurşunlanıp iki yerinden kamayla deşilerek feci bir şekilde katledilmiştir. Durumun araştırılması neticesinde, Arakel'in Osmaniye tarafından yürüyerek gelmekte olduğu, üzerinde silah bulunmadığı ve yaraların arkadan açıldığı tespit edilmiştir. Böylesi bir cinayetin para meselesinden doğmayacağı ve

bir kasıt olması gerektiği düşünülerek incelemenin derinleştirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Geçmişte yaptıkları ve olaylarda oynadığı rolle dikkat çekecek olan merkez komiseri Urfalı Şakir incelemeye gönderilmiştir. Komiser, iş görmüş olmak için, cinayeti bir Çerkez çocuğun işlediğini ileri sürmüş ve delil olarak çocuğun yatağının altında bulunan tabancayı göstermiştir. Neticede delil eksikliğinden beraat ettirileceği kesin olan bu çocuğu Hamidiye’de adliyeye teslim ederek dönmüştür. Bu facia sıradan bir olay olmayıp, ölünün öldürülme şekli gereği gerçek katilinin bulunması gerekeceği vali Cevad Bey’e ifade olunmuşsa da kendisi yine bir parça olsun önem vermemiştir.

9. Olaydan bir ay kadar önceleri, gece vakti, iki softa Cami-i Kebir’in kapısına pisleme üzeriye polis tarafından tutuklanarak idareye götürülmüştür. Sorgunun sonucunda öğrenildi ki, kendileri hareketin suçunu Ermenilere atarak Müslümanların dini duygularını tahrik etmek ve halkı galeyana getirmek amacını gütmektedirler. Bu durum polis müdürü Kadri Bey tarafından değerlendirilerek vali Cevad Bey’e bildirdi. Vali Cevad Bey durumu inceleyip

İlk katliamlardan birkaç gün önce Hamidiye civarında katledilen Tarsus Amerikan Okulu öğrencisi Antakyalı Arakel’in cesedi ve Hamidiyeli Ermeniler.

değerlendirdikten sonra hemen müdürü huzuruna çağırdı ve softaların salıverilmesini ve bundan sonra Müslümanların bu gibi âdî şeylerden dolayı rahatsız edilmemesini emretti. Bu hareketiyle vali, irtica hareketinin süratini daha da artırmıştır.

10. Olaylar patlamadan yirmi beş gün önce bir gece, “Ermeniler depoyu basıp silahları ve cephaneyi ele geçirecekler” diye yayılan uydurma söylentiler üzerine, mevcut bir tabur askerle depo sabaha kadar koruma altına alındı ve bu durum bütün Müslümanlara haber verildi. Böylece Müslüman halkta gerilim artırıldı. Ben valiye müracaat ederek bu gibi uydurma haberlerin yayılmasında özel bir maksat olduğunu, bu haberleri yapanların ve yayanların soruşturulması gerektiğini belirttim. Bu olayların tehlikeli sonuçlar doğurabileceğini söyledim. Ve dahası şimdiye kadar oluşan durumlara göre bunda yerel yönetimin de payının olduğunu anlaşılabileceğini belirtmiş olduğum halde, yine valide hiçbir hayat belirtisi görülememiştir.
11. Olaydan on beş gün önce Tosbağı Kale mahallesinden on sekiz yaşlarında bir Ermeni delikanlı, vilayet merkezinde bulunan vali Cevad Bey’in huzuruna çıkararak yazdırdığı dilekçeyi kendisine sunmuştur. Daha sonra sözlü olarak verdiği ifadesinde, İsfendiyar adında bir Müslüman delikanlıyla arkadaşının daima kendisini takip etmekte olduğunu belirtmiştir; bu kişilerin gerek kendisine gerekse genç karısına musallat olmak amacıyla olduklarını söylemiştir. Bu tehditler engellenmezse günün birinde ya onların kendisini, veyahut kendisinin onlardan birini öldürmek zorunda kalacağını ifade etmiştir. Gayet nazik bir şekilde, bu iki şahsın polis takibinde tutumlasını talep etmiştir. Vali ise bu konuya asla önem vermeyip delikanlıyı kovmuştur. İsfendiyar ve arkadaşları, vali Cevad Bey’in delikanlıya böyle soğuk davrandığını duyunca iyice cesaretlenmişlerdir. Tacizlerinde daha ileriye gidip akşam saat on iki sularında, delikanlının evinin civarındaki bir hendekte pusuya yatmışlardır. Her gün olduğu üzere, delikanlının saat on iki sularında evine dönmekte olduğunu görerek üzerine atlamış, namusuna ve dinine hakaret ettikten sonra kamayla başından yaralamışlardır.

Ablukaya alındığını gören Ermeni delikanlı, belindeki tabancasıyla İsfendiyar'ı ağır bir şekilde, diğer arkadaşlarından birisini de hafifçe yaralayıp kaçmıştır. İsfendiyar'ın katli kişisel bir durumdur ve nefsi müdafaa olarak değerlendirilebilir. Ayrıca olaya, vali Cevad Bey'in göz yumması ve tembelliği sebebiyet vermiştir. Buna rağmen, yerel idare memurları tarafından zehirlenmiş olan Müslüman irtica yanlılarının fikirleri alevlenmeye başlamıştır.

Bu gibi kayıt ve resmi belgelere bakarak, İstanbul 31 Mart irtica hareketiyle Adana vakasının kesinlikle bir bağlantısı olduğu anlaşılabilir. Adana faciasının İstanbul irtica yanlıları başta olmak üzere, Adana ileri gelenleriyle ve Yıldız tarafından beslenen vali Cevad Bey ve tüm mevcut memurlar tarafından düzenlendiği ve gerçekleştirildiği açıkça ortadadır. Diğer taraftan, bunların şeytani ellerinde alet olan cahil halkın bu olaylara dahli arka planda kalmaktadır. Onların bir dereceye kadar mazur görülmeleri gerekmektedir. Bazı resmi heyetler, yaptıkları araştırma neticesinde, resmen İstanbul'dan verilmiş bir emre, bir telgrafa ulaşamadıklarından, olan bitene yerel olaylar gözüyle bakılması gerekeceği görüşünü sundular.

Yukarıda değinilen olaylar ile 31 Mart'tan sonra yaşananlar, raporumuzun ilerleyen sayfalarında kamuoyuna sunulacak olan sebep ve delillerle açıklanacaktır. Bu yolla, bu vakanın yerel bir vaka olmadığı, özel bir talimatla, etkileme ve fikir aşılama yoluyla gerçekleştirildiği ve Adana vilayetinde yapılan veyahut yaptırılan bu tahribatin irtica siyasetinden doğduğunun ispat edileceğine şüphem yoktur.

Enver ve Niyazi Beyleri resmeden üç dilli bir kartpostal. Resmin altında Osmanlıca "Vatanı istibdaddan kurtaran kahramanlar", Rumca ve Ermenice "Vatan kurtarıcıları" yazıyor.

Meşrutiyet ve Ermeni Komiteleri

İstibdat devrinin ağır ve bıkırtıcı baskısı altında ezilen zavallı Türkler ile Ermeniler, hürriyetin mimarı olan kıymetli İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gayretleri ve muazzam Osmanlı ordusunun başarısıyla yaratılan milli hâkimiyetin süratle oluşmasıyla geçmişin tüm acı detaylarını hızla unutarak kardeşçe birbirlerini kucaklamışlardı. Adana vilayetinde genel olarak Türkler ve Ermeniler yaşamaktaydı. Diğer halklar, bu ikisine oranla sayıca oldukça azınlıktadırlar. Adana vilayetinde, Türkler ve Ermeniler arasındaki samimiyet ve güven, Türklerin bu bölgeyi ele geçirdikleri tarihten başlayarak kesintiye uğramaksızın son zamanlara dek sürmüştür. Hatta İstibdat devrinin benimsediği zihniyet bile asil Türk halkının Ermenilere karşı davranışını bozamamıştı.

İşte bu sebepten dolayı, sırf İstibdat'a karşı mücadele edip haklarını ve hayatlarını zulme karşı korumak amacını taşıyan eski Ermeni komiteleri bu coğrafyada çalışmamış; güven ve karşılıklı sevgi-saygıyla yaşayan bu iki halkın huzur ve rahatını bozacak hareketlerden uzak durmuşlardır. Çünkü Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte silahlı eylem programlarını derhal feshetmişlerdir. Bütün Osmanlı milletinin ilerlemesine ve Meşrutiyet idaresinin tamamıyla oluşturulmasına hizmet eden bir siyasi anlayış oluşturulmuştur. Ermenilerin her koşulda istikrarlarının temini –asırlardan beri olduğu gibi– bundan böyle de aziz Türk halkıyla dost bir şekilde yaşamaya bağlıdır. Bunu pekâlâ bildiklerinden, milli hâkimiyet ve Osmanlı'nın bütünlüğü bakış açısıyla, yeni Türkiye'de Jön Türklerin sağ kolu olmaya çalışmışlar ve dostluğun oluşturulması için devrimi takip eden dönemde ortaya atılıp fedakârca çalışmışlardır.

Daha önce bahsedildiği gibi, iktisadi ve zirai gelişme göstermiş bir halk olan Ermeniler Osmanlı yurdunun her tarafına dağılmıştır. Hiçbir yerde ezici nüfus yoğunluğuna sahip olunmadığı göz önünde bulundurulduğunda, Ermeni komitelerinin aylık fikri besleyecek kadar cılgın olmadıkları anlaşılabilecektir. Bunların asıl amacı zulüm ve haksızlığa karşı, yalnız Ermenilerin değil, İstibdat'ın ağır eziyetlerinden etkilenen tüm halkların kurtuluşunu sağlamaktır. Bu sebeple, II. Abdülhamid ve lanetli çevresi, bir taraftan böyle bir hürriyet fikri besleyen Ermenileri ezmiş, diğer taraftan onlar kadar mazlum ve mağdur olan Türkleri uyuşturarak Ermenileri isyan ve ayrılıkçı suçlamalarla itham etmişlerdir. Müslümanları tahrik etme yoluyla aynı toprakta yetişen ve aynı vatanın evladı olan halkları birbirlerinin kanına susatmış ve aralarında düşmanlık oluşturmada başarılı olmuşlardır.

Bundan başka, devrim sonrası Adana'da kurulan İttihat ve Terakki şubesi yine beş-altı Türk ve Ermeni gencin bir araya gelmesiyle oluşturulmuştur. Ermeniler, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne diğer halklara oranla çok daha fazla dahil olarak dostluğun oluşumuna katkıda bulunmuşlardır. Ve fakat hemen, teşkilatta görev alanlardan biri olarak üzülen itiraf ederim ki, kapıyı çok fazla açık bıraktığımızdan, hırsız, despot, milliyetçi ve rüşvetçi ve şeriatçılardan birçoğu içeri girdi ve Meşrutiyet taraftarları azınlıkta kaldı.

Raporumuzun birinci kısmında sıralanan Müftüzade Ahmet ve Dört Yol Nacarlı olaylarıyla Bağdadizade Abdülkadir'in işbirliği ettiği Edilbelilerin saldırılarına kadar Adana'da ne Ermeni komitesi ne de Ermeni kulübü vardı. Ancak İstanbul'da *Volkan* gazetesinin yayımlanmaya başlaması ve cemiyetinin oluşumundan sonra* Müslümanlar arasında Ermenilere karşı bir soğukluk hissedilmeye başlanmıştı.

Vali Cevad Bey ile nüfuzlu şahısların şüpheli bir hal aldıkları görülerek, halkın cahil kesiminin de tahriklerle yanlış anlamalara sevk edilmekte olduğu anlaşılmıştır. Bundan sonra, dostluğun sürdürülmesi; daha doğrusu Adana vilayetinin irticai bir tehlikeden

* Bahsedilen cemiyet Kıbrıslı hafız Derviş Vahdeti tarafından Meşrutiyet'in ilanı sonrasında kurulmuş olan İttihat-ı Muhammedi'dir. Bir Nakşibendi şeyhi olan Vahdeti, önce 11 Aralık 1908'de *Volkan* gazetesini yayımlamaya başlamış, ardından Meşrutiyet karşıtı muhalefetin İslami kanadını temsil eden bu cemiyeti kurmuştur.

kurtarılması amacıyla çalışmak gerekmiştir. Hüseyin Hilmi Paşa'nın üç ay süren –daha sonra bu döneme değineceğiz– Adana valiliği esnasında dağıttığı Hınçak Komitesi şubesinin eski üyeleri bir araya gelecek, bazı menfaat düşkünlerinin, irtica yanlılarının, vali Cevad Bey'in ve Erzin mutasarrıfının Müslüman halkı kandırmaya çalıştıklarını tespit etmiştir. Bu gibi yanlış bilgilendirme ve kandırmaların ortadan kaldırılarak birlik ve kardeşliğin eskisi gibi devam etmesi için, milliyet ayrımı yapmadan çeşitli mezheplerden olan bu halkların sürekli bir iletişimde bulundurulması gerektiği düşünülmüştür. Bu düşünceyle, Pazar günleri tohlanacak olan bir söyleşi cemiyeti kurulmuştur.

Öyle ki, Pazar günleri komitenin resmi mührünü taşıyan pullu ilanlar asılmış, bu ilanlarda Müslüman ve Hristiyanlardan nutuk verecek şahısların isimleri açıkça bildirilmiştir. Her Pazar günü, asker, memur veya öğretmen, Müslüman ve Hristiyan bin beş yüz-iki bin, hatta kimi zamanlar üç bin kişilik toplantılar düzenlenmiştir. Bu toplantılarda, Meşrutiyet'in iyiliklerinden, İstibdat devrinin vermiş olduğu zararlardan ve vatanın ilerlemesi için birlik ve kardeşliğin olusumundan bahseden nutuklar verilmiştir. Böylece halklar arasında ittifak ve dostluğun kuvvetlenip korunmasına çalışılmıştır.

Bundan dolayı, Hınçak ve Taşnak komite şubeleri bir arada olarak milliyet ve mezhep ayırmaksızın Meşrutiyet'e inanan tüm Osmanlılara kapılarını açık tutmuştur. Halkın cahil kesimlerinin meyhaneye ve kumarhane gibi adaba aykırı mekânlarda vakit geçirip ahlaksızlığın çoğalmasına meydan verilmemesi için, ahlaki temizlenmeye dair ders ve nasihatlerde bulunmuşlardır. Böylelikle halklara daha fazla hizmet etmişlerdir. Bu bakış açısıyla hizmet veren komite ve kulüplerin faaliyetlerinin zıddını iddia edenleri tüm gücümle protesto ediyorum. Uydurulmuş sözlerini kesinlikle reddederek belgelerinin sunulmasını talep ediyorum; çünkü mışlı-muşlu lafların bir etkisi yoktur.

Bizim açıkladığımız ve ayrıca irtica diye nitelendirdiğimiz tüm olaylar ihtiyaç halinde resmi kayıtlarla ispat edilebilir. İstendiğinde ispat etmeye de hazırız. Olaylardan önce ve hatta olaylara kadar, Adana vilayetinin Müslüman ahalisiyle köylü Türklerinin Ermeni komiteleri hakkında tek bir kötü düşüncesi olmamıştır. Aksine komite üyeleriyle kardeşçe görüşmüş, kulüplere olumlu yaklaşmışlardır.

Meselenin sorumluları, olaylardan sonra yine Meşrutiyet yanlısı görünümüne bürünerek iftira ve komplolara yeltenmiş; bir vilayetin Ermenilerini katletmiş ve yağmalayarak perişan etmişlerdir. Ermenileri katletmelerinin yanı sıra, aldatmalara kapılarak ne yaptıklarını ve niçin yaptıklarını bilmeyen zavallı Müslümanları canilik ve yağmacılıkla suçlamış, mahkûmiyetlerine sebebiyet vermişlerdir. Cezası verilmeyen nüfuzlu irtica yanlılarının suçlarının gizlenmesi, adaletin tamamen ortadan kaldırılmasına sebebiyet veremez şüphesiz.

Ermeni iş adamları Haygazun Bzdikyan, Mihran Boyacıyan ve Rupen Dikran Ceridyan'ın devrimden sonra silah ticaretiyle uğraşmış olmakla suçlanmaları hayret vericidir. Osmanlı milletinden birisi için serbest olan bir ticaretin niçin diğeri için yasak olduğunu anlayamıyoruz. Birinin serbest bir şekilde ticaretle meşgul olması hoşgörülle karşılanırken, diğerrinin aynı ticaretten dolayı cezaya çarptırılması ne anlama gelmektedir?

Devrimden sonra, çarşı tellallarının hükümet dairelerini oda oda dolaşarak polis ve zabitanın gözleri önünde pilav satar gibi karadağ ve martini fişenkleri satmalarını inzibat memurları ve vali Cevad Bey görmezden gelmişlerdir.

Bir keresinde valiye müracaat edildi. Müslüman silah satıcılarının vurgun yapmak amacıyla Hristiyanlara Müslümanların silahlanmakta olduklarını, Müslümanlara ise Hristiyanların silah depoladıklarını söyleyerek, asılsız söylentilerin yayılıp yanlış anlaşımaların genişletilmesine sebep oldukları iletildi. Fakat bu konuda azıcık dahi olsa bir çaba sarf edilmedi, inzibatlar görevlendirilmedi.

Gittikçe Müslüman, Rum, Ermeni ve Araplara ait manifatura, bakkal ve manav dükkânlarının silahçılıkla uğraşmakta olduğu ve bunun sebebinin vurgunculuktan başka bir şey olmadığı biliniyordu. Buna rağmen, Ali'nin günahını Veli'den sormak yöntemiyle, bu ticari faaliyetin sorumluluğunun, üstüne bir de siyasi amaçlar kılıfıyla Ermenilere yüklenmesi hayret vericidir.

Osmanlı halklarının birbirlerine karşı silahlandırılması suçuyla itham edilecek biri varsa o da dönemin yönetiminin temsilcisi vali Cevad Bey'dir. Bu sözlerimiz ne varsayımlardan ibarettir ne de delilsiz sözlerdir. Zaten böyle davranmamıza mesleğimiz de izin vermemektedir...

Vakadan iki ay önce Tophane-i Amire'den Adana barut memurluğuna ne amaçla 25-30 bin kilo barut gönderildi? Bu barutun kilosuna bir adet beyaz meci diye olmasına rağmen, Adana'daki her bir Müslüman'ın 5-40 kilo arası barut satın almak için sabahdan akşama kadar adliye ve mülkiyenin tam ortasında bulunan barut memurunun kulübesinin önünde birbirlerini itekleyerek beklemelerine sebep olan şey neydi? Birer-ikişer kilo barut satın almak isteyen Ermenilerden avcı veya katırcı olduklarına dair –hepsi Müslüman olan muhtarlardan– ilmuhaber getirmelerini mecbur kılan anlayış ne anlama geliyordu?

30 bin kiloyu bırakalım, acaba bir buçuk ay zarfında Adana dışında hangi vilayete tek seferde 300 kilo barut gönderildi? Bunlar Tophane ile Adana barut memurlarının kayıtlarında mevcuttur. Hal böyleyken, niçin gerçeğin gizlenmesi için çalışılmaktadır? Niçin asıl sorumlular namuslu insanlar gibi toplum içinde yaşasınlar da ne yaptıklarını bilmeyen zavallı köylü ve cahil Müslümanlar ceza görsün, hüküm giysinler?

Matbuat nizamnamesi* ve ardından Bosna-Hersek ve Bulgaristan olaylarından** dolayı Millet Bahçesi'nde yapılan, vali Cevad Bey ile memurların hazır bulunduğu ve çeşitli halklardan on binlerce insanın katıldığı mitingde *İttidal* yazarı İhsan Fikri ve İsmail Sefa heyecanlı konuşmalarında tüm halkın silahlanması gerektiğini söyledi ve silahlanmayı teşvik ettiler. Zannedersem vali Cevad Bey bu durumu hatırlayacaktır. O zamanlar, bizler masum bir şekilde bu kışkırtmaların İstibdat'ın defolunması için, her ihtimale karşı yapıldığını düşünmüş, karanlık bir perde arkasında, başımıza bir oyun hazırlanmakta olduğunu anlayamamıştık.

* Kanun-i Esasi'nin ilanından sonra açılan Meclis-i Mebusan'a sunulan ilk kanun ve nizamnamelerden biridir. Meşrutiyet sonrasında çoğalan gazete ve dergiler ile bunlar aracılığıyla yapılan siyasi çekişmeler ve hükümet eleştirileri hükümet çevrelerini hatta askeri makamları endişeye sevk eder. Ancak ilgili yasa ancak 31 Mart sonrasında, Temmuz 1909'da onaylanır ve yürürlüğe girer. Basına getirdiği kısıtlamalar nedeniyle Meclis içinde de yoğun eleştiri alan yasanın 1931'e kadar ana hatlarıyla yürürlükte kaldığı söylenebilir.

** Meşrutiyet'in ilanını izleyen günlerde Avusturya-Macaristan, 1877 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından işgal ettiği Bosna-Hersek'i resmen ilhak ettiğini duyurdu. Yine 1877 sonrasında özerk bir vilayet statüsüne kavuşmuş olan Bulgaristan, 1908 sonrasında, Doğu Rumeli ile birleştiğini ve bağımsız bir krallık olduğunu ilan etti. Aslında bu iki önemli siyasi gelişmeye bir üçüncüsü de eklenebilir: Ekim 1908 tarihli Girit'in Yunanistan'a bağlandığını açıklayan bildiri.

Bağdadizade Abdurrahman Efendi, cemiyete muhalif bir parti meydana getirmek için babası Abdülkadir Efendi'nin başkanlığında İttihat ve Terakki Ziraat Kulübü ismiyle bir kulüp kurmuştu. Bu kulüp, cemiyetin her idealine muhalefet ediyordu. Kulübe, Boşnak Salih, Batumi Osman, Debbağzade Hacı Ali, Bayraktar Bekir, eski belediye başkanı İbrahim Rasih Efendi gibi isimlerin yanı sıra başkaca şahıslar da üye yapılmıştır. Abdurrahman'ın Ziraat Kulübü'ne güvenerek cemiyet merkez kurulu içerisinde nüfuz sahibi olmaya çalıştığının anlaşılması üzerine, kendisiyle yapılan görüşme sonucu, oy birliğiyle merkez kurulu üyeliğinden kovuşturulmasına karar verilmiştir.

Buna ek olarak, Ziraat Kulübü ismi halkın ilgisini çekmeyeceğinden ve daha doğrusu böyle bir kulübe ziraatten olan Hıristiyanların da katılması yasaklanamayacağından asıl amaçlarını gerçekleştirmeleri mümkün olmayacaktı. Bu sebeple, başka kolay bir yol aramak gerekiyordu. Bağdadizade Abdülkadir Efendi ile oğlu Abdurrahman Efendi gibi şeytanlıklara alışıktı bedenlere bu gibi işlerde çözüm yolu bulmak zor değildi. Müslüman halkın, daha doğrusu cahil kesimlerin dini duygularını alet ederek onlardan faydalanmak üzere derhal Ramazanzade Vakfı'nın mütevellisi Hacı Müctebi Efendi'nin evinde bir ilmi cemiyet oluşturulmasına karar verilmiştir. Bu cemiyetin namuslu üyelerinden Adana noteri Hamza Efendi, benimsenen zihniyetin birlik, kardeşlik ve Meşrutiyet'e zıt olduğunu; bu zihniyetle vatanın başına büyük bir kabus davet edileceğini söyleyerek cemiyetten çekilmiştir.

Öte yandan, vali Cevad Bey, İttihat ve Terakki kulübünü yalnız bir-iki kere ziyaret etmiş olmasına rağmen, Ziraat Kulübü'ne ve mevzubahis ilmi cemiyete sık sık gitmektedir. Bu durum, oralarda saatler süren muhabbetlere katıldığını inkâr edemeyeceği kadar açıktır.

Bağdadizade Abdülkadir Efendi ile yoldaşlarının esas irticai amaçlarının etki derecesiyle, vali Cevad Bey ve o zamanlar görevde bulunan bazı müdürlerin ve Abdülhamid yanlılarının katılım derecelerini anlamak için İstanbul'da oturan Bağdadizade Muhammed Efendi'nin, babası Abdülkadir Efendi ile yazışmalarını elde edip incelemek gereklidir.

Vali Cevad Bey, düzenlemiş olduğu bu lanetli olayda kendisine yarım ağızla izin verenleri ve çevresindeki irtica yanlısı dostlarını

savunmak için olaydan evvel Ermeni piskoposu Muşeg Efendi'nin kötü hal ve hareketlerinden bahsederek merkezine başvurmuştur. Merkez, Kilikya Katolikosluğu'na resmen başvurarak Muşeg Efendi'nin görevi dışında konulara karıştığını belirtmiş, Adana'dan uzaklaştırılmasını talep etmişti. İşte bu haberleşme örnekleri, vali Cevad Bey'in Muşeg Efendi'ye karşı beslediği kötü niyeti ispat eder.

Oysa, Piskopos Muşeg Efendi'nin olaylardan yirmi beş gün önce ruhani makamından, hatta Osmanlı yurdundan bile çıkarak Mısır'a gittiği göz önünde bulundurulduğunda, olayların hiç gerçekleşmemesi icap ederdi. Ermeni komitelerinin müdürleri tanınmayan insanlar değillerdi. Bunlardan Taşnaktsutyun şubesi müdürü Zakarya Bzdikyan, Adana'nın en eski ailelerinden birine mensuptur ve şehrin ileri gelenlerindendir. Şimdiye kadar en ufak bir kötü hareketi görülmemiştir. Hınçak komite üyelerinden olan ben, Avedis Gülbenkian, Dişçi Haygazun, Aharon Efendi ve kararın alındığı sırada komiteye üyeliklerini inkar eden şahıslar da aynı şekilde Adana'da çok iyi ve kibar insanlar olarak tanınırlar. Müslüman memur ve esnaflarla her zaman için nezaket dahilinde temas etmiş olduğumuz ve dostluğun oluşturulması adına hiçbir fedakârlığı esirgemediğimiz belgelerle sabittir.

Sis'teki Kilikya Katolikosluğu merkezi.

Adana vilayetinin harap edilmesinde, 30 bin insanın yokluk mezarına gönderilmesinde ve bölgenin dul ve yetim sürüleriyle doldurulmasında ne Ermeni komitelerinin ne de bugün hapishanede olan cahil köylü halkın kabahati vardır.

Bu konuyla itham edilecek, cezalandırılacak, nesiller boyunca vahşetle hatırlanacak ve lanetlenecek birileri varsa, onlar da yarım ağızla Adana katliamını emredenler, vatan düşmanı olduklarını telgraf ve faaliyetleriyle ispat edenler, vali Cevad ve Cebel-i Bereket mutasarrıfı kötülük timsali Asaf Bey ve daha sonra isimleri sayılacak olan yerli nüfuz sahibi irtica grubudur.

Buna ek olarak, bir ay kadar önce Adana'da tutuklu ve mahkûm dört yüz Müslüman tarafından çekilen telgrafa karşılık Adana vilayetine gönderilen şifreli bir telgrafla, gerçekleri söyleyen tutuklu ve mahkûmların birkaç gün boyunca görüşme yapmalarının yasaklanmış olması bu gerçekliği kanıtlar niteliktedir. Adaletin ortaya çıkmasından titreyenlerin devlet yetkililerinin nüfuzunu kullanarak işi kapatmış olmaları dikkat çekicidir.

Bazıları da güya ayak takımından bir Ermeni'nin meyhanede sarhoş olup "Bundan sonrası hürriyettir. Müslüman Hristiyan'a, Hristiyan Müslüman'a kız verecek!" demiş olmasını olaya sebep göstermek istiyorlar. Her şeyden önce, bu yalandır. İkinci olarak, bunu söyleyen kim ise ismiyle meydana koyulmalıdır. Üçüncü olarak, hangi millete mensup olursa olsun, bir edepsizin böyle bir söz sarf etmiş olması böyle kötü bir facianın oluşmasına mı neden olur?

İşte raporumuzun ikinci kısmında resmi belgelerle ortaya konan hususlardan da anlaşılabilceği gibi, Ermeni komiteleri bu olayların ortaya çıkmasına sebebiyet verecek en ufak bir şey yapmamıştır. Tersine, engellemeye çalışmışlardır.

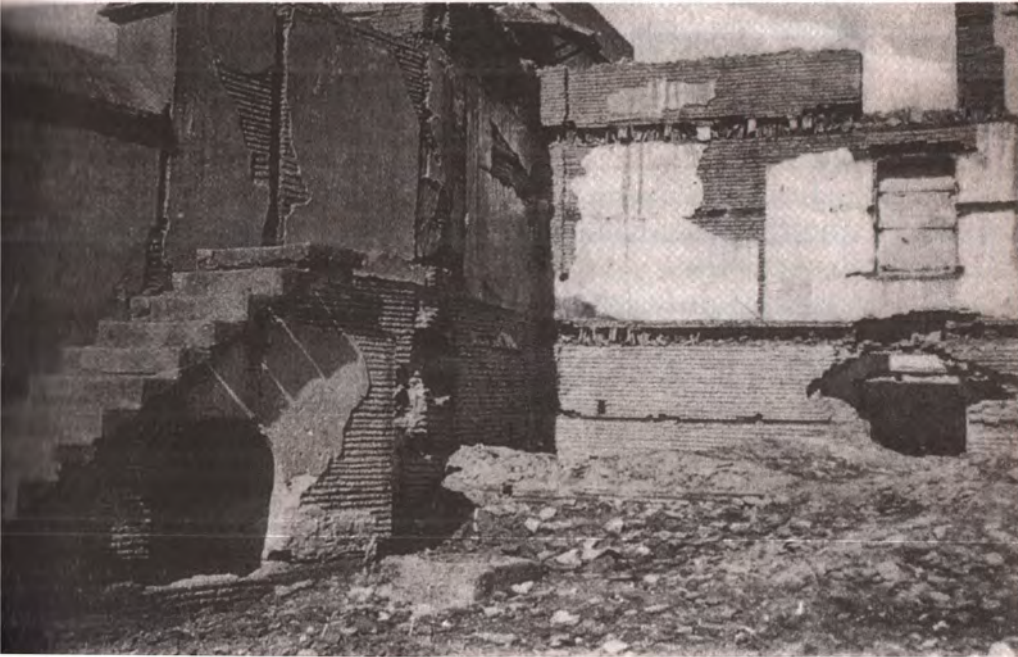
Basılan raporlardan birinde Adana'da Hınçak, Taşnak ve Troşak adında üç komite olduğu belirtilmiştir. Lakin Troşak bir komite değil, Taşnaktsutyun'a ait bir gazetedir. Bu gibi hatalardan yola çıkarak raporların, komitelerin şekli ve adedi hakkında sağlam bilgiler edinmeksiniz, suçun atılması düşüncesiyle hazırlandığı sonucuna varabiliriz.

Başka bir raporda, adem-i merkeziyet taraftarlarının meydana çıkmasıyla Müslüman halkın galeyana geldiğinden bahsediliyor. Oysa

Hınçak komitesi şimdilik adem-i merkeziyet programını asla tasvip etmemekte, Osmanlı halklarının olgunlaşmaya, ilerlemeye ve gelişmeye ihtiyaç duyduğuna inanmaktadır. Hınçaklar, Meşrutiyet'in bile bu konuda atılacak bir ilk adım olarak eksik olduğunu düşünmektedir. Taşnaktsutyun komitesinin de doğal olarak bu konudaki olgunlaşma kaidelerine tabi bulunduğu bilinmektedir. Raporda yer verilenler, birer iddiadan ibaret olarak kalmaktadır.

Öte yandan, iddia edildiği gibi olduğunu varsaysak bile, cahil halk esasen ne Meşrutiyet'ten ne adem-i merkeziyetten ne de merkeziyetin ne anlama geldiğinden haberdardır. Bu kesim, bunlardaki menfaatinin ne olduğunu anlayacak bilgi ve eğitime de sahip değildir. Mevzubahis iddiaların varlığından etkilenerek böyle vahşi ve çılgın bir faciaya kalkışmaya cüret edemeyecekleri açıktır. Komiteler bu konuda en ufak manevi sorumluluk kabul etmeyeceklerdir. Aksini iddia edenlere cevap vermeye hazırız.

Taşnaktsutyun'a ait Troşak binasının katliamlardan sonraki hali.

Birinci Katliam

Yaralı İsfendiyar iki gün sonra Adana'nın Tepebaşı mahallesindeki evinde vefat etti. Katil firar etmişti ve polis katilin tutuklanmasında başarılı olamadı. 31 Mart'a yavaş yavaş yaklaşıırken, gerici grup şahsi bir mesele sonucu ortaya çıkan bu durumdan faydalanmak istiyordu. İsfendiyar'ın cenazesine cahil kesimden binlerce katılımcı toplamak için çaba sarf ettiler.

İsfendiyar defnedildiği sırada, iki şahsın arasında gerçekleşen olay toplumun geneline atfedildi; tahrik edici nutuklar atılarak tehditler savruldu. Bu gibi sözleri sarf edenlerin bunu nasıl bir amaçla yaptıklarını bilmeyen masum Türk halkı hiddete mağlup olup galeyana gelmişti.

Bu gergin hali genel bir hareket günü olarak kararlaştırılan 31 Mart gününe kadar sürdürmeyi amaçlayanlar birtakım uydurma laflar yaydılar: Bağlar arasında iki Müslüman kadının Ermenilerce memelerinin kesilerek katledildiği ve başka bir yerde de yine iki Müslüman'ın ölü bulunduğu haberiyle Müslüman halkı Hristiyanlar aleyhine tahrik ettiler. Polis tarafından yapılan inceleme sonucu bunların gerçek olmadığı ve sırf halkı galeyana getirip karışıklık çıkarmak için uydurulduğu anlaşıldı. Ne ki bu söylentileri çıkarıp yayanlar hakkında hiçbir kanuni takip uygulanmadı. 30 Mart akşamı kale kapısı tarafında bulunan eczahanelerin birinde bir kalabalık toplanmıştı. Mahallenin önde gelenlerinden biri galeyana gelerek artık beklemek gerekmediğini söylemişti. Bu hengâmede bulunan Kaymakzade Hakkı Efendi, "Bu gibi şeyler hükümete ait vazifelerdendir, halkın karışmaya hakkı yoktur" deyince topluluk tarafından hakaret hedefi haline gelmişti.

Adana'nın en rezil topluluğu olarak tanınan Edilbeliler ve saireye yerel idare tarafından birer silah verilmiş ve güya düzenin korunması için şehri dolaşmaları sağlanmıştı. İdare, fesat merkezlerine bunlar vasıtasıyla kötü fikirlerini aşıliyordu.

27 Mart 1325 Cuma akşamı, yani Cumartesi gecesi, saat üç buçuk-dört sularında, irtica hareketinin en kuvvetli kolu ve lanet işleme vasıtası olan *İtidal* gazetesi ofisine bitişik Salcılar mevkiinde, *İtidal* yazarları tarafından bir miting düzenlendi. Bu mitingte, tahrik edici fesat nutuklarla Müslüman halkın dini duyguları dehşetli biçimde galeyana getirildi.

Bu birkaç gün zarfında, o güne dek kötülüklerin yayılmasında başrolde oynayan Müslümanlara ait iki silah dükkânı sabahtan akşama kadar silah ve fişek satıyordu. Tüm bunlar yerel idarenin gözleri önünde gerçekleşmekteyken, hepsinin görmezden gelindiği de dikkatlerden kaçmıyordu...

31 Mart Salı gününün İstanbul irtica hareketinin belirlediği gün olduğunu bilen yerel gerici grup, hareketin detaylarını vali Cevad Bey'den alarak faaliyete girişmiştir. Gece saat üç sularında, silah kuşanmış birkaç yüz kişilik sarıklı grup, "Padişahım çok yaşa!" nidalarıyla hükümet konağının önünde toplanıp saldırı ve katliama başlanması emrinin hemen verilmesini talep etmiştir. Vali Cevad ise, kalabalığın yanına gelerek genel hareketin ertesi güne, yani 1 Nisan Çarşamba gününe bırakılması ve şimdilik dağılması gerektiğini belirtmiştir.

Yerel yönetim, bu görüşe katılmayıp teşvik etmeseydi, bir tabur askerle bu silahlı grubu bastırıp önyak olanları tutuklar, karşı gelenleri vatanın selameti için öldürüp hükümetin gücünü göstererek her türlü kötülüğün bertaraf edilmesinde başarılı olabilirdi. Veyahut da, ertesi gün ortaya çıkma ihtimali çok yüksek olan dehşetli olayların önünü alabilmek için geceden etrafa askerler yerleştirir, yerlilerin manevra alanını daraltır ve yabancı serserilerin şehre girişini engelleyebilirdi.

Adana vilayetindeki halkın genelinin hükümetten korktuğunu, mesela beş bin evden oluşan bir kasabanın tek bir jandarmaya boyun eğecek nitelikte olduğunu da unutmamak gerekir. Böyle kuzu gibi bir halk söz konusuysen ve facianın önünün alınması azıcık iyi niyet ve gayret gösterilmesine bağlıysen, halkın heyecan ve galeyanının

bastırılmasının mümkün olmadığının ileri sürülmesi kabul edilemez. Bu, Ermenilerin yanı sıra, Adana Müslümanlarına da "hükümete karşı bir isyan lekesi" atfedilmesi anlamına gelir, ki biz bunu Türk vatandaşlarımız adına kesinlikle reddeder ve bu fikri ortaya atanları doğrudan doğruya yalancılıkla itham ederiz.

Adana vilayeti Ermenilerinin anadili Türkçedir ve Ermenilerle Türkler burada beraber doğar, beraber büyürler. Yeri gelip birbirlerinin annelerinin sütüyle beslenmiş olan bu iki halk arasında doğal bir kardeşlik mevcuttur. Müslüman ve Hristiyanların aynı tarz yaşayışlara sahip olduklarını kimse inkâr edemezken, böyle bir halkın güya durduk yere çıldırarak kendi evlerini, kendi memleketlerini elleriyle tahrip edip vatan kardeşlerinin cellatları olduklarını söylemek yine Adana Müslümanlarını cinnetle itham etmek demektir ki, bu noktayı da aynı şekilde Müslüman vatandaşlarımızı savunmak için reddederiz.

İşte bu nedenle, böyle bir halkı ahlak ve yaradılışa ters hareketlere sevk eden gücün ve şeytani duygular aşılayan siyasetin nereden ve nasıl meydana çıktığını incelemek lazımdır. Raporumuzun buraya kadarki kısmında beyan edilen düşüncelerin ve aktarılan olayların bu meselenin her rengiyle anlaşılması için yeterli ipucu sağladığını düşünmekteyiz.

Saldırı ve katliamlar esnasında harabeye dönen Adana Ermeni mahallesi.

Yıkım, Yağma ve Çarpışmalar

31 Mart günü, yukarıda aktardığımız olaydan sonra evlerine dönen kalabalığa Saathane civarında tesadüf eden Kayserili Ermeni tüccar Lütfig, on üç yerinden vahşi biçimde bıçaklanarak öldürülmüş, cesedi de polis idaresine götürülmüştü. Polis katilleri tutuklamış ve vali Cevad Bey'e olayı bildirmişti. Ne ki vali hiç istifini bozmamıştı. Bir o yana, bir bu yana koşuşturan, elinden gelen her şeyi yapan, fakat Nizamiye binbaşısının da şüphe uyandırıcı hareketlerinden dolayı ümidi-ni kesen polis müdürü Kadri Bey, çaresizce ortada kalmıştı.

Ermeni toplumu, Adana Türklerinin böyle çılgınca bir hareketle bütün medeniyet alemini üzüntüye boğacak bir faciaya girişmeyeceklerini düşünüyordu. Zengin Ermeni kesim, istirahat etmek için Salı ve Çarşamba sabahı köylerine, çiftliklerine, bağ ve tarlalarına doğru yola çıkmıştı. Bu yolculuk, zavallıların yokluk mezarına gitmek suretiyle yok olmalarına sebebiyet vermiş ve çoğunun ocağını söndürmüştür. Bazı dul ve yetimler, matem elbisesine bürünmüş, kanlı seller gibi akan gözyaşlarıyla gökyüzünü bile ağlatıyorlardı. 1 Nisan Çarşamba günü, sabahın erken saatlerinde her zamanki gibi dükkânlarını açan Ermeniler, büyük, küçük, memur, jandarma, her kesimden Müslüman halkın başlarında sarık, ellerinde sopa, bellerinde silah, şüpheli biçimde dolaşmakta olduğunu gördüler.

Korkuya kapılan esnaf, dükkânlarını kapatıp evlerine çekildi. Bu sırada, İttihat ve Terakki üyelerinden ve bölgenin itibarlı şahıslarından olan Artin Ağa'nın belediye binasında katledildiği öğrenildi. Telgrafhanenin önünde de bir Ermeni genç katledilmişti.

Merkez jandarma kumandanı binbaşı Refet Efendi tarafından

çarşıyı serseri bir şekilde dolanan yağmacılardan korumak amacıyla dizilen birlikler, jandarma alay kumandanı tarafından kaldırılmış ve şehir asayişsizliğe mahkûm edilmişti.

Vali Cevad Bey, Bağdadizade Abdülkadir, oğlu Abdurrahman ve kumandan Mustafa Remzi Paşa, çarşıya gelerek Ermeni ileri gelenlerinin aklını çelmiş, dükkânların açılması için Hristiyanlara haber vermeleri yönünde onları ikna etmişlerdi. Bunun üzerine kimi dükkân ve mağaza sahipleri gelip dükkânlarını açmışlarsa da, gerek valinin ve gerekse diğer yetkililerin tehditkar bir biçimde küme küme dolaşmakta olan ve kim oldukları bilinmeyen topluluğu dağıtacak ufacak bir tedbir dahi almadıklarını görerek tekrar evlerine dönmüşlerdir. Valinin, hemen gözleri önünde silah dükkânlarını yağmalayan bu topluluğu görüp şeytanca gülümsediğine tanık olan Hristiyanlar, yetkililerin ciddiyetinden şüphelenerek evlerine dönmüşlerdir. Tam bu sırada, meclis üyelerinden Urfalıyan Davud Efendi'nin bir Müslüman tarafından öldürüldüğü haberi de yayıldı (kimilerinin söylediğine göre bu iş Bağdadizade'nin özel bir işareti üzerine gerçekleşmiştir; fakat bizce bunun doğruluk derecesi meçhuldür).

Adana'daki konsolosluk tercümanları valiye müracaat edip artan gerilimin düşürülerek ortaya çıkma ihtimali yükselen hazin olayların engellenmesi için güvenlik tedbirleri alınması gerektiğini ifade etmişlerdir. Vali, son olarak müracaat eden Amerikalı misyoner Lawson Chambers'a şu cevabı verdi: "Ben ne yapabilirim? Madem ki Meşrutiyet var, halk nasıl isterse öyle yapar!"

Valinin bu cevabı kendisinin ruh halini ve hareketin nereden ve ne gibi sebeplerden doğduğunu anlamak için yeterlidir. Acaba bu cevap, Yıldız'dan beslenen Cevad Bey'in tam da efendisinin fikirlerine hizmet etmiş bir hizmetçi olduğuna işaret etmez mi? Vali, Meşrutiyet'in alnına leke sürmek istemiştir. İşte böyle bir valinin alnına, bir daha silinmeyecek bir şekilde o lekeyi kazımak gerekmez mi?

*

Saat beşte kıyamet koptu. Her taraftan "Padişahım çok yaşa!" nidaları işitildi. İlk olarak hükümet konağı tarafından ve sonra Keçecibaşı'ndan, Salcılar mahallesinden, Köprü caddesinden, Koca Vezir, Kuruköprü, Yortan ve Sofubahçe mahalleleri tarafından aynı anda genel bir saldırı başlayarak çarşı yağmalandı ve uç mahalleler tahrip

edilerek sakinleri katledilmeye başlandı. Her yandan yükselen yangın ve katliamlar Adana'yı bir mahşer yerine; daha doğrusu bir cehenneme dönüştürmüştü. 2 Nisan Perşembe günü, çarşı yağmalanmış ve uç mahalleler zaten tahrip edilerek insandan arındırılmış olduğundan, dört koldan gelen saldırılar Ermenilerin sığındığı kiliseler mahallesine yoğunlaştı. Ermenilerin büyük çoğunluğu hayatlarından ümidi kesmişti ve çok az bir kısmı ümitlerini koruyarak savunmaya geçmişlerdi. Hükümet hiçbir şekilde bir hayat belirtisi göstermiyordu. Savunma çabaları ümitsizliği git gide artırmaktaydı. Çare olarak, kiliseler mahallesinde yaşayan namuslu Tekelizade Osman Bey'e müracaat edildi. Bağdadizade Abdülkadir ve daha başkaca ileri gelenlere hitaben yazılmış mektuplar kendisine teslim edildi. Osman Bey, Cuma günü mektupları teslim etmek için yola çıktı.

Urfalıyan Davud Efendi

Hacı Osman Bey'in ayrılmasından bir saat sonra silah sesleri kesildi ve "Vur!" deyince vuran, "Dur!" deyince duran cahil halk geri çekildi. Devriyeler kasabada dolaşmaya başladı. 5 Nisan günü gelen haberlerden, 1 Nisan Çarşamba günü Hamidiye, Osmaniye, Payas, Ayas, Yarpuz, Karsantı, Sarkıntı, Bahçe, Hassa ve İslahiye kaza ve çevrelerinde de yağma ve katliamlar gerçekleştirildiği öğrenildi. Ayrıca Adana civarında bulunan Misis, Abdoğlu, Hristiyan köyü, Şeyh Murad, İncirlik, Mihmandar, Gimisora merkez ve çevre köylerinde çiftçilikle uğraşan Ermenilerin istisnasız katledilmiş oldukları duyuldu. Katliamların ve yaşanan türlü vahşetin tasvirinden kaçınıyoruz. Çünkü bizim amacımız halkın duygularını tahrik etmek değildir. Amacımız, tarafsız bir şekilde, olayın oluşma sebeplerini ve şeklini göstermektir.

Dişine kan değmiş ve amacı meydana çıkmış olan *İtidal* gazetesi, 7 Nisan'da yayına başlayarak, insanın aklının ucundan geçmeyecek iftiralarla halkı bir kat daha tahrik ederek yağma ve katliamdan kurtulan enkazı da temizleme siyasetini güttü.

Olaydan evvel, vali Cevad Bey ve polis müdürünün iktidar boşluğundan, Ermenilerin güzel ahlak ve terbiyelerinden bahseden *İtidal*, şimdi bunun tam aksi yönde hareket ederek iftiralarla ne yaptığını bilmeyen halkı galeyana getirmeye koyulmuştu. Fakat vali Cevad Bey, güvenliği tesis etmek için bu gazetenin susturulması çaresini bile düşünmedi. Çünkü *İtidal* bu kez kendisinin avukatı olmuş ve kendi davulunu çalmaktaydı.

20. yüzyılın başlarında Adana şehir merkezi ve Ermeni esnafa ait dükkânlar.

İkinci Katliam

İtidal gazetesi, vatan celladı olan başyazarı İhsan Fikri'nin yalan ve lanetli fikirlerini yayımlayıp Ermenileri isyan, dinamit ve bomba iftiralarıyla itham etti. Cahil halkı, yaptığı yağmalar ve sebep olduğu faciadan dolayı cesaretlendirdi. "İhtilalin Evreleri" başlığı altında yayımladığı düşmanca fikirler, halkı daha fazla galeyana getirmekte ve nefret tohumlarının çoğalmasına sebebiyet vermekteydi. Öte yandan, lanetli fikirleri olan Cevad Bey, onları azıcık dahi olsa uyarmadı.

İhsan Fikri'nin 61 bomba, mavzer ve martiniler gibi rezil hayal aleminde icat ettiği kasıtlı yalanlar, Müslüman halkı o kadar zehirlemişti ki, "Ermeniler silahlarını teslim etmedikçe devamlı olarak yeni bir saldırı olabilir" denilerek, her an tehdit içeren bir durum oluşturuldu. Aslında, talep edildikten sonra her ne varsa teslim edilmişti. Ayrıca bunların İhsan Fikri'nin şeytanca açıklamalarındaki gibi yasaklı silahlardan olmayıp, yasal yollardan elde edilmiş tabancalardan ibaret olduğu ve içlerinde yalnız birkaç sıradan gıra* bulunduğu anlaşılmıştır. Mevcut silahların bunlardan ibaret olduğu ve hükümetin şüphe ettiği mekânları araştırmada yetkili olduğu defalarca söylenmişti.

Diğer taraftan, Ermenilerin bir yabancı müdahalesini davet edip Kilikya Krallığı yaratmak üzere isyan ettikleri söylendi. *İtidal*, Müslüman halkın millî haklarını korumak için hem öldüğünü hem de öldürdüğünü söyleyerek kamuoyunu başka bir heyecan alanına sevk etmeye yönelik yeni uydurmalar yayımladı. Sözün kısası, ilk yayımlandığı andan itibaren kötülükleriyle vilayet halkının ahlakını bozan bu gazete, İhsan Fikri'nin zihniyetini yayma aracı olmuştur. Fikri'nin hayat

* Tek atan kısa namlulu mavzer.

hikâyesi ve kişiliği *Rehber-i İtidal* gazetesinde yayımlanmıştı. Bu yazıda balıkhane hamamlarından bile bahsedilmiş olduğu halde, İhsan Fikri'nin o alçak yüzünde azıcık bir utanma belirtisi dahi görülmemişti. Bu hali, alnının damarının vaktiyle yırtılmış olduğunu göstermekteydi.

*

İlk olaylardan sonra, Mersin ve İskenderun limanına bazı savaş gemileri gelmişti.

İstanbul'un birçok askeri birliğinin Hareket Ordusu tarafından bastırıldığını duyan vali Cevad ve gerici grup reisleri hüznü bir şekilde dolaşmaktaydılar.

Yıldız'da toplanan asilerin direnmekte olduğunu duyan gerici grup, yine faaliyete başlayıp çılgın bir tahribat yaparak Akdeniz'deki savaş gemilerini karaya asker çıkarmaya zorlamaya çalıştı. Bu şekilde, Yıldız'ı ve içindeki asileri kuşatan vatan kahramanlarının gücünü gevşetip II. Abdülhamid'i kurtarma ve irtica hareketini başarıya ulaştırma düşüncesi oluşmuştu.

Bunun için bir hile, bir şeytanlık düşünüp bulmak gerekirdi ki, Bağdadizade Abdülkadir gibi eski tilkiler için bu çok zor bir olay değildi.

Güvenliğin sağlanması için Çatalca'dan gönderilen askerlerin Adana'ya ulaşmasından sonra bu askerlerin yerel olay ve katliamların amaç ve oluşma şeklini anlamalarına fırsat vermeksizin onları aldatarak bu fikre alet etme yöntemi, gerici grup için en kolay yol olarak görüldü. 12 Nisan Pazar gecesi asker Adana'ya ulaşarak, Adana'nın kuzeyindeki Kumluk denilen alana çadır kurmuştu.

Bu askerler oyuna alet edilirse irtica yanlıları iki fayda sağlayacaktı. Öncelikle, yapılması düşünülen müdahaleyi gerçekleştirip bundan oluşacak manevi gevşeklikle İstanbul irtica hareketini başarıya kavuşturabileceklerdi. Ya da, bunda başarılı olamadıkları takdirde, daha sonra askerin gölgesinde sorulacak hesaptan muaf tutulacaklardı.

Celal Bey'in, Tepebağı'ndaki askeri karargâha nazır evinin penceresinden çadırlar üzerine birkaç el silah sıkıldı. Daha sonra Ermenilerin çan kulesinden askere silah sıkılmakta olduğu söylendi. Bu yalanlar, şehre henüz o gün gelmiş olan ve silah sıkılan mahallenin Adana'nın neresinde bulunduğunu bilmeyen askerin galeyana gelerek yerli kılavuzlar eşliğinde Ermeni mahallesine doğru yürütmesine sebebiyet verdi.

Ve aynı günün akşamı saat on sularında beklenmedik şekilde bir yaylım ateşi açıldı. Her koldan, her taraftan başlayan bu saldırı karşısında dehşete kapılan halk yalınayak ve çıplak evlerinden çıkıp Fransız Katolik ve Amerikan kilise ve okullarına kaçtılar. Askerler aralıksız havaya silah sıkmaktayken, önceki katliama katılan tabur da birer birer evleri soyup ateşe vermekle meşguldü. Açıklamaları bundan önce yayımlanan bu ikinci ve daha dehşetli vaka, Adana'yı bir misina haline getirmiş ve halkı istisnasız açık havada bırakmıştı.

Pazartesi akşam saatlerinde yaşanan bu olaylara son veren askerlerden biri, yalanlara kanarak bir halkı mahvetmiş olduklarından dolayı hüngür hüngür ağlamıştır. Vatanperver ve dürüst Osmanlı askerleri, kendi elleriyle icra edilmiş olsa bile, bu haksızlık karşısında gerçeği gizleme çabasına tenezzül etmeden ne derece derinden etkilenmiş olduklarını göstermişlerdir.

Adana katliamları esnasında Mersin yakınlarında bulunan Fransız kruvazörü Vérité.

Vakadan Sonra Divanıharp'in Oluşumuna Değın Vilayet İdaresi

Bağdadizade Abdülkadir'in oğlu Abdurrahman, Boşnak Salih ve Debbagzade Hacı Ali Efendi il idare meclisi üyesiydiler.

Sultan Hamid'in hal edildiğı ve İstanbul irtica hareketinin bastırılarak sorumluları hakkında gerekenlerin yapıldığı bu sırada, vali Cevad Bey ve fikirdaşları hakkında ne yapılacağı meçhul değildi. İcra edilen bunca feci tahribattan ötürü sorulacak hesabın günü yaklaşmadan sorumluluktan kurtulmak için bir çıkar yol düşünölmeliydi. Ne yapmalıydı? Bunlaresasen Abdülhamiddönemininde devlet adamlarından olup 1895 katliamlarında Abdülhamid'in izlediğı yönteme katılmış memurlar olduklarından, hemen o dönemin programını ele almayı uygun gördüler. Öyle ki, bir isyan iftirası düzenlenerek divanıharbin oluşumundan önce her ne şekilde olursa olsun sorumluluğun atılması üzerine çareler üretilmeye başlandı. Bunun için, insanlık tarihinin lanetlediğı engizisyon usulünün bile uygulanılmasından çekinilmemesi gerektiğı kararlaştırıldı.

İnceleme heyeti, istinaf mahkemesi* ceza reisi Şakir Efendi (başkan), Bağdadizade Abdurrahman, Debbagzade Hacı Ali, komiser Zor Ali, jandarma alay kumandanı Ahmet, komiser Urfalı Şakir ve sorgu hâkimi Zülfü Efendi'den oluşmaktaydı.

* Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılına damgasını vuran idari merkezileşme ve modernleşmeye yönelik reformların önemli bir ayağını hukuk sistemi oluştıruyordu. İstinaf Mahkemesi, 1864'te kurulan ve özel hukuk alanına giren davaları şer'i mahkemenin yargı alanından çıkaran Nizamiye Mahkemeleri'nin alt birimlerinden biridir (diğerleri bidayet ve temyiz mahkemeleri).

İnceleme heyeti, programını uygulamak için, kendilerine rehberlik edecek aşağılık birine ihtiyaç duyuyordu. İşte bu şahıs, da Avedis Sisliyan'dan başkası olamazdı...

Avedis Sisliyan, Nazım Paşa'nın bakanlığı zamanında polis teşkilatında ajandı. İstanbul'da Abdülhamid yanlılarının en öldürücü makinelerindendi. Sisliyan'ın söndürdüğü ocakların külleri göklere erişmiştir. Avedis Sisliyan, meşhur Levon'un biraderiydi ve Abdülhamid zamanında Adana vilayet tercümanıydı. Türkçe ve Ermenicesi yoktu; Fransızcada ise ancak derdini anlatabiliyordu. Buna rağmen uzun seneler Adana vilayetinin tercümanlığını yürütmüş, sahip olduğu bu özel konum sayesinde lanetli göğsünü türlü nişanla süslemişti. Sisliyan, Abdülhamid devri valilerinin rüşvet aracı olmuş; ayrıca bazıların gece eğlencesi ihtiyaçlarının sağlanması işine de kalkışmıştır. Burada söylenmesi uygun olmayan ahlak bozucu alçaklıkların hepsine meyilli olduğunu ispat etmiş ve uzun süre casusluk yaparak konumunu yükseltmiştir. Büyük Osmanlı devriminden sonra, artık devlet dairelerinde rüşvet ve pis işler yürüten ahlaksız insanlara yer kalmadığı

Saldırılarından kaçarak Fransız rahibelerin kolejine sığınan Ermeniler.
(Kolej ikinci büyük katliam sırasında düzenli birlikler tarafından yıkılmıştır)

söylenerek Sisliyan'ın işine son verilmiştir. Sisliyan, maazallah Abdülhamid devrinin tekrar oluşması için varını yoğunu feda etmeye hazır bir İstibdat yanlısı olduğundan, Müslüman ve Hristiyanlar bu kötü şahsa şüpheyle yaklaşırdı.

Avedis ve kendisi gibi hizmetkâr olanlar, velinimetlerinin etki alanının sınırlandırılmasıyla, ağızları havada açık kalmışlardır. Avedis, eski güçlerinin kaybolmasından etkilenerek "Hey gidi eski günler!" diye hayıflanarak vakit geçirirdi. İrtica yanlısı esnaflara kendisinin sadakatinden, Ermenilerinse hainliğinden bahsettiği bilinirdi. Öte yandan, acaba ayrandan az da olsa yağ çıkarabilir miyim diyerek yavaştan Ermeni kulüplerine girebilmek için araya kimi dostlarını sokmaya çalışmıştı.

İnceleme heyetine atanan yetkililer, tam da verilen görevin adamı olduklarını, halkları birbirine karşı galeyana getirmeyi amaç edinmiş, varlığı en kötü mikroptan daha tehlikeli olan bu pislikten yararlanılabileceğini fark ederek kanıtladılar.

İrtica hareketinden sonra ortalık uğursuz İstibdat mikroplarından temizlenmiş olduğu halde, Levon Sisliyan haininin Rodos'taki gösterişli evinde hayatına devam etmesine izin verilmesi, hiçbir cezaya çarptırılmayarak namuslu insanlar gibi toplum içine salınması şaşırtıcıdır. Aynı şekilde, lanetli kardeşi Avedis'in de Rodos'a giderek Osmanlı milletin kanıyla tedarik edilmiş bira şişeleriyle gününü gün etmesi hayret vericidir.

Sorgulamaların Şekli

Yukarıda anlatılan uğursuz ajan Avedis Sisliyan tarafından verilen ilk ifade şu şekildeydi:

Bundan sekiz ay önce, İstanbul'da basılan Ermenice *Püzantiyon* gazetesinin bir kopyası elime geçmişti. Ermeni komitelerinin isyana hazırlanmakta olduğundan, Ermeni kulüplerinin kötülüğün yayılmasını engellemek için kapatılması gerektiğinden bahsediyordu. Zaten benim hükümete olan sadakatim bilinmektedir. Derhal Ermeni ileri gelenleriyle görüşerek durumu iletmış, bu kötü düşüncelerin önünü almaları konusunda onları uyarmıştım. Ne ki Gökdereliyan, Çalyan ve Zakarya Bzdikyan başkanlığındaki komiteler bu isyanı düzenleyerek vilayeti bu hale getirdiler. Bunların amacı, yabancı devletlerin müdahale etmesini sağlamak ve Kilikya Krallığı'nı oluşturmaktır. Karışıklık anında patlayan dinamit ve bombaların tümü bunların marifetidir ve memleketin zarar görmesinin sorumluları bunlardır.

Avedis'in bu ifadesi ve uydurduğu alçakça iftiralar, gericilerden ve olaylara maddi-manevi katılmış olanlardan oluşan inceleme heyeti tarafından rehber olarak kabul edilerek işe başlandı. İnceleme heyeti Adanalı şahıslardan oluşmaktaydı. Halklar arasında, Avedis Sisliyan gibi iftiralarda bulunacak kaç tane kötü insan bulunduğunu ve bunlardan nasıl faydalanacaklarını iyi biliyorlardı. Kötülüklerini gerçekleştirme aracı olan sorgu hâkimi Zülfü'ye, komiser Urfalı Şakir'e ve Kör Cabbar'a gerekli emri derhal vermekte tereddüt etmediler.

Cahil irtica yanlılarının olaylarda kullandığı kimi vatandaşlar davacı, kimileri de şahit yazılarak ifadeleri alındı.

Mahvedilen bir halkın geride kalan saf enkazına bir de cinayet ve isyan lekesi sürdüler.

Garabet Çalyan

Tutuklanan Ermeniler, ikişer-üçer zincir vurularak zeminleri cam kırıklarıyla kaplı polis hücrelerine atıldılar.

Artin Arslanyan, Düğmecî Mıgırdîç, Minas Salatyan, Vahan Durikyan, Zıkçı Dakes, Kasap Haço, Kasap Misak, Çenesiz Kevork ve daha birçoğu işkence altında ve vicdana ters ifadeler vermeye mecbur edilerek halklarına iftira atmak zorunda bırakıldılar. Olayların tüm sorumluluğunu, delilsiz sözlerden ibaret olan bu ifadelerle Garabet Gökdereliyan'a, Zakarya Bzdikyan'a, Piskopos

Muşeğ'e ve bana yüklemeye başarılı olduklarını zannettiler. Aileleri sokakta aç, çıplak ve salgın hastalıklarla karşı karşıya kalan Ermeni tüccar, esnaf, çiftçi, doktor ve avukatları 38. alay 4. taburdan bir grup askerle tutuklayıp hapsedtiler.

Dini önderlerin bu haksızlığa karşı yaptıkları şikayetler üzerine "kargaşa anında vahşet ve cinayet" ettiklerinden bazı şehirli ve köylü Müslümanların da tutuklanması gerekmişti. Buna ek olarak, vali Cevad ve arkadaşları, divanîharbin oluşumundan önce "isyan edenler ve memleketi tahribata uğratanlar" hakkında uydurma inceleme evrakları düzenlemekte başarılı oldular.

Bağdadizade Abdülkadir

Bu şahıs, henüz beş yaşındayken, kınacılıkla uğraşan babasıyla Bağdat'tan Adana'ya gelmiş ve tüyü bitmemiş bir gençken Ramazanzade beylerinden bir şahsın hizmetine verilmiştir. Efendisinin her türlü hizmetinde çalıştıktan sonra, Ermeni manifaturacı Abraham'ın yanına çırak olarak girmiştir.

Bundan elli sene önce, Abraham birçok öşür iltizam etmiş* ise de, Adana'yı istila eden büyük bir kolera salgınından korkarak varını yoğunu Abdülkadir'e emanet edip Yaylak'a kaçmıştı. Abdülkadir bu fırsattan yararlanarak malları ve dükkânı hileyle zimmetine geçirmişti. Abraham döndüğünde öşürlerle ilgilenememişti. Abdülkadir ise, ustası Abraham'ın dükkânı açık bırakarak kaçtığını ve öşürlerin zarara uğradığını söyleyerek işin içinden sıyrılmış; çaldığı paralarla kendine ayrı bir iş kurarak ticarete atılmıştı. Hilebaz Abdülkadir, Adanalı Müslüman halkın yüksek ahlakı ve saf gönüllülüğünden faydalanarak kendine bir konum yaratmak için Edilbeli aşiretiyle içli dışlı oluyor, soylu Ramazanzadelerin nüfuzundan yararlanıyordu. Bu şahıs, kirli işlerine Ermenileri de ortak etmeye çalışmıştır. Fakat yaradılış olarak Türklerle aralarında manevi bir bağ bulunan Ermeniler, amacı iki halkın arasına nifak tohumları ekerek servet ve güç elde etmek olan bu şeytana uymamışlardır. Ermeniler asla Ramazanzadelerden ayrılmamıştır. İşte bu sebeple, Abdülkadir hem Ermenilere hem de Ramazanzade beylerine karşı düşmanlık beslemeye başlamıştır.

* Öşür/aşar, Osmanlı Devleti'nin kırsal kesimden topladığı, yüzyıllar boyunca hayvan vergisi ağnamla birlikte devletin başlıca gelir kaynağını oluşturan vergi. Vergi toplama işi bu görevi ihale usulü ile tekeline alan yerel araçlar (mültezimler) yoluyla gerçekleştiriliyor, işleme iltizam düzeni adı veriliyordu.

Abdülkadir, zengin Kuyumcuyan ailesini kancasına takıp zayıflıklarından yararlanarak bütün servetlerini gaddar ellerine geçirmişti. Sıradan bir kınacının oğlu olan bu şahıs, Abdülhamid devri valilerinin kapı ağaları vasıtasıyla valilere yanaşarak nüfuzunu artırdıktan sonra, asil bir aile evladı gibi, Ramazanzade ailesiyle Ermeni halkını birbirine düşürmeye başlamıştı. Yalancı şahitler toplamak, hükümet memurlarını tehdit etmek ve şehir halklarını korkutmak aracılığıyla amacını gerçekleştirme yolunda ilerleme kaydediyordu. Öte yandan, merkezi hükümette de sözünün geçmesi için oğlu Muhammed Efendi'yi İstanbul'a yerleştirmeyi başarmıştı. Bu durum inceleme he-yetinin raporunda da açıklanmıştır.

Garabet Gökdereliyan.
Zabel Yesayan, ünlü
Adana tanıklığı
Yıkıntılar Arasında'da
Gökdereliyan'dan şöyle
bahsetmiştir: "Hakkında
olağanüstü efsaneler
üretilmişti. Saklı gücünün
dehşeti ve kendisine
atfedilen cinayetler
sebebiyle etrafında sıkı
güvenlik tedbirleri alınmıştı.
Gerçekten de onun,
efsanevi bir kahraman gibi
dev cüssesini, gösterişli
sakalını ve herhalde
başında bekleyen görevlileri
dahi tesiri altına alan
mıknatıs gib gözlerini asla
unutmayacağım."

Garabet Gökdereliyan

Garabet Gökdereliyan, özel bir eğitim almamış olsa da, Allah vergisi zekâsıyla kendini geliştirmiş birisidir. Uzun yıllar adliye dairelerinde asliye ve istinaf mahkemeliği üyelikleri yürütmüş, savcılık vekaletinde bulunmuş ve servetini yavaş yavaş büyötmüşü. Garabet'in kaleminin kuvveti kimi zorbalara kendisini yoldan çıkartmasına sebebiyet vermişti. Bey ünvanı almış olduğundan dolayı Bağdadizade Abdülkadir ve müteveffa Kuzma Simonoğlu'nun dikkatini çekmişti. Gökdereliyan'ın Yüreğir'de bulunan küçük çiftliğinin arazisi bu iki şahıs tarafından ya da onların istekleri doğrultusunda başkaları tarafından taciz edilmiş ve birbirlerine olan düşmanlıkları uzun yıllar şiddetlenerek sürmüştü.

Düşmanları, Abdülhamid devrinin baskıcı ortamından faydalanarak, Gökdereliyan'ın başına bir sarık geçirip Ermeni komitelerinin elebaşlığı görevine soyunduğu ve Hamidiye-Kozan taraflarında çetelerle görüşmekte olduğuna dair bir yalan haber çıkarmışlardı. Gökdereliyan bu iddiaya dayanılarak Adana adliyesince tutuklandı ve Hayguni'nin [Stepan Arzuyan] başı çektiği yalancı şahitler sayesinde idama mahkûm edildi. Garabet Gökdereliyan, on dört yılını Adana hapishanesinde geçirerek tüm gençliğini içerde harcamak zorunda bırakılmıştı.

Osmanlı vatanını hürriyet ve meşrutiyet ışığına boğan Kanun-i Esasi'nin ilanından sonra Gökdereliyan da özgürlüğüne kavuşmuştu. Arkadaşları gibi, derhal İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katıldı, başka hiçbir parti için çalışmadı ve partinin emirlerine itaat ederek Türk-Ermeni dostluğuna katkıda bulundu.

Olaydan dört gün önce, Kozan'ın Bucak köyüne yapılan saldırıların

ardından, validen gelen emir üzerine Kozan'a gitmiş ve kendi özel işleriyle meşgul olmuştu. Bu arada, olaydan bir gün önce, vali Cevad Bey'e, Gökdereliyan'ın İsfendiyar'ın katili olan canıyla birlikte Zeytun'a kaçarken görülmüş olduğunu iddia eden bir dilekçe sunuldu. Vali, Gökdereliyan'ın üç gün önce resmi emirle Kozan'a gittiğini biliyor olmasına rağmen, hızlıca gerekenin yapılmasını söylemiş ve dilekçeyi polis müdürlüğüne havale etmişti.

Polis müdürü Kadir Bey, güvenliğin sağlanması ve düşmanlığın ortadan kaldırılması için çalışan ender memurlardan biridir. Meselenin esasını açıklayan bir derkenarla dilekçeyi iade etmiştir. Kadir Bey, Kozan mutasarrıflığına yazarak Gökdereliyan'ın orda olup olmadığını sormuş ve üç gündür kasabada kendi özel işleriyle meşgul olduğunu öğrenerek bunu vilayet merkezine bildirmiştir. (Kadir Bey'in, olaylar esnasında, gerginliğin azaltılması ve kargaşanın yatıştırılması için Kozan'da büyük emek sarf ettiği; birliğin ve dostluğun korunması amacıyla kasabaya saldıranları durdurmaya ve uzaklaştırmaya çalıştığı resmen bildirilmiştir.) Buna rağmen, facianın sorumluları, halkı galeyana getirmek için, Gökdereliyan'ın beş-altı bin atıyla Adana, Hamidiye, Osmaniye ve Tarsus gibi, aralarında onar-yirmişer saatlik mesafe bulanan yerlerde, aynı saatlerde saldırı düzenlediği haberini yaymışlardır. Kozan'da işleriyle ilgilenen Gökdereliyan, aynı anda birden fazla yerdeymiş gibi gösterilmiştir. Vilayet merkezine getirilen Gökdereliyan "Senin adın ile çok adam öldürülmüştür!" denilerek hapsedilmiştir.

Olaylar esnasında Gökdereliyan'ın Kozan'da gerginliğin düşürülmesi için çabaladığı açık olduğu halde, kimlerin ne amaçla kendisine iftira attığının incelenmesi ve cezalandırılması yerine, kendi adıyla işlenen suçlarla itham edilmesi hayret vericidir.

Öte yandan, inceleme heyetinin raporunda, modern askerlerin çadırına atılarak daha dehşetli geçen ikinci katliamlara sebebiyet veren mermilerin Celal Bey'in Tepebağı'ndaki evinden sıkıldığı açıkça belirtilmiştir. Ne ki bu konuda en ufak bir inceleme yapılmadığı, Celal Bey'in azarlanmaktan başka bir ceza almadığı ve İstanbul'da memurluk yapmasına izin verildiği görülmüştür.

Talan Edilmiş Mallar ve Yağmacılar

Bilindiği üzere, nerede olursa olsun, cahil halkı kandırıp çılgınca vahşet uygulamasını isteyenler, bu cahil kesimin açgözlülüğü ve hırsını tahrik etmeyi huy edinmişlerdir. Vali Cevad Bey ve irtica yanlısı arkadaşları da, masum halkı kendi kardeşlerini öldürmeleri yönünde cesaretlendirmek için “Şeriat hükmünce malları ve namusları helaldir” demiş, kutsal İslam hukukunun yasakladığı düşmanlık duygularının oluşmasına sebebiyet vermişlerdir.

Adana şehir merkezi haritası. Gri bölümler olaylardan sonra harabeye dönen Ermeni mahallelerini gösteriyor.

Kargaşa sırasında telef olanların malları yağma edilmiştir. Yağmacıların sözle uyarılmasının yeterli olduğu düşünülmüştür. Birçok yağmacının evi basılarak alıkoydukları mallar tespit edilmiştir; ne ki yalnızca malların iadesinin talep edilmesiyle yetinilmiş, talancı şahıslar serbest bırakılmışlardır.

Saldırı ve katliamlar esnasında harabeye dönen Adana Ermeni mahallesi

İhsan Fikri ve Bağdadi Abdülkadir'in Tutuklanmaları

Biri kendi gazetesi, diğeri ise nüfuzu ve çevresiyle Adana tahribatında büyük roller oynamış olan bu iki fesat yayan şahıs, katılma dereceleri ve haklarında gerçekleştirilen şikayet üzerine Sadrazam'ın emriyle tutuklandılar ve haklarındaki soruşturmanın tutuklu olarak gerçekleştirilmesi için jandarma tabur dairesinde pislik içindeki bir odaya hapsedildiler. Ben ve arkadaşlarım da bir ay aynı dairede tutuklu bulunduğumuzdan selamlaşmak için yanlarına gitmiştik. Bağdadi-zade son derece kederli ve üzüntülüydü; ama sanki taşkınlığıyla gerçekleştirilen faciaların oluşturduğu hasarlardan dolayı kanlı vicdanı hâlâ doymamış gibi görünmekteydi. İhsan Fikri ise öfkeyle dolu bir haldeydi. *İtidal* gazetesi kötü ve lanetli olayların gerçekleşmesine araç olduğundan, olaydan sonra haftalıktan günlüğe dönüşmüştü. Başyazarı tutuklanmış olmasına rağmen gazete tatil edilmemişti ve İhsan Fikri yazmaya devam ediyordu. Biraz yanında oturduktan sonra bana verdiği evrakları okudum. Telgraflardan oluşan bu evraklar genel olarak, Meşrutiyet'te muhakemesiz bir şekilde kendisinin yetkili olmayan bir bakanlar kurulu kararıyla tutuklatırıldığından, bu durumun Kanun-i Esasi'ye aykırı olduğundan, Adana vakasından dolayı mde cezalandırılacak bir şahıs var ise onun da Başvekil Hüseyin Hilmi Paşa olduğundan ve er ya da geç adaletin ortaya çıkmasıyla başvekilin tek sorumlu olduğunun da ortaya çıkacağından söz etmekteydi.

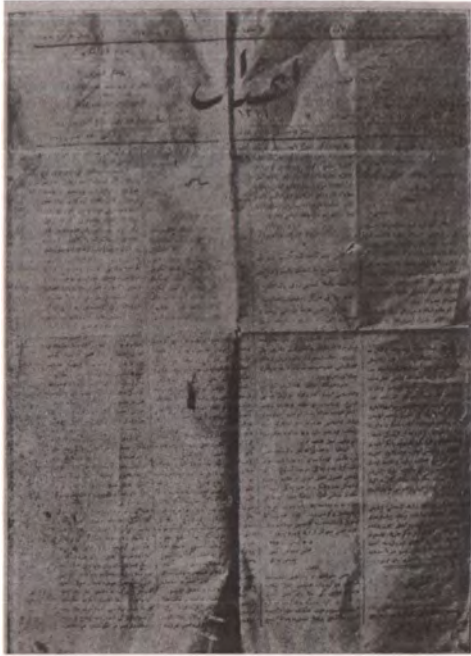
Bu telfrafları Bakanlar Kurulu'na, Meclis-i Mebusan Başkanlığı'na ve diğer makamlara çekeceğini söyleyerek ne düşündüğümü sordu. Bir sadrazama karşı söylenen cümlelerin delilsiz olduklarının

ispatlanması durumunda sonucun vahim olacağını ve eğer belgesi var ise göndermesi gerektiğini söyledim.

O ise, belgesiz böyle açıklamada bulunacak kadar deli olmadığını, gerektiğinde ispat edecek belgelere sahip olduğunu ve şayet kendisini cezalandırmaya cüret ederlerse bunları açığa çıkararak bütün âleme ilan edeceğini söyledi. Ve hemen o gün, o telgraflar gerekli yerlere çekildi. Daha sonra *İtidal* gazetesinde de basıldı.

İhsan Fikri'nin bu konudaki açıklamalarının ne derece doğru veya yalan olduğu bizce net olmadığından bir şey söyleyemeyiz. Fakat çok net bir biçimde söyleyebiliriz ki, böylesi mühim bir açıklama ne yalanlandı ne de İhsan Fikri küçük de olsa bir soruşturmaya tabi tutuldu. Bu önemli noktanın belirsiz bırakıldığı aşîkârdır.

İtidal, (33. sayı)

Müsteşar Adil Bey'in Telgrafı (Kısa Özet)

“Maliyeye ait kurumlar ile yabancı yerlerin korunması ve emniyetin korunmasına dikkat edilmesi...”

Bu alıntı söz konusu telgraftan alınmış bir cümleciktir sadece. Fakat anlamını ve gizli amacını Abdülhamid devri devlet adamları iyi bilir ve ona göre hareket eder. Aslında mali kurumlar, yani banka, reji ve yabancı mekânların korunmasına dikkat edilmiş; fakat Osmanlıların katlinde, Osmanlı mekânlarının yakılması ve Osmanlı servetinin kaynaklarının yok edilmesinde azıcık bir dikkat gösterilmediğini işte bu telgraf ortaya çıkarmıştır.

Adil Bey bu telgraftan dolayı yalnız iki yönden haklı olabilir. Ma-lumdur ki emir denen şey, daima alttan gelen bilgilendirmeler doğrul-tusunda verilen talimatlardan ibarettir. Adil Bey de, Adana valisinin aktardıklarına istinaden böyle bir telgraf hazırlama zorunluluğu his-setmiş olabilir. Bu sebeplerden birincisi, bir kısım halkın hükümete karşı isyan etmiş olması ve bu hareketin mevcut kuvvetle engellenme-sinin mümkün olamayacağıdır. İkincisi ise, iki halkın malum bir se-beple birbiriyle çarpışmakta olduğu ve kargaşanın ortadan kaldırılması için ne gibi yollara başvurmak gerekeceği hakkında validen gelen bir danışma talebidir.

Eğer böyleyse, bu kadar dedikodu içeren, vahşet ve facialara rahmet okutturan bir olayın sorumluluğunu kabul ederek asırlar ve nesiller boyu lanetlenmek gayet ağır olacağından, yukarıdan aşağıya kimsenin bunda payının olmadığına dair ne delil varsa derhal kamuoyuyla paylaşmak zorundadırlar. Sorumluluğun üzerlerinden atılması gerek-

mektedir. Adil Bey'in meşhur telgrafının ne gibi sebeplere dayandığı ve ne gibi bir ruh haline bağlı olarak çekilmiş olduğu açıklanmalıdır. Adana valisinin de, olayın ne şekilde ve kimler tarafından gerçekleştirilmiş olduğunu açıklaması gerekir.

Olayın oluşumundan bugüne kadar yapılan soruşturmalar ve Bakanlar Kurulu tarafından gönderilen araştırma komisyonunun raporu, yerel inceleme heyetinin iddia ve ithamlarının yapmacık ve kasıtlı olduğunu ispat etmiştir. Buna rağmen, vali, halkın bir kısmının belli bir amaç uğruna isyan ettiğini söylemiştir. Eğer Adil Bey de buna

Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa

aldanarak böyle bir emir vermek zorunda kalmışsa, masum olduğunu ispatlayabilmesi için bu konuda yaptığı haberleşmeleri basması veya kapsamlı bir açıklama yapması gerekir.

Biz Osmanlı Hükümeti'nin ilerlemesi ve olgunlaşmasına destek veren ciddi Osmanlılar olduğumuzdan, Osmanlı milletini oluşturan halkların, ıftihar kaynağı Meşrutiyetimize sonuna kadar bağlı olmasını isteriz. İşte bunun içindir ki, İhsan Fikri'nin iddialarından dolayı Başvekil Hüseyin Hilmi Paşa'nın ve mavzubahis telgraftan dolayı Adil Bey'in mantıklı açıklamalarını bekliyoruz.

Bunun yanında, meselenin kendi gerçek rengiyle anlaşılması için talep ettiğimiz bu açıklamaların delillere dayalı olmasını istiyoruz. Adanalı Müslümanlar ve Hristiyan-

lar, hileyle ve şeytanca tasarlanmış bir entrikayla feda edilmişlerdir. Ermeniler kadar, belki de aldanarak vatan kardeşlerini öldürmüş olduklarından dolayı Ermenilerden daha acınası durumda olan Adana Türklerinin masumiyetini ispatlamak istiyoruz. Ve burada, bugün tutuklu bulunan Müslümanlardan büyük çoğunluğu ile Ermenilerin tamamen günahsız olduklarını iddia etmekten kaçınmıyoruz. "Vur!" emriyle "Dur!" emrini verenlerin meydana çıkarılmasını ve halkların yakasının bırakılmasını talep ediyoruz.

Cebel-i Bereket Mutasarrıfı Asaf Esad Bey

Muşeğ Efendi'nin daha önce de değindiğimiz raporu Asaf Esad Bey'i fena halde sinirlendirmişti. Hatta bu hiddetini *Rehber-i İttidal*'in yedinci sayısında Musuşğ Efendi'nin açıklamalarına verdiği cevapta açıkça göstermekten kendini alamamıştı.

Asaf Bey Cebel-i Bereket mutasarrıflığına atandığı dönem, ortalıkta geçmiş hakkında bazı laflar dolanmaktaydı. Hatta vilayette bu atamanın kabul edilmemesinin düşünöldüğü de duyuldu. Söylenene göre, Asaf Bey Abdülhamid döneminde kendi babasını ihbar ederek Fizan'a kadar sürölmesine sebep olmuştu. Yafe'deki kaymakamlığı sırasında belediyenin parasından beş yüz lirayı üstüne geçirdiğı de anlatılıyordu. Bunların ne derece yalan, ne derece gerçek olduğunu bilmiyor olsak da, Asaf Bey'in çılgın hareketlerinin ve Musuşğ Efendi'yle olan husumetinin Cebel-i Bereket sancağının harap edilmesinde etkili olduğunu düşünöyoruz.

Bu şahsın, olaylardaki sorumluluğı resmi belgelerle belirlenmiştir. Bu durum, merkezi hükümetin emniyetinin garantisi olan inceleme heyetinin basında yayımladığı raporda bir bir delillendirilmiştir. Ne ki, artık ne gibi bir gücün etkisiyle bilemeyiz, Asaf Bey namuslu bir memur gibi gösterilmiş, toplum içine dahil edilmiştir. Öte yandan, inceleme heyetinin beyan ettiğinin aksine, bu şahsın olaylarda bir etkisinin olmadığı da farzedilebilir. Böyle olsa bile, Asaf Bey'in, en azından tüm işlerin başında olan bir devlet adamı olarak, kargaşanın engellenmesinde etki gösterememiş olmasından dolayı soruşturmaya tabi tutulması gerekirdi. Bunun yerine kendisinin tamamiyle serbest bırakılmış olması hayret vericidir.

Bahçe Kazası Kaymakamı Said

Kaymakam Said, devrimi takip eden günlerde Osmanlı'ya zarar vermeye kalkışan Arap İzzet Paşa'nın adamlarından olduğuna dair çıkan bir haber üzerine Hamidiye (Arifiye) kazası kaymakamlığından uzaklaştırılmıştır. Vilayet merkezinde işsiz güçsüz sürünen bu şahsın, günün birinde, vali Cevad Bey'in tavsiyesi üzerine Bahçe kaymakamlığına atandığı duyuldu. Hakkında birçok şikayet çıkmış olmasına rağmen, vilayet merkezi bu şikayet konusu olayların gerçek olup olmadığını araştırma gereği duymamıştır. Olaylara kadar görevini sürdürmesine göz yumulan kaymakam Said, çılgın telgraflarıyla tahribatın Bahçe kazasında ve tüm sancakta şiddetlenmesine sebep olmuştur.

Bahçe kazasının katliamlardan sonraki hali.

Ferik* Mustafa Remzi Paşa

Çocukluğumdan beri askerlere karşı sevgi duymuş olduğumdan, sıfatına hürmeten, bu şahıs hakkında bir şey söylemeyeceğim. Ancak en kutsal vazife olan askerlik görevini dürüstçe yerine getiremediğinden dolayı teessüf etmeden de duramam. Bu şahıs hakkında az çok bir ceza da hazırlanmış olmasına rağmen Cebel-i Bereket mutasarrıfı Asaf Esad Bey bu cezayı uygulamamıştır.

* Günümüzde Tümgeneral ile Korgeneral rütbeleri arasına düşen bir askeri rütbe.

20. yüzyılın başında Cebel-i Bereket sancağı.

Olay Esnasında ve Bugün Vilayet İdare Meclisi

Vali Cevad Bey'in olaylar esnasındaki kılavuzu vilayet idare meclisiydi. Bu meclisin seçilmiş üyeleri Bağdadizade Abdülkadir'in oğlu Abdurrahman, Boşnak Salih ve Debbazade Ali Efendi'dir. Bağdadizade'nin kişiliği hakkında saygıdeğer okurlara kısa bir fikir vermiş, bu şahsın Türk ve Ermeni halklarına karşı beslediği düşmanlığı açıklamıştık. Ermenilere olan eski düşmanlığını divanîharbin huzurunda da ifade eden bu şahsın oğlu, doğal olarak, babasının düşüncelerinden etkilenecek, idare meclisi üyeliği gibi önemli bir konumda tarafsızlığını koruyamayacaktı. İnceleme heyetinin raporunda belirtildiği üzere Boşnak Salih de kargaşanın yayılmasına maddi yardımda bulunmuştu, dolayısıyla onun da durduğu taraf açıktı. Debbazade Hacı Ali Efendi'nin ise, sakinleri tamamen katledilerek dümdüz edilmiş olan Abdoğlu köyünün ahalisine beslediği kin "resmi evrak ile müsbet"ti. Bütün bunlara rağmen, bu şahısların meclis üyeliği koltuğunda oturmaya devam etmelerine göz yumulması şaşırtıcıdır.

Abdurrahman'ın ne gibi bir kişilik sahibi olduğuna dair bir fikir oluşturması açısından aşağıdaki olayı aktarıyoruz:

Beni, babası Abdülkadir'in, İhsan Fikri'nin, eski jandarma tabur kumandanı Refet Efendi'nin ve ismini hatırlayamadığım başka bir Müslüman'ın tutuklu bulunduğu odaya getirdiler.

Abdurrahman, dışardan yüzünde bir tebessümle gelip sandalyeye oturur oturmaz "Müjde, Babigyan gebermiştir!"* dedi. Sonra bana

* Osmanlı meclisi Edirne mebusu, İttihat ve Terakki üyesi. Katliamların ardından Meclis tarafından Adana'ya gönderilen ilk araştırma komisyonunda yer aldı. Dönü-

dönerek, “Bu sizin ruhaniler ne kadar edepsiz!” dedi; fakat ben cevap vermedim. Babigyan tanınmış bir Osmanlı’dır, namuslu insanlara göre “ölmüş,” ahlaksız insanlara göre ise de “gebermiş” olabilir. Öte yandan, ruhani liderler de fanidir ve içlerinde iyi ya da kötü insanlar bulunabilir. İşte bu yüzden söyledikleri beni çok etkilemedi. Biraz sonra yine bana hitap ederek, “Bu sizin millet ne kadar ahlaksızmış!” dedi. Bunun üzerine ben, “Bir milletin içinde birçok ahlaksız insanın bulunması olasıdır; fakat bir milletin genelini ahlaksız ilan etmek terbiyesizliktir!” cevabını vererek odadan çıktım. Binbaşı gayet namuslu, vicdanlı ve ahlaklı bir Türk olduğundan yanıma gelerek konuşulanları ciddiye almamamı söyledi. Bu duruma binbaşı, İhsan Fikri ve ismini hatırlayamadığım diğer şahıs şahittir. İşte şu durumdan bile, bu şahısların millet idaresi işlerinde istihdam edilmelerinin bir faydası olmayacağı anlaşılabılır.

Tüm bunlara ek olarak, Adana’daki yerli ve yabancı Hıristiyanların hepsinin evliya takımından olmadığını da belirtmeliyiz. Bunlar arasında da Meşrutiyet’in iyiliklerini kavrayamayan ve özgürlüğün bireysel özgürlük ve vicdan özgürlüğüyle kalıcı olacağını takdir edemeyerek karşısındakinin ruh haline vakıf olmadan tahrik edici sözler kullanmış olanlar bulunabilir. Fakat kanun, ayak takımından bir-iki kişiyi böylesi durumlarda cezalandırmakta yetersiz olduğundan, bu konuda tedbirlerin uygulanması hükümetin görevidir. Yoksa bir-iki haddini bilmez için bütün vilayetin tahrip edilerek koca bir halkın mezara gönderilmesi gerekmez. Bunlar, tüm yaşananların bahanesi olamaz.

Bu kitapçıkta ifade ettiğimiz her şey, daha önce de belirtildiği gibi resmi belgelere dayanmaktadır ve hiç kimseyi incitecek mahiyette değildir. Biz hiç kimseyi olayların sorumluları olarak göstermiyor, gerçek sorumluların kimler olduğu sorusunun cevabını kamuoyunun takdirine bırakıyoruz.

şünde katliamlar hakkında kaleme aldığı raporu Meclis’e sunmadan bir gün önce, ardında soru işaretleri bırakacak şekilde (kalp krizi geçirdiği söylene de zehirlendiği düşünülüyordu) hayatını kaybetti. Mezarı Yeşilköy Surp İsdepanos Ermeni Kilisesi’nin bahçesinde.

Sonsöz

Olayın oluşumuna sebebiyet veren noktaları yukarda açıkladık. Amacımız tahribat, katliam, yağma gibi vahşet ve faciaları anlatarak sinirleri tahrik etmek olmadığından ve aslında bunların hepsi daha önce okurlara aktarılmış olduğundan, tekrar bunlara değinerek sadedin dışına çıkmak istemedik. Biz, Adana vilayetindeki Türk vatandaşlarımızın ruh hallerine vakıfız; halkın aldatıldığını ve temiz gönüllerinin alet edildiğini görerek onları savunmak istedik.

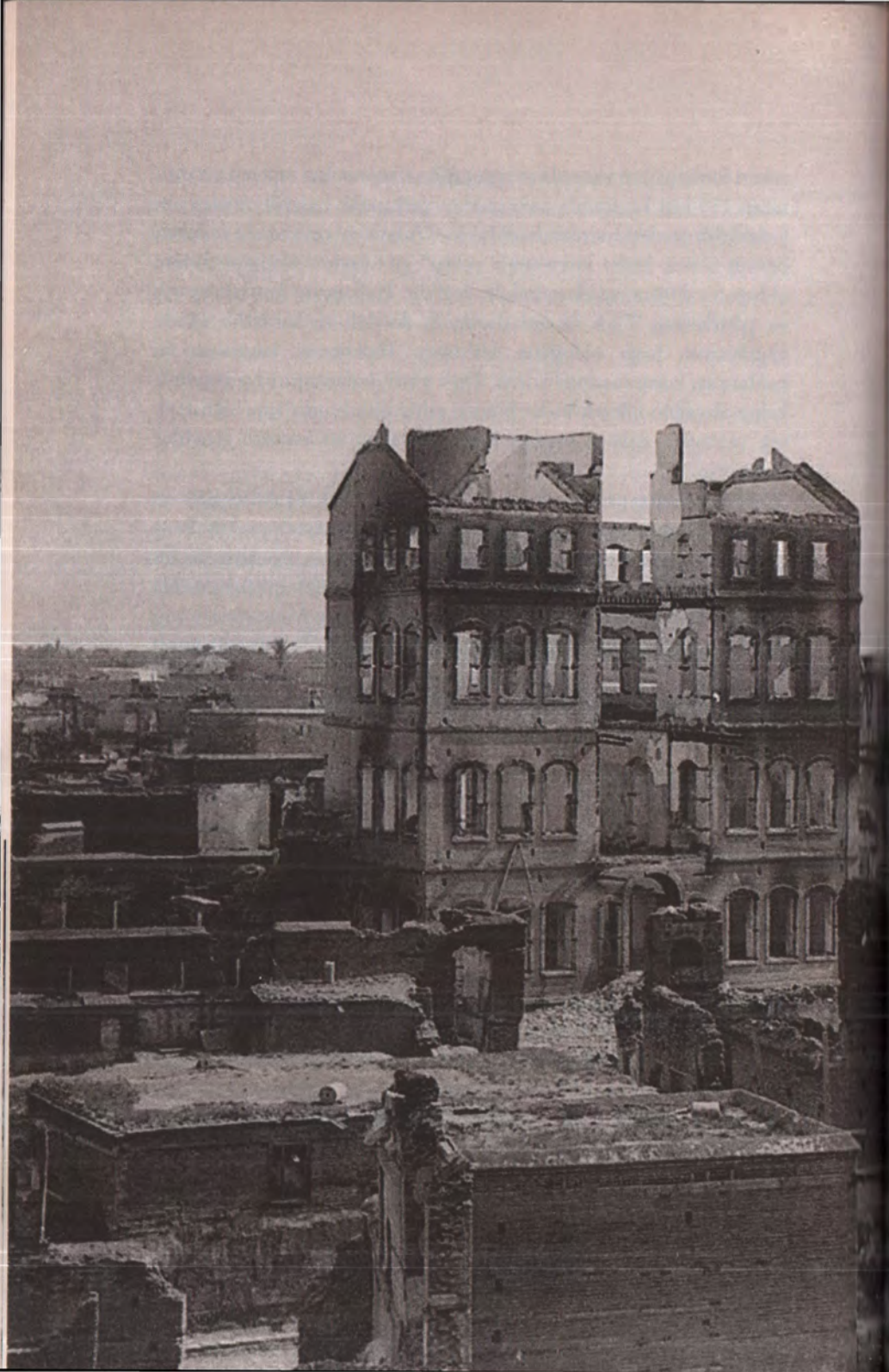
Bazı gazetelerde, Osmanlı halklarının dostluğu adına adalet talep edilmesi gerekirken; aksine haberlerin çarpıtıldığını ve kimi zaman gizli entrikaların planlandığını esefle gördük. Olayların oluşumunu anlatırken, kimseyi itham etmeden karar ve hükmü kamuoyuna bıraktık.

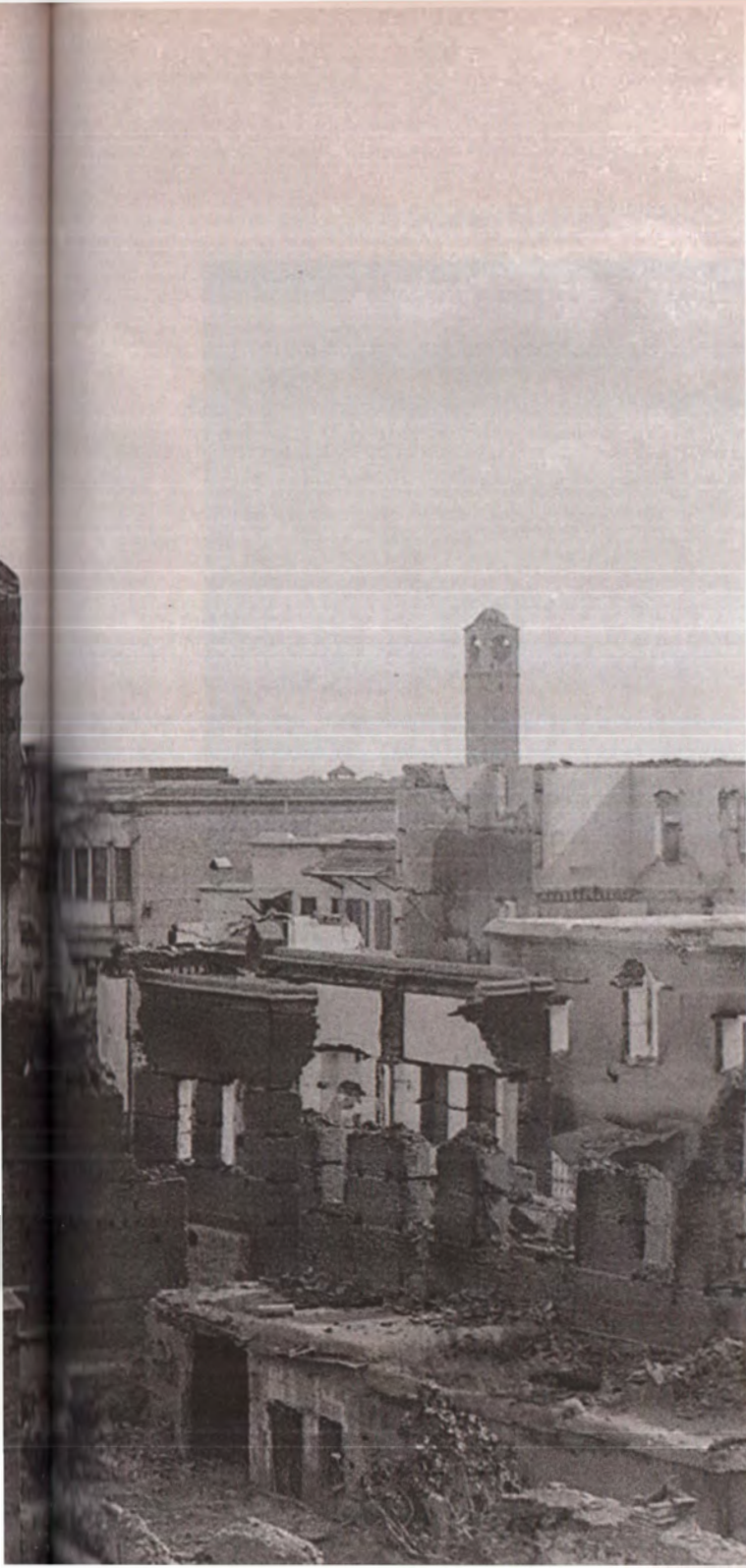
Feke kaymakamı Çerkez Nuri Bey'in birkaç jandarma eriyle kazanın sükûn ve emniyetini muhafaza etmesi, Hüseyin Daim'in Adana'da yalnız başına büyük bir mahalleyi saldırıdan koruması, Kozan mutasarrıfının halkları kardeşlik çemberinde buluşturarak dışardan gelen eşkıyanın kovulmasında başarılı olması, Kars'ta Musa Ağa ile Menziletzade Veli Efendi'nin ellerinde sopalarla kasabaya hücum eden onbinlerin önüne geçerek Kozan'dan 30 askerin yetişmesine kadar zaman kazanmaları, Adana'da redif taburunda görevli yüzbaşı Çerkez Ali Ruhi Efendi'nin etrafı alevlerle sarılmış kilisede feryat eden 4 bin mazlum insanı kurtarmak için hayatını tehlikeye atması, Arifiye'nin (Hamidiye) Karamezar köyünden Lostanzade Zekeriya Efendi'nin köylüleriyle birlikte Gülbenkian'ın çiftliğinde etrafı çevrilmiş 60 kişiyi mertçe kurtarıp kendi köyüne getirmesi ve Çukurova çiftlik

askeri binbaşısının yanında yeterli adamı olmamasına rağmen etrafını saran 150 kişi karşısında kahramanca çarpışarak başarılı olması gibi fedakârlık eserleri meydanda oldukça, “Adana ve çevresinde facianın önünü alacak kadar kuvvetimiz yoktu” gibi savunmaların uydurma olduğunu düşünmemek mümkün değildir. Halkımızın mutluluğunun ve çıkarlarının Türk vatandaşlarımızla dostluk ve kardeşlik içinde yaşamamıza bağlı olduğunu biliyoruz. Halkımızın hayatının ve haklarının korunmasının ancak Türk vatandaşlarımızın iyi niyetiyle kalıcı olacağını bilecek kadar bilince sahip olduğumuz için, sığınacak tek yerimizin onların yardım elleri olduğunu söylemekte tereddüt etmiyoruz.

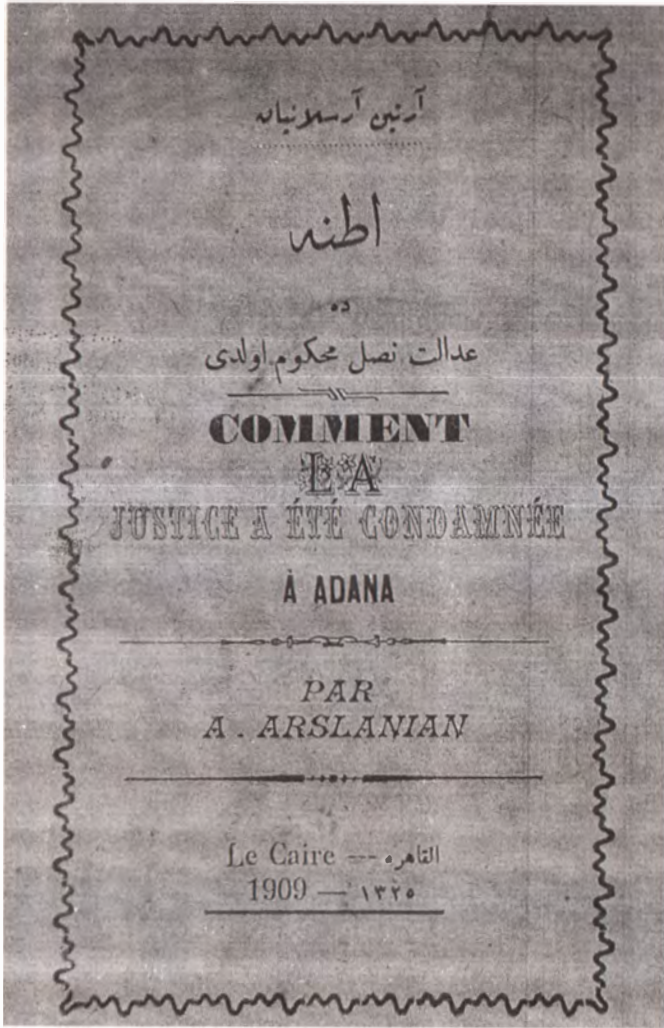
33 yıllık uğursuz Abdülhamid döneminde, Türk vatandaşlarımızın taze hayatları Marmara balıklarının gıdasını oluştururken, biz de az ötede İstibdat’ın mezbahasında vahşi hayvanlara yem olmaktaydık. Bu kırıcı dönemi beraber atlattık. Öyle ki, bu kadar çile ve işkenceyle elde edilen milli hâkimiyette, hemen devrimin ertesinde Meşrutiyetimizin ve Osmanlı’nın temiz alnına sürülen lekeyi ortadan kaldırarak, açılan yarayı tedavi etme merhametini kendilerinden talep etme hakkımız olduğunu düşünüyoruz: “Vatanın selameti birliğe; dostluğun tesisi adaletin icrasına bağlıdır.”

Adana felaketzedelerinden
Garabet Çalyan

Katliamların ardından
Adana Ermeni mahallesi.
(Ortada Ermeni Katolik
Koleji'nin merkez binası
görünüyor)

Artin Arslanyan'ın "Adana'da Adalet Nasıl Mahkûm Oldu?" adlı kitapçığının kapağı. Kahire, 1909.

Adana'da Adalet Nasıl Mahkûm Oldu?

Artin Arslanyan

1909, Kahire

Katliamlar sonrasında suçlu bulunan Ermenilerin idamı.

Dünya Kamuoyuna

Adana ve çevresi harap edilip binlerce günahsız insan vahşice katledildikten sonra, her vicdan sahibi insan bu büyük cinayetin sorumlularının adalete teslim edileceğini ümit ve arzu ediyordu.

Adaleti yerine getirme gibi önemli bir görev kurulan divanî harplere havale edildi. İrfan sahibi birinin dediği gibi: “Akıllının başı askerin eline yol göstermelidir.” Tüfek ve kılıca alışmış olan askerin eli adalet terazisine alışık değildir. Ne yazık ki, adalet yolunda ilerlerken bu mahkemelere akıl verecek kaynaklar bulunamadı. Bunlara, katillerin hileleri ve şovenler kılavuzluk etti. Bu yolla, adaletin yerini bulmasını bekleyen yaralı Ermeni milletin ve medeni dünyanın gözleri önünde, adalet bir kez daha katledilmiş oldu.

Adana harabeleri üzerinde asılan Ermeniler, ve hatta Türkler, sonsuza dek bu mahkemelerin adalete karşı işlediği cinayetlerin sessiz şahitleri olarak kalacaklar.

Osmanlı Meşrutiyeti’nin dostu, ortak vatanımızın sadık piskoposu Muşğ Efendi’nin ve diğer vatanseverlerin sanık koltuğuna oturtularak mahkûm edilmeleri ise, bu mahkemeler için sonsuza dek bir utanç vesilesi olarak kalacaktır. Adana katliamını düzenleyen vicdan ve duygudan nasibini almamış memurlar ve ileri gelenler dışında, diğer bütün muhafazakâr Müslüman vatandaşlarım ve bütün gayrimüslimler Muşğ Efendi’nin halkların birliğine taraftar, devletin ilerlemesine istekli bir Osmanlı vatandaşı olduğunu belirtmekteydiler.

Gerçek katiller olan vali Cevad’ın, kumandan Mustafa Remzi’nin, Asaf Esad’ın, Boşnak Salih’in, müftü Muhammed Lütü ve İsmail’in, Bağdadizade Abdülkadir’in ve yalan haberlerle dolu *İtidal* ga-

zetesinin sahibi olan Adana İttihat ve Terakki şubesinin üyelerinden İhsan Fikri'nin aklanması ise yeni doğmuş bir bebek olan Meşrutiyetimizi kirletmekten başka bir şeye hizmet etmemiştir. Bu karar, en güzel şehir ve kasabalarımızı harabeye dönüştüren canilere tarif edilemez bir sevinç kaynağı oluşturdu. Divanîharbin Adana'ya gelmesinden evvel, üyeleri malum kişilerden oluşan inceleme heyetleri, insan naaşları tepelettikleri, halen üzerinde duman tüten mahallelerden tutukladıkları çaresiz Ermenilere imzalattıkları yalan ifadeleri ve gerçekleştirdikleri rezil ön incelemelerden topladıklarını mahkemeye sundular. Divanîharp ise, olayların gerçek tanıklarının tarafsız ve itibarlı şahitliklerine, binlerce dul ve yetimin haykırışına -her nasılsa- kulak tıkadı ve korku nedir bilmez, insanlıktan çıkmış sefillerin ifadelerine önem vererek ikinci bir hukuk katliamına girişti.

Divanîharbin adalet ve gerçeği defnetmek amacıyla ne gibi gayrimeşru yollara başvurduğunu ve çocukça sebeplere (!) dayanarak Piskopos Muşğ Efendi ve diğerlerini nasıl mahkûm ettiğini açıklamak amacıyla, İskenderun ve İskenderiye'den Adana Birinci Divanîharp'ine gönderdiğim iki kapalı mektubu yayımlıyorum. Bu satırları okuma-yazması olan tüm Osmanlı kardeşlerimin dikkatine sunarım.

Birinci Mektup

Adana Birinci Divanıharp'in Muhterem Heyetine,
Efendilerim,

Adana faciası hakkında şahitlik yapmam için göndermiş olduğunuz davete aşağıda sayacağım sebeplerden dolayı icabet edemeyeceğim için üzüntü duyuyorum. Şahitliğimi bu belgelerle, yazılı ileterek canımdan çok sevdiğim Osmanlı'dan sonsuza dek uzaklaşıyorum Birkaç saat sonra İskenderiye'ye doğru demir alacak olan bu İngiliz vapuru, hasta, mahkûm vücudumu ve kederli kalbimi Mısır'a götürecektir.

Evet, tüm medeniyet alemine sonsuz bir hüznün veren, cehaletin benzersiz örneği Adana katliamının dilsiz bir şahidi oldum. Günümüzdeki ve gelecekteki tarihçilerin ağızları açık hayret edecekleri bu büyük cinayeti anlatmaktan acizim. Günün birinde tarih gerçeği ayrıntılarıyla yazacaktır. Bense sadece tutuklanma biçimimi ve ne gibi bir ortamda ifade verdiğimi adaletinize sunarak şerefimi geri kazanacağım.

17 Nisan 1325 Cuma günü, Tripani kardeşlerin fabrikasında oturmuş, kalbi çelikten olanları bile ağlatabilecek bu gönül yakan sefalet için için ağlamaktaydım. Meşrutiyet'in ilanından sonra belediyeden uzaklaştırılan, daha sonraları ise canı Adana yönetimi tarafından polisliğe alınan Kör Cabbar, 31 Mart akşamı başka Ermenilerle birlikte beni de tutuklayıp yönetime teslim etti. Bizi polis müdürlüğünün önüne dizdiler. Orada eski jandarma kumandanı cahil Ahmet Bey, polis komiseri Urfalı Şakir ve baş sorgu hâkimi Zülfü anlaşarak polis ve askerlere benim hakkımda talimatlar verdiler. Bunlar derhal etrafımı sarıp, beni dipçikleriyle ite ite, katletme tehdidi altında hapis-
hanenin önüne götürdüler. Nalbanta benzeyen şişman bir adam, aldı-

ğı emir üzerine ayağıma geçirdiği halkayı çekişle perçinledi. Halkaya bağlı ağır bir zinciri boynuma dolayıp bir tokat atıldılar ve üstümdekileri, saatimi ve enfiye kutumu aldılar. Bunları gördükten sonra, hukuktan nasibini almamış, hükümet adını taşıyan fakat hükümetten başka her şeye benzeyen bir kuvvetin elinde oyuncak olduğuma dair şüphem kalmadı. O dakikalar hâlâ hayalimi tehdit ediyor. O anlarda, şefkatli sinesinde geçirdiğim mesut günlerim ve hayatım, ailem gözlerimin önünden akıp gitmekteydi.

Meşrutiyet'ten önce veya sonra, hiçbir komiteyle ilişki kurmamış, her zaman için İslamiyet lehinde bulunmuştum. Buna rağmen canilere dahi reva görülmeyen bu vahşi muameleye maruz bırakılmam merakımı artırmıştı. Meşrutiyet'in kutsal vatanımızı ilerleteceğini sevinçle düşünüp duruyordum. Ne ki 17 gündür gördüğüm ve duyduğum acı olaylar ve ardından açılan tiyatro perdeleri arzularımın en derinlere gömülmekte olduğunu ilan etmekteydiler.

Zincire vurulma işlemim bittikten sonra beni canilerin yanına attılar. Ben içeri girer girmez, bu caniler üstüme saldırarak beni şiddetli biçimde dövmeye başladılar. Bereket versin, işlediği bir cinayetten dolayı hapiste olan hemşerim Ahmet Ağa (Antep Tilbaşar'dan Hasan Fatiya'nın oğlu) ve arkadaşı imdadıma yetişti. Dudağım patlamış ve bir tırnağım kopmuştu. Baygın bir haldeydim. Beni gerçek bir ölümden ya da büyük bir işkenceye maruz kalmaktan kurtarmışlardı. Onların yardımıyla kendime geldiğimde, önüme kalem koyup, "Bu felaketin sorumlusunun Piskopos Muşeg Efendi olduğunu, yaptığı kötülükleri, komitecilerin isimlerini ve amaçlarını yaz ki kurtulasın!" dediler. O anda, başka odalardan, daha önce hiç duymadığım feryat ve yardım sesleri işitmeye başladım. Başka endişeler hissetmekteydim. Birkaç adım ötemizdeki dar bir odada, zavallı Kasap Misak'ın başına demirle vuruyor; tanımadığı, görmediği Kürtleri nasıl boğazladığını zorla anlatıyorlardı. Bu dehşetli görüntüyü hayatımın son dakikasına kadar unutamayacağım...

Yine aynı sırada, Düğmeci Mıgırdıç adında birinin yüzüne ve kulaklarına kızgın şiş basıp dinamiti nerede ve nasıl yaptığını söyletmek için detaylarını yazmaktan çekindiğim işkenceler yapıyorlardı. Artık benim için tek kurtuluş yolu emrettiklerini yazmaktı. Saathane memurunun oğlu Muhiddin de oradaydı. Gaddar hükümetin verdiği si-

lahla Saathane'nin tepesinden Ermeni mahallelerine kurşun yağdırdıktan sonra, karmaşadan istifade ederek sevmediği bir Müslüman'a da kurşun sıktığı için tutuklanmıştı. Bu adam, ezberlediği ve diğer Ermenilere de söylediği sözleri bana da tekrar etti.

Benden istedikleri tüm mantık dışı, gerçeklikten uzak ve zerre kadar delile bağlı olmayan şeyleri yazdım. Mümkün mertebe, konsolosluga iltica etmiş, kaçmış veya zaten katliamda öldürülmüş olduğunu bildiğim kişilerin adlarını verdim ki kimseye zararım dokumasın. Gerçekten de öyle oldu, ifademle kimse tutuklanmadı yahut mahkûm olmadı.¹

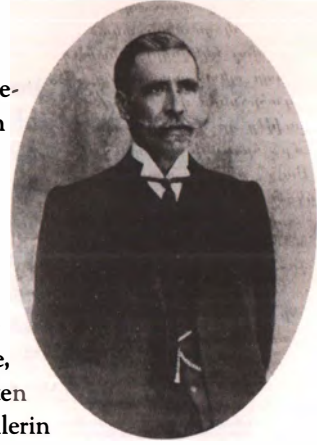
Yazdıklarımın altına, şahit olarak o saatçi ve diğerleri imza attılar! Hapishane memurları, kendilerince önemli olan bu ihbarnameyi mal bulmuş mağribi gibi sevinerek üstlerine gönderdiler. İki saat kadar sonra, ifademın içeriği talep edilene cevap verdiğinden ve memnuniyet uyandırıcı olduğundan zincirlerimi çözdürüp hükümet avlusundaki hapishane dairesine götürülmeme izin verdiler. Ertesi gün inceleme heyeti denilen meclise gönderildim. Bu meclisin üyelerini tarif etmeye mecbur olduğumdan üzüntü duyarım...

Eski komiser Zor Ali: Bu canavarı hatırladıkça korkuyorum halen. 13 Nisan Pazartesi sabahı, eski bankanın önünde yatan katledilmiş bir kadın cesedinin göğsüne bir kurşun daha sıktıktan sonra yardımcılarına kadının saçlarını gazyâğıyla tutuşturma emri vermişti.

Yine ileri gelenlerden ve meclis idare üyelerinden babasının halis oğlu Bağdadizade Abdurrahman Efendi: Köşkerinin etrafında oturan Ermenileri topluca katlettirdikten sonra, geride kalan güzel kızları ve kadınları Zor Ali'nin evinde toplayıp sabahlara kadar ahlak dışı faaliyetler yaptıran ve tüm bunlar esnasında cilve yapmayanlara şiddet uygulayan muhterem (!) zat.

Bunların yanı sıra, baş sorgu hâkimi Zülfü, iki dul Ermeni kadınla

¹ Konsolosluga iltica edenler orada kaldılar; piskopos efendi Mersin'de hükümet tarafından kabul edilmedi ve sonra bir daha geri gelmedi. Kaçmış olanlar doğal olarak tutuklanamadılar. Savaş Mahkemesi tarafından bunlardan hiçbiri şimdikiye kadar tutuklanmadı, ya da ben duymadım.

Fabrikasının kapılarını açarak yüzlerce Ermeni'nin hayatını kurtaran M. Tripani

insaniyet namına (!) evlenen adliyeden İsmail Efendi, kargaşa anında Adana'ya unutulmaz hizmetler veren Arap taburlarına mensup (isimlerini hatırlayamadığım) iki zabıta ve birkaç esnaf...

İşte ifademi bunların huzurunda verdim. Yakamı kurtarmak için mantık ve gerçekle alakası olmayan sözler söyledim. Muşğ Efendi'nin oluşturaçağı Kilikya Hükümeti'nin idari merkezinin Adana olacağını, bu yeni hükümetin büyük devletlere özel heyetler aracılığıyla takdim edileceğini bile söyledim. Yirmi iki gün* tutuklu kaldım. Şehre gelişinizden birkaç gün sonra beni çağırarak ifademin doğru olup olmadığını sordunuz. Tahmin edebileceğiniz üzere, korkuyordum ve size doğruyu söyleyemedim. Beni ilgilendiren bir durum olmadığından tahliye edilmemi emrettiniz. Tahliyemi sizden çok İstibdat çetesine ve onun korkunç maşası sorgu hâkimi Zülfü'ye borçluydum. Zira, isteseler sizi bile benim de sorumlu ve katil olduğuma ikna edebilirlerdi.

Yukarda bahsi geçen ve hâlâ Adana'da tutuklu bulunan hemşehrimlerim vicdan sahibi imanlı Müslümanlardır. Yalana uymak için "Adana ve çevresi İstibdat Meclisi"nden gönderilecek o katı emirlere itaat etmezler. Hayatımı bu mert adamlara borçluyum. Yapılan muamelelerin şiddeti hakkında onlardan alınacak ifadeler yüce emirlerinize bağlıdır.

* Yazının girişinde 31 Mart'ta tutuklandığını söyleyen Arslanyan, yine aynı yerde 17 Nisan günü Tripanilerin fabrikasında ağlamakta olduğunu yazmıştı. Öyle ki Arslanyan en fazla on sekiz gün tutuklu kalmış olmalıdır.

Katliamlar esnasında yetim kalmış bir grup Hacınlı Ermeni kız

17 Haziran'a kadar Adana'da kaldım. Adana'nın kötü hükümetinin kendi kabahatini kapatmak için tehdit ve baskıyla ifadelerini aldığı yüzden fazla Ermeni vatandaşı tahliye ettiğinizi ve yine aynı hükümetin emrettiği cinayetleri takdire şayan biçimde uyguladıkları için serbestçe dolaşan, soylu İslam ümmetiyle alakasız katilleri tutukladığınızı gördüm. Fakat birçok incelemenizde, İstibdat çetesinin lanetli maşası sorgu hâkiminin kanlı ellerini keşfederek kederlendim.

İlk icraat olarak, 28 Mayıs gecesi, dokuz Müslüman, altı da Ermeni astınız. Diğer dokuz Müslüman gibi, beş Ermeni'nin katil olup olmadıklarını bilemem. Fakat zavallı Kasap Misak'ı olayın birinci gününü olan Çarşamba'dan Cuma'ya kadar kilisede çocuklarının yanında gördüğünden mevzubahis cinayeti asla işlemediğinden ve tamamen günahsız olduğundan eminim. Asılanlar arasında olduğunu duyduğumda beş-on dakika düşünemez hale geldim. Ruhsuz bedenini son defa görmek üzere asıldığı yere gittim. Köprü başındaki darağacında (insanlardan pek yüksek bir seviyede) sallanan Misak'ın cansız bedeni yürekleri dağlıyordu. 28 Mayıs 1325 gecesi, adalet Misak'ın vücuduyla resmen asıldı ve defnedildi. Ayaklanmazsa vay bu yurdun yavrularına!

Onların çevirdiği planlar ve tedarik ettiği yalancı şahitlerle kandırılıp ikna edildiğinize şüphe etmek istemem; ne ki adalet yok olmaz, seneler, hatta asırlar sonra bir güneş gibi parlayarak lütfuna layık olan toprakları hayat ışıyla aydınlatır. Zaten seneler ve asırlar tarih sahnesinde kulak memesindeki küpe deliği gibidirler. Bugün mahrum olduğumuz adalet güneşi, günün birinde İstibdat yüzünden rutubet ve pas tutan perişan vatanımızın temiz ufuklarında boy gösterecek! İşte o zaman, Misak'ın çocuklarının yanından ayrılmadığı üzerine yemin etmeye hazır olan dört rahip ve iki bin kişinin şahitliğiyle Misak'ın günahsız olduğu ortaya çıkacak. Misak'ı gece vakti zindanından çıkarıp aldıkları emre dayanarak asan askerler, suçsuzluğu anlaşıldığında Adana mezarlığının meçhul bir köşesindeki kemiklerinden hükümet adına özür dileyebilecekler. İşte o zaman, yalnızca o zaman, medeniyet alemi vatanımın Dreyfusların vatani* kadar demokratik ve adaletli bir

* Fransız ordusunda görevli Alfred Dreyfus 1894'te Almanlar için casusluk yapmakla suçlanır. Yahudi yüzbaşı, suçlamaların sebebinin etnik kimliği olduğunu ispata girişir. "Dreyfus davası", o dönem tüm dünyada büyük yankı uyandırmıştır. Arslanyan'ın "Dreyfuslar" ifadesinden, tüm Avrupa'yı kastettiği anlaşılabilir.

vatan olduğuna inanacak. Bu parlak ümitler acaba gerçekleşebilir mi? Bilemem. Fakat gönül böyle arzu ediyor...

26 Haziran günü Hıdiv vapuruyla İskenderun'a çıktım. "Bana mı ısmarladılar bu fani dünyayı!" deyip Adana'yı tamamen unutmaya çalışarak Antep'e gitmek üzere yola düştüm. İskenderun-Halep arasındaki Beylan'dan altı saat uzakta bulunan Kırıkhan köyündeki yetmiş hanelik Ermeni nüfusun katledildiğini ve evlerinin Adana'daki gibi harap edildiğini söylediler. Yangın mahallini gördüm. Kimse kalmamıştı. Yolculuk sırasında, Adana'yı mahveden gizli kuvvetlerin 7 Nisan'da Kırıkhan'daki, 12 Nisan'da ise Antakya kazasındaki 172 hane Ermeni nüfusu katledip evlerini harap ettikleri haberini aldım. Hissettığım ağırlıktan ezile ezile yola devam ettim, Antep'e vardığımda hastalanmıştım. Görüştüğüm dost ve arkadaşlarıma Gelibolu'nun Bolayır tepesinden sizlere bakan hürriyet sevdalısı [Namık] Kemal gibi "Bu millette aradığım feyzi görmeden ölürsem, yazsınlar mezarıma vatan mahzun ben mahzun" diyordum. Adana olayından dolayı tamamen bozulan sağlığım günlerimin sayılı olduğunu söylüyordu bana.

Her şeyden vazgeçerek Antep'te kalıp hayatımı sürdürmeme yardımcı olacak birini aramak istiyordum. Oysa son isteğim, son nefesimi güneşin doğuşunu ve batışını ilk defa gördüğüm doğum yerimde, sevgililerimin kucağında vererek ecdadımın mezarlarının yanına gömülmekti. Zira o zaman cenazeme eşlik edip üzerime ağlayacak dost ve akrabalar bulunurdu. Zaten, can çekişen kişi iki şey arzu eder: evvela ömür, sonra üzerine ağlayan biri. İşte ben de fazla bir şey dilemedim; fakat, heyhat, ikisinden de mahrum olmak üzereyim.

Talihe hâkim olan gizli kuvvetinizle bu son mutluluğuma da engel oldunuz. Çünkü ben burada böyle düşünüyorken, Antep kaymakamlığına telgraf çekip şahitlik etmek için Adana'ya gelmem gerektiğini bildirdiniz. Ya Adana'ya gelmeli ya da bu memleketten ayrılmalıydım. İkinciye tercih ettim. Adana'ya gelip huzurunuzda bu yazdıklarımı ayrıntılı bir biçimde söylemekten çok korkmam; fakat gelemem. Çünkü bir Ermeni mezarlığına dönüşen o şehirde bir gün olsun yaşamak benim için büyük bir yükür. Her yangın köşesinde bir hatıram var. Eski talebelerimden, vatanın dürüst ve erdemli gençlerinden çoğu Adana ve çevresinde katledildi. Tanrının lütfuna mazhar olan bu masumların hüznü dolu bakışları, uzaklarda bile ruhuma sıkıntı

veriyor. Yardım ve desteğini gördüğüm pek çok arkadaşım ve dostum, Adana'nın çarşı, sokak ve çiftliklerinde katledildiler. Bunları orada hatırladıkça uykusuz gecelerim cehennem olacak. Öte yandan, her cinayete gücü yetecek resmi ve gayriresmi canilerden hâlâ korkuyorum ve korkmaya hakkım var.

İfadem ve duygularımı yazılı olarak arz ediyorum. Bunlar vatanını seven ciddi bir Osmanlı'nın yaralı kalbinden çıkan son feryatlarıdır. Şimdiye kadar zekâmla, kalemimle ve ailemin servetiyle yaşadım. Hayatın birçok cilve ve darbesini gördüm, geçirdim. Mutluluğu da sefaleti de pek yakından tanıdım. Artık çok düşünmem, Allah rezzak ve kerimdir. Kimseden ne korkum kaldı, ne de hayatta bir amacım. Talihten ne lütuf beklerim ne de yapacağı kötülüklerden ümitsizliğe kapılırım. Vatandan ayrılmak üzere olduğum ve benim için hüznü dolu olan şu dakikada, belki bir faydası olur ümidiyle bazı açıklamalarda bulunacağım. Güzel bir sonuç yaratırsa ne mutlu..!

Size sözlerim var..!

Adana vakası yerel hükümetin izin ve yardımıyla İstibdat yanlılarının düzenlediği lanetli bir iştir. Adana'yı tamamen mahvedip harabeye çevirdiler. Bu bir gerçektir. Büyük devletlerden Almanya dahi nezaket göstergesi olarak "kabahat Ermenilerde" diye onaylasa bile yine kimse inanmaz. Kabahat ne Ermeni'de ne de Müslüman'dadır. Kabahat sadece ve sadece hükümettedir. Pusuda bekleyen Adanalı İstibdat yanlıları, 31 Mart'ta İstanbul'da uygulanan formülü Adana'da da uyguladılar. Eğer bir gün, Türkiye'de olayların arkasındaki bu gerçeğin yazılmasına karar verilirse, Adana hakkında basılacak kitapların ilk satırında yer alacaktır bu.

Adana Ermenilerinin de bu işte küçük bir kabahatleri vardır. Ben de dahil suçumuz meşrutiyet rejimini tamamen Batı'daki anlamıyla kabul etmeleridir. Yoksa, hiçbir Ermeni'de olmadığı gibi, Adana Ermenilerinde de bağımsızlık ve özgürlük fikri yoktur. Dört senedir oradaydım. Her sınıfıyla görüşüyordum. Ne akıllısından ne de delisinden böyle saçma bir fikir duydum. Tek arzumuz Meşrutiyet'in sağlamlaştırılması ve bu sayede namus, mal, can gibi kutsal olan şeylerimizin güvence altına alınmasıdır. Çünkü, iyi biliriz ki, mümkün-süzün mümkünüyle Türkiye'de bir bölünme* hareketi olsa, bundan

* Arslanyan burada Fransızca "dememberment" ifadesini kullanmıştır.

Araplar, Bulgarlar ve Arnavutlar istifade ederler. Bize yine bir şey yok. Herkes ayrıldıktan sonra biz kalacağımızdan, Türklerle çok çok mezar arkadaşı olabiliriz.

Ortaçağda, dünyada ters giden bir şey oldu mu Yahudi'den bilir, onu döverlermiş. Bu eski ve saçma kanun, bulunduğumuz asırda bize uygulanıyor. Türkiye Ermenilerinin mutluluğu Türkiye'nin selametine bağlıdır. Kısacası, mensup olduğum milletin geleceği sizin elinizdedir. Siz her şeye kadirsiniz. İsterseniz mahveder, isterseniz can verirsiniz. Can veriniz.

Sizler askersiniz... Avrupa'nın ta kalbine, Viyana kapılarına kadar fatihane ilerleyen şerefli orduların torunlarısınız. Kılıcınızla sahipsizleri, nasipsizleri, yetimleri muhafaza ve himaye ediniz. Tek hâkim olan tarihin amansız bir hükmüne izin vermeyiniz. İstibdat'ın insafsız elleri Adana Ermenilerini mahvetti. Meşrutiyet'in şevkat dolu elleri kalanları teselli etmeli. Evet, katledilen insanlar geri gelemez ve asırlardır inşa edilen, bir anda mahvolmuş servet iade edilemez, biliyorum. Hiç olmazsa kalanların gönlünü alınız. Onları teselli etmek için iyi adımlar atmak lazım.

Bulunduğunuz lise binasının yanından usulca akıp giden Seyhan nehrini sessiz bir gecede sorguya çekiniz. Bakın size neler söyleyecek... Eşlerinden sonsuza dek ayrılmış bahtsızları, babalarının ve annelerinin kucaklarından mahrum binlerce yetimi, sevgililerinin yanmış vranelerdeki tozlarına yüzlerini sürerek çıldıranları sakın ama sakın unutmayınız!

Adana, Toros, Hamidiye, Osmaniye, Misis, Bahçe, Hasanbeyli, Nacarlı, Üzerli... Karanlık bir gecede, Çukurova Ermenilerinin yaşadığı yerlerden yükselerek hem kendi sahiplerini hem de dünyayı ağlatan alevleri hayal ediniz. Dağlarda, bağlarda, tarlalarda o merhametsiz ovanın her köşesinde serpilmiş, parça parça olmuş insan kemiklerini bir kez olsun düşününüz. İşte o zaman, eminim ki siz de benim gibi etkilenir ve sorumluların cezalarını mahşer gününe havale etmezsiniz.

Artık devam edemiyorum. Titrek ellerim yazamaz hale geldi, ağlıyorum...

Hatıralardan çok fazla endişe duymaktayım. Geçen sene bu aylardaydı. Meşrutiyet'ten başı dönmüş bir halde yanı başınızdaki Şafak Bahçesi'nde nutuklar atıyorduk. Seyhan nehri bizi kısıkanıyor, altın

rengindeki dalgalarının şairane dansıyla mutluluğumuza katılmak istiyordu. Şimdiki sessiz ve mahzun tavrı nedendir? Nisan ayında istemeyerek yerine getirdiği çirkin bir görevden duyduğu mahcubiyetten olsa gerek..!

Yine bu mevsimdi. Edebiyatımıza parlak sayfalar kazandırmış ve “Kimden kime şikâyet edeyim, ben dahi şaşım” diye bağırان büyük şairin* mezarını ziyaret ettik. Mezar taşından, merhuma hitaben “Benim güzel şairim, yüce Osmanlı milletinın selamlarından bir deste yapıp mezarına seriyorum. Devrimimizin tarihçesini sana anlatayım, sen de ordaki diğer ünlülere söyle!” diye haykırdığımda binlerce Müslüman ve Ermeni beni alkışladılar. Hani, nerede şimdi o Ermeniler?

O gün, bahtsız Zakarya Bzdikyan da, Ulu Camii’nin bahçesine gömülmüş olan vatanperver şairin mezarına, üyesi olduğu Taşnaktsutyun Partisi adına bir çelenk koyup güzelce ifade ettiği hürriyetsever duygularla ağlayıp ağlattı. Çok değil, bir sene geçmeden gerçekten de ağlayacakmış. Serveti mahvolacak, evi darmadağın edilecek ve en acısı da kardeşi, yakın dostum Boğos Efendi katlolunacakmış... Yürek yakan vedaları hayatımı zehirleyen diğer genç insanlar gibi, bu asil şehidin yüz ifadesini de ölene dek seve seve taşıyacağım...

Bunun gibi niceler, yani sonsuz uyku yerleri Akdeniz olan 20 bin Ermeni, ölüler aleminde sizlere bakıyor. Yapacağınız iyi icraatlarla onların ruhlarını şad ediniz ki Meşrutiyetimize lanet okumasınlar.

Yine, “Yaşasın Osmanlı ülkesi, yaşasın hür Osmanlılar!” sloganıyla sözü sonlandırmayı diledi gönül.

Elveda.

İskenderun, 5 Ağustos 1325

Türk hizmetkârı tarafından öldürölen bidayet mahkemesi üyesi Boğos Bzdikyan

* Burada bahsedilen şair Ziya Paşa’dır (1852-1880). Ziya Paşa, Adana’da sürdürdüğü valiliği sırasında sirozdan hayatını kaybetmiş, Adana Ulu Camii’nin yanına defnedilmiştir.

İkinci Mektup

Adana Birinci Divanıhâp'in Yüce Başkanlığına,
Saadet Sahibi Efendim Hazretleri,

Bugünkü mektubumu, Mısır gibi, tarihin en meşhur olaylarına şahitlik etmiş bir ülkeden yazıyorum. Bu münasebetle, iki tarihi olay anlatarak birkaç kelime ilave etmeme izin vermenizi rica ediyorum.

Napolyon Mısır'dayken askerlerine şöyle seslenmiş: "Askerlerim, sizi 40 asır boyunca bu piramitlerin tepesinden anlatacaklar!" Bu aciz fakat vatansever, naciz fakat şerefli Osmanlı (vatanının sonsuza dek ayakta kalmasını arzu ettiğinden) sizlere şöyle seslenmek istiyor: "Çukurova'da asırlar değil, bir sonsuzluk sizi anlatacak!"

Zamanında bir dergide okuduğum şu gerçek hikâyeyi sizlerle paylaşmaktan şeref duyacağım:

Venedik'te, yüz sene evvel, kesinlikle işlemediği bir cinayet yüzünden idam edilen bir ekmekçiği hatırlatmak için, mübaşirler her duruşmadan önce salona girerek hâkimlere "Ekmekçiği hatırlayınız!" dermiş.

Kasap Misak'ı hatırlayınız!

Emir ve irade sizlerindir.

İskenderiye, 22 Ağustos 1325

Zabel Yesayan, ünlü Adana tanıklığı *Yıkıntılar Arasında*'da Kasap Misak'ın idamına değinir: "Kasap Misak ozandı; anlattıklarına göre darağacına çıktığında, yürek yakan ezgilerinden birini söylemişti. Etrafını çevreleyen askerler bile hüzünden ürpermişlerdi. Yine anlattıklarına göre, son sözleri olarak idama layık olduğunu, ancak mahkûm olduğu suçtan değil de, kendisine bağlanan umutları boşa çıkardığı, görevini yapmadığı, savunmaya katılamadığı için suçlu olduğunu söylemişti: 'Alçak ve ruhsuz davrandım, onun için cezalandırılıyorum.'"

Şehitlere Sözler

“Kurbanlarını Kutsallaştıran Millet İtibarlı Olur.”

Yirminci yüzyılın başlarında, Meşrutiyet’in ilk günlerinde, Akdeniz yakınlarında sert bir afet gibi ortaya çıkan katliama kurban gittiniz. Binbir çeşit işkence altında vahşice katledilmeniz ecdadımızın kemiklerini titreterek Anadolu’da, Asya’da, İran’da, Kafkasya’da, Hindistan’da, Mısır’da, Amerika’da ve Avrupa’da bulunan milyonlarca Ermeni’yi acı acı ağlattı. Bu derin yara milletin kalbinde her an sızlamakta.

Gece yine siyah örtüsünü ruhuma yabancı olan bu topraklara seriyor. Artık benim için her gece, bir matem gecesi. Sizi düşünüyorum. Konuşarak kederi hafifletiriz. Yalancı şafaklarınız, Şimal Yıldızı gibi parlaktır. Keder perdeniz de şeffaflaşsaydı, gamlı ruhlarınız şad olurdu...

Cesetlerinizi parça parça etmekten korkmayanlar ruhlarınızdan korksunlar! Çünkü onlar, seyyar sihirbaz şarkıcılar gibi, kötülöklere boğulan hayatınızın şiirini sonsuza dek bütün güzelliğiyle vicdanlara taşıyacaklar. İstibdat kaleleri devrilecek, adaletle yüzleşmeyen katilleriniz mahvolacak. Lakin sizler, ey isimsiz kurbanlar, siz yüzyıllar boyunca yaşayacaksınız! Sizi öldürenlere lanetler yağdıracak olan tarih, isminizi kahramanlar defterine altın harflerle yazacak!

Ahirette rahat uyuyun. İstibdat’a yüz binlerce evladını feda ettiği halde varlığını korumaya devam eden milletiniz dünya döndükçe var olacak. Zulmün pençesi ve İstibdat’ın kuvveti pek kısıtlıdır.

Hatıranızı yüceltme vazifesini istemeden de olsa erteleyip, sessizliğinizi ve istirahat uykunuzu bozduğum için mübarek gölgelerinizden af dileyerek bu kitapçığı kutsal hatıranıza adıyorum. Kan renginde ve kalp şeklinde çiçeklerden oluşan, hayali yazarı gibi çabucak yok olacak olan bu fani demeti, meçhul mezarınıza hürmetle bırakıyorum. Şu

perişan satırların, insanlığın size hediye etmiş olduğu merhamet ve hürmetle bezeli tacın çiçekleri arasında sonbahar yaprakları gibi solgun kalacağını bildiğinden mahcubum...

Siz mutlu olunuz; ölümsüzsünüz. Çünkü, vatanımızda Meşrutiyet gerçek anlamıyla oluşursa, unutulmuş bir köşede değil, Seyhan sahilinde, Ceyhan kıyılarında ve gelecekte oluşturulacak Nisan Anıtı'nda sonsuza dek yaşayacaksınız. İstibdat'ın, cehaletin ve yobazlığın son kurbanları olduğunuz için, geleceğin Osmanlıları her sene, her bahar, katliamınızın yıldönümünde, heykelinizi ziyaret edip isimlerinizi kutsayacaklar. Ne kıskanılacak bir talihiniz var! Böyle olacağını ümit ve arzu ettiğimden vatanımın geleceği konusunda ümitsizliğe düşmüyor, sevinç duyuyorum. Hürriyet vadisinde ilk ve son düşenlere mensup olduğum için gurur duyuyorum. Fakat Meşrutiyet'te sahtece hareket edip ismini değiştiren hükümet, idare şeklini değiştirmeyerek eski yönetimine devam ederse, işte o zaman hayat ve ölüm bizim için eşit olur ve ben ümidimi keser, yanar, ağlar, sızlarım.

Artin Arslanyan

Katliamlarda ailelerini
yitiren Ermeni çocuklar
için kurulan Dörttyol
yetimhanesinde yemek
saati.

Osmanlı Meclisi Edirne Mebusu
Hagop Babigyan (1856-1909)

Adana Raporu

Hagop Babigyan

Haziran 1909, İstanbul

Abdoğlu'daki katliamlardan kurtulan köyün tek erkek çocuğu olaylardan birkaç gün sonra eceliyle öldü. Tabutun etrafında Abdoğlulu dul ve yetimler görülüyor,

Adana Raporu

*Adalet halkları yüceltir,
günah ve suç ise alçaltır.
Soğomon*

12 Mayıs'ta İstanbul'u terk eden bizler, Faik Bey (Şurayı Devlet divan başkanı), Harutyun Efendi Mosdiçyan (Manastır vilayeti Adliye Müfettişi), Hükümet (Babıâli) delegeleri, Yusuf Kemal Bey ile ben (Osmanlı Meclisi mebusları) ayın 16'sında Adana'ya ulaştık. Görevimiz bu şehir ve çevresinde meydana gelen kanlı olayların –ki bunlar tüm Osmanlıları kedere boğmuştur– sebeplerini ve niteliğini belirlemek ve hakikati ortaya çıkarmaktır.

Yola çıkarken bu elim olaylarla ilgili haberlerin çok abartılmış olduğunu düşünüyor ve böyle olmasını da şiddetle arzuluyordum. Çünkü eski rejim zamanında yüz binlerce masum Ermeni'nin sebepsiz yere dökülen kanı henüz kurumamıştı. Bu zavallı kurbanların masumiyeti de sonunda gün yüzüne çıktığında Müslüman vatandaşlarımız –din adamları ve sıradan halk da dahil– onların mezarlarını ziyaret etmiş, böylece Ermenilerin acısını hafifletmeye ve özellikle de medeniyet tarihinin utanç dolu bir sayfasını silmeye çalışmışlardı.

Doğal olarak kimse, her ne ölçüde olursa olsun, geçmiş felaketleri andıran yeni olayların tekrarlandığını görmek istemezdi.

Ancak, ne yazık ki, şahsi tespitlerimin umutlarımı boşa çıkardığını alenen ilan etmek zorundayım.

İstediklerini söylesinler. Herkesin şahsi bir düşüncesi var. Fikrimce benzer olayların tekrarını kesin olarak engellemenin tek yolu, hakikati

* Babigyan'ın Osmanlıca kaleme aldığı bu rapor, ölümünün ardından Ermeni Patrikhanesi'ne teslim edilen belgeler arasında saklı kalmıştır. Rapor ilk kez 1919 yılında, Fransızca çevirisi üzerinden Ermeniceye aktarılarak kitaplaştırılmıştır. Buradaki çeviri ise, Fransızca versiyonundan yapılmıştır (Çev. Nivart Taşçı).

tüm çıplaklığıyla, olduğu gibi göstermektir. Eğer aksine, bu olayların büyüklüğünü örtmek için çaba harcanır, sorumluluğun bir kısmı kurbanlara yüklenmeye kalkılırsa, bu, bana göre aynı olayların tekrarına açık kapı bırakmak demektir.

İşte, araştırma ve tespitlerimin sonucunu açıkça ve samimiyetle, kimseden sakınmadan size sunmak istememin nedeni budur.

On dört yaşından itibaren hayatımın büyük bir kısmını siyasi çalkantıların altüst ettiği çevrelerde geçirdim. Bulgar isyanı sırasında Sofya'da bulunuyordum. Türk-Rus savaşında Bosna'daydım, bir iç savaşın tam ortasında. Çok şey gördüm. Konstantinopolis ve Kırkkilise [Kırklareli] katliamlarına şahit oldum. Ancak Adana'dakilerle kıyaslanabilecek dehşet görmedim, hatta bunu tasavvur dahi edemezdim. Bu vilayetteki katliamlar, Abdülhamid rejiminin tertiplemediği ve niteliği itibariyle Osmanlı tarihinde ebedi bir ayıp olarak kalacak bu tür olayları fersah fersah aşmıştır.

Abdülhamid katliamlarının çoğunda deyim yerindeyse bir örgütlülük vardı: Çocuklar, kadınlar ve hastalar esirgeniyor; talan, yakıp yıkma konusuna bir tür sınırlama getiriliyordu. Adana'da hasta ve yaralıları diri diri yakmışlardır. Köyler ve çevre çiftliklerde, Misis ve Hamidiye'nin (Ceyhan) kazalarında, hakeza Hasanbeyli'de (Bahçe kazası) zenginlik, mal mülk adına hiçbir şey bırakılmamıştır. Kadınların ve beş-altı yaşındaki çocukların çoğu yaralıdır. Onlar en galiz davranışlara maruz kalmışlardır. Tarsus'ta altmışını aşkın, gariban iki yaşlı kadının şikâyetlerini dinledim. Onlar, hayatı Allah'ın lütfu ve kadının namusunu padişahın sayan İslami yasaların bile hiçe sayıldığına yanıp yakılıyorlardı. O derece ki, insan olduğum için dehşet hissediyordum.

Önümüze tecavüze uğramış 8-12 yaşlarında dört kız çocuğu getirdiler. Onları Esad Rauf Bey'in (Mersin mutasarrıfı) ve başka görevlilerin eşliğinde Müslüman bir ebeye götürdük. Kurallar çerçevesinde düzenlenen rapor, yerel yöneticilerin muhafazasındadır. Trajedinin boyutu ve tiksindirici zulmü konusunda fikir edinmek için sayısız yaralıyı, hele Mrs. Doughty-Wylie'nin (İngiliz konsolosunun karısı) kurduğu hastaneye sığınmış olan zavallı küçükleri görmek yeterliydi. Bu soylu kadın, sabahtan akşama kadar bir hastabakıcı gibi, her türlü övgüyü aşan bir özveri ve cesaretle onların bakımına koşuyordu.

Fransız ve Alman rahibeler de aynı görevi üstlenmişlerdi.

Alman hastanesinde bir rahibe olayları anlattığı sırada bir an için takatini yitirdi, devam edemedi; sonra üzüntüsünden biraz olsun sıyrılıp, bize Apkaryan Okulu'na yerleştirilmiş, hareket edemeyecek durumdaki 150 yaralının, bina ateşe verildiğinde diri diri yandığını anlattı. Bu en hazin ayrıntılardan biridir.

Daha pek çok insan ölüme alevler arasında yakalanmıştır.

Ancak her şeyi yazmak mümkün olmadığından, ikisi Amerikalı misyoner, biri Protestan papaz 17 kişinin yaşadıklarını anmakla yetineceğim. Kendi halinde, silahsız, savunmasız bu kişiler, Osmaniye'deki Ermeni kilisesinde ayın sırasında ateşe verilmişlerdir.

Abdülhamid döneminde kadınlar ve çocuklar esirgeniyor, başka milletten Hristiyanlara saldırılmıyordu; hatta Katolik ve Protestan Ermenilere bile. Oysa Adana'daki Hristiyanlar arasında ayırım yapılmadı. Ne kılık ne dil bakımından Ermenilikle ilgisi olan –zira Arapça konuşan– Kadim Süryaniler 400, Katolik Süryaniler 65 kurban vermişlerdir. Keldaniler 200, Rumlar ise Adana şehrinde 100 kişi ve bir o kadar da vilayette kurban vermişlerdi. Protestan Ermenilere gelince, onlardan 655, Katolik Ermenilerden de 200 kişi öldürülmüştür.

Genellikle katliamların akabinde sadece Rumların rahat bırakılmasının tavsiye edildiği tespit edilmiştir. Hangi cemaaten olursa olsun hiçbir yerde Hristiyan unsura saygı gösterilmemiştir.

Bir tutanakta tespit edildiğine göre, Erzin'de (Cebel-i Bereket sancağının başlıca şehri) hapishane boşaltıldığında, mahpuslar arasında bulunan iki Rum, hem de yerel yöneticilerin huzurunda öldürülmüşlerdi.

Tüm bu deliller açıkça Adana katliamının sadece Ermenilere karşı bir hareket olmadığını, Hristiyanlara ve genel olarak Meşrutiyet'e karşı hazırlandığını ispatlamaktadır.

Bunun dışında, önceki katliamlar sırasında, talan ve özellikle evlerin, malların tahrip edilmesi asla bu denli vahşice olmamış ve şimdiki kadar büyük ölçekte gerçekleşmemiştir.

Tek kelimeyle tüm bu dehşet, kudurmuş bir delilik kasırgasının bölge üzerinden geçtiğinin ispatıydı. Vahşetin sonuçları o boyuttaydı ki en dirayetli ruhlar bile, karşısında donakalıyor, yargı yeteneğini kaybediyordu.

Kurbanların Sayısı ve Maddi Zararın Ciddiyeti

Kurban sayısı konusunda resmi rakamlarla başkalarının hesaplamaları arasında müthiş bir fark olduğunu tespit ettim. Ermeniler ve yabancı gazetelerin muhabirleri, 25 ile 30 bin arasında bir sayıyı kabul etme konusunda mutabıklar. Hükümete gelince, resmi olarak gösterdiği rakam önce 1500 gayrimüslim, 1900 Müslüman'dı. Oysa bugün yeni tahkikatlardan sonra toplam 6000 sayısını kabul ediyor.

Hükümetin rakamları, mülki idarenin kayıtlarına ve bazı yörelerin muhtar ve din adamlarının verdiği listelere dayanıyor. Mülki idarenin kayıtlarının güvenilir kaynaklar olmadığını söylemeye gerek yok. Adana'daki yetkililerin Hristiyan kurbanların gerçek sayısını gizlemek için her türlü yola başvurduğu gün gibi aşikâr. Dahası, pek çok yörede öldürülenler arasında papaz ve muhtarlar da bulunmaktaydı. Örneğin, Hamidiye'de 7 kişi saklanacak bir yer bulmayı başarmış, 8 kişi de M. Sabatier adlı bir Fransız'ın fabrikasına sığınmıştı. Kalanların hepsi –yabancı muhabirler tarafından verilen sayı 2000 kişi– katledilmişlerdir, papaz ve muhtar dahil.

O mevsimde çok sayıda işçinin bu kazaya geldiğini de göz önünde bulundurmak gerekir. Bunlar kayıtlı olmadıklarından, sayıları hakkında kesin konuşmak mümkün değil.

Keşke konsolosların ve muhabirlerin verdikleri sayı abartılı olsaydı.

Ancak Adana'nın ekonomik açıdan önemi, katliamların iş ve alışverişin en canlı olduğu dönemde gerçekleştiği düşünüldüğünde, Anadolu'nun çeşitli vilayetlerinden, hatta Musul gibi uzak bir vilayetten gelen işçilerin toplam sayısı 40 veya 50 binden az olmamalıydı. Bu sayının en az yarısını Ermeniler oluşturunuyordu; bunların da çoğunluğu katledilmiştir.

Zihni Paşa (olaylardan sonra Adana'ya vali tayin edildi) bir görüşme sırasında bana Ermeni kurbanların sayısının 15 bini bulmuş

Mustafa Zihni Paşa

Esad Rauf Bey

Harutyun Mosdiçyan

olmasının kabul edilemez olduğunu, çünkü resmi kayıtlara göre Adana şehrindeki Ermenilerin sayısının 13 bini geçmediğini söyledi. Fakat vali hazretleri, icraatlarından bahsederken, farklı yerlerden gelip istasyon yakınlarında, açıklikta ya da çadırlarda konaklayan 10 bin Ermeni işçiye memleketlerine uğurlamış olmasını bir başarı olarak telaffuz ettiğini unutmuştu. Bu noktayı kendisine hatırlattığımda vali hazretleri mecburen sustu. İftihar ettiği başarısını kuşkuya gark etmemek için daha farklı hareket edebilir miydi?

Farz edelim ki silahsız haldeki bu zavallı insanların yarısı orada burada, şehir dışında, hayatlarını kurtarmış olsun; öteki yarısı herhangi bir resmi kayıтта hiç iz bırakmadan ölüp gitmiştir şüphesiz.

Ayrıca, Babîâli delegelerinden Faik Bey ve Mosdiçyan Efendi ile Mersin mutasarrıfı Esad Rauf Bey tarafından imzalanarak Dahiliye Nezareti'ne yollanan ortak rapordan bir kesit sunacağım:

Adana vilayetindeki elim olaylar esnasında öldürülen insanların toplam sayısı, mülki idare kayıtlarına göre –jandarma ve askerler dahil– 5683 olup, bunların 1487'si Müslüman, 4196'sı gayrimüslimdir. Bununla beraber, bu civarda geçici bir süreyle ve kayıtsız olarak bulunan çok sayıda insanın da hayatını kaybetmiş olması muhtemel olduğundan ve bu kişilerin sayısını belirlemek halihazırda mümkün olmadığından, Müslüman ve gayrimüslim, öldürülenlerin toplam sayısının yaklaşık 15 bin olduğunu düşünüyoruz. Ayrıca unutmamak gerekir ki, 30 bin kadar yetişkin ve çocuk, evsiz ve geçim araçlarından bütünüyle yoksun kalmıştır.

Tekrar ediyorum, Allah'tan dilediğim, bu beyefendilerin, kurbanla-

rın sayısı konusunda da yanılmış olmalarıdır. Fakat korkarım yanılmış değiller. Nitekim katliam yapılmayan Hacı'daki –gerçi oradaki Ermeniler 15 gün kuşatmada kalmıştı– 3 bin yerli Ermeni'den hâlâ net bir haber alınmadığını da dikkate almak gerekir. Hacı dağlık ve toprakları verimsiz bir şehir olduğu için ahali, gündelik geçimini sağlamak üzere başka yerlere gitmek zorunda kalmaktadır.

Kuşkusuz, o yöreden olmayan kurbanların sayısı büyük. Fakat akıbeti belli olmayanların tam sayısını belirleyebilmek için en az bir yıla ihtiyaç var, zira bu rakam, ancak vilayetlerden gelecek resmi bilgilere dayanarak hesaplanabilir. Her halükârda, Adana ve civarında yaşayan yabancı toplulukların ileri gelenleri, bilhassa da her çevreye rahatça girebilen yabancı muhabirler, yaptıkları gözlemlerin ışığında, çok daha soğukkanlılıkla değerlendirmede bulunabilirler. Sonuç itibarıyla –ve her vilayette kesin rakamlar belirleninceye kadar– kurbanların sayısı ile ilgili en muhtemel tahmin, kanımca, yabancılarca saptanan olup, en az 20 bindir.

Maddi hasar konusuna gelince, İmparatorluğun en gelişmiş ve müreffeh vilayetlerinden Adana'nın bugün karanlık ve sessiz bir harabeye dönüşmüş olduğunu söylemekle yetineceğim. Zihni Paşa'ya göre Adana şehrindeki yakılmış ve yerle bir edilmiş yapılar, sayı bakımından bütün yapıların beşte birini, değer bakımındansa üçte birini oluşturuyor.

İlgili birimin verilerine göre, ateşe verilmiş mülkün toplam değeri yaklaşık 96 bin Osmanlı altını ediyor. Benim düşünceme göre sağ tarafına bir sıfır eklense bile bu tutar yetersiz kalacaktır. Çünkü Süryani ileri gelenlerinden Elias Türkmeni, 30 bin altın değerinde mülkünün yok oluşunu görmüştür. Bu tutar, adı geçen birimin resmi rakamlarına dayanmaktadır. Bahçe'de, ağır sıcaklardan korunmayı sağlayacak 1000 kadar kulübe, mümkün olan en tasarruflu yolla inşa edilmek istenmiş; her biri için en az 25 altın harcanması gerektiği tespit edilmiştir. Bu durumda görelilik olarak doğru bir rakama ulaşmak üzere, yanan her bir bina için asgari 50 altın ile azami 500 altınlık bir rakam kabul edersek, resmi değerlendirmelerin gerçek ederini görmüş oluruz.

Aynı şekilde Adana'da sigorta şirketlerince karşılanacak zararın toplam 750 bin altına ulaştığını hatırlamak da isabetli olur. Resmi rakamların değerini gösteren bir delil daha!

Mal ve taşınmaz şeklindeki maddi kayıpların toplam tutarının 3 milyon Osmanlı altınından az olmaması gerektiği sonucuna varmak zorundayım.

Katliamlardan önceki ve sonraki haliyle Adana'da bir sokak.
(Solda, olaylar esnasında üzerinden ateş açılan minare gözüküyor)

Karışıklığın Sebepleri: Nasıl Başladı ve Gidişatı Ne Oldu?

İstanbul'da karşıdevrimci 31 Mart hareketinin başladığı gün, öğleden sonra, başkentte sahnelenen olaylarla ilgili telgrafın yankılarıyla birlikte Adana'da huzursuzluk başladı.

Ertesi gün, Çarşamba, huzursuzluk katliama dönüştü ve üç gün sürerek 3 Nisan'da son buldu.

Daha sonra, Rumeli'den gelen taburların ulaştığı 12 Nisan Pazar akşamı olaylar yeniden başlayıp Salı gününe kadar devam etti.

Bu manasız azgınlığın asıl niteliğini iyice anlamak için, biraz geriye, Meşrutiyet'in ilanının ertesi sabahına kadar gitmek gerekir.

Meşrutiyet rejiminin yeniden kurulması, eski iktidarın gayrimeşru bir güç sağladığı belli başlı insanların çıkarıyla uyuşmuyordu. Dolayısıyla bu insanlar, yeni rejime ve doğal olarak, onu korumak için kanlarını dökmeye hazır olan Ermenilere karşı büyük husumet besliyorlardı. Böylece bu insanlar yeni rejime karşı saldırılarında başarıya giden yolu öncelikli olarak Ermenilerin yok edilisinde buldular. Kitlelerin cehaletinden ve saflığından faydalanıp, her yerde Ermenilere karşı iftira dolu söylentiler yaydılar; bu iftiralar halkın en hassas duygularını incitecek mahiyetteydi.

Hepsi bu kadar değildi.

Ermenilerin, Müslümanları katletmek ve karılarını kirletmek amacıyla silahlandıkları söyleniyor, bazı yerlerde de İslam dinine saygısızlık ettiklerine ve dini kurumlara karşı tahkirde bulunduklarına dair yalan yanlış söylentiler çıkarılıyordu.

Bugün artık, Müslüman halkı kışkırtmaya yönelik bu yalanların tüm Anadolu'da yayılmış olduğu ortaya çıkmıştır. Eski düzenin katliamlarından etkilenmiş kimi vilayetlerin mebusları, o zamanki emrin başkentten çıktığını anlattılar bize. Bu, hükümete ve Müslümanların

haklarına saldırmayı amaçlayan devrimcilerin çıkagelme ihtimalini bildiren ve Müslüman halkın bu durumdan haberdar kılınmasını tavsiye eden resmi bir tebligat yayımlanarak yapılıyordu.

Karayoluyla vardığımız Konya'da bir gece geçirdik. Vilayet tahrirat müdürü ve jandarma komutanı, vali adına bizleri karşılamak üzere gara geldi. Bu beyefendilerle yaptığımız sohbette o gün şehirde bir hareketlenme olduğunu öğrendik. Müslümanlar, baştan aşağı silahlanmış vaziyette, pazar yerine gelmişlerdi. Ermenilerse ya kendi evlerine ya da Müslüman dostlarının evlerine sığınmışlardı. Şükür, bu çalkantının bir yalan haberden kaynaklandığı çok geçmeden anlaşılmış, böylece sorun çıkması engellenebilmişti. Derhal valinin evine, bu olayın içeriğini öğrenmeye gittik. İşte işin iç yüzü:

Bir gün evvel Bozkır (Konya'nın kazası) kaymakamının yolladığı bir telgrafla, kazaya giren 5000 Ermeni'nin köyleri yakıp yıktığı, köşeye sıkışan Müslüman ahalinin redif taburlarının silah depolarını ele geçirdiği söylentileri iletiliyordu. Telgrafta ayrıca, askeri kuvvet olmadığından, kaymakamın talep ettiği takviye kuvvetler gelene kadar Müslüman halkın saldırıyı püskürtmek üzere yerel makamlarca çevredeki önemli mevzilere gönderildiği söyleniyordu.

Bu telgraf üzerine, yerel redif taburu silah altına çağırılmış ve alelacele yaşlı bir alaylı subayın emrine verilerek yollanmıştı. Öte yandan, bu 5000 Ermeni meselesinin aslı astarı sonunda anlaşıldı. Elli kadar Çıgan, her sene olduğu gibi, o civardan geçmiş. Koparılan onca patırtının sebebi bundan ibaretmiş!

Konyalı Müslümanların Ermenilere karşı ayaklanmalarına ve silah altına çağrılmalarına, kaymakamın telgrafı neden olmuştu.

Hacın müftüsü ile oğulları Ahmet, Cevdet ve İzzet efendiler, sorgu hâkimi yardımcısı Sabri Efendi, Kozan bidayet mahkemesi* üyesi Hüseyin Efendi gibi diğer mutlakiyet yanlıları da Meşrutiyet ve eşitliğin karşısında olduklarını pervasızca dile getirmişler; halkı, kâfirleri yok edip mallarını ele geçirmeye açıkça kışkırtmışlardır. Bu olgu, Adana ceza mahkemesinin elindeki çağrı bildirileriyle kanıtlanmış vaziyettir. Bu yöndeki diğer bir açık propaganda, eski Bahçe müftüsü tarafından yapılmıştır.

* İstinaf ve temyiz mahkemelerinden daha alt kademede yer alan, daha sıradan davalara bakan mahkeme.

Bu kışkırtmaların etraf tarafta Ermeni katlinin başlamasına zemin hazırladığı açıktır. Örneğin, Kozan sancağı köylerinden Eşcar Uşağı'nda üç Hacınlı Ermeni öldürülmüş, Kars diye bir başka köyde öldürülen iki Ermeni'nin vücudu parçalanıp yakılmış. Bu cinayetlerin faileri, hiç tereddütsüz, bahsi geçen kışkırtmalar üzerine harekete geçtiklerini itiraf etmişlerdir. Buna rağmen bu kişiler, hastalık bahanesiyle, kaçmaları kolaylaşsın diye, Adana hastanesine nakledilmişlerdir. Bu tutum canileri cesaretlendirmekten başka bir şeye yararamıştır.

Adana şehrinde, mutlakiyet yandaşları, Müslümanları Ermenilere karşı kışkırtmak için her tür yalana başvurmuştur. Bir kısım halka, Ermeni bir adamın bağlarda Müslüman kadınlarla gayrimeşru ilişkiye girdiği; onurunu korumak uğruna bir Müslüman'ı öldürüp bir diğerini de yaralayan bir Ermeni gencinin mahallesinde saklanmakta olduğu; Ermenilerinse çok sayıda silah satın aldıkları ve Müslümanlara saldırıya hazırlandıkları söylenmiştir. Alt tabakalara mensup ve kötülük yapmaya meyilli kimselere, gâvurları katledip mallarına el koymaları salık verilmiş; İslam'a aykırı olan Meşrutiyet'in, yalnızca Hristiyanların, bilhassa da Ermenilerin çıkarlarını teminat altına almak üzere ilan edildiği anlatılmıştır.

Katliamdan birkaç gün önce *İtidal* gazetesi tarafından düzenlenen bir mitingde memur, din adamı, asker, işçi, her tabakadan Müslüman'ın, kitlesel bir ayaklanmaya hazırlanması sağlanmıştır. Vali, silah deposunun bu galeyana gelmiş güruh tarafından soyulduğunu ileri sürmektedir. Ancak depo, nöbetçiler tarafından korunuyordu ve bunlar, her kim olursa olsun içeri girilmesine izin vermez, direnirlerdi. Buna karşılık, nöbetçilerle halk arasında bir çatışma yaşandığı ispatlanmadığından, ve de vilayetin, benzer sebeplerle katliam yapılan tüm kısımlarında aynı şey vuku bulduğundan, silahların hükümet emriyle dağıtıldığı şüphe götürmez.

İki Ermeni ileri geleni öldürülmüştü: Biri valinin gözü önünde, öteki ise valinin kendisine verdiği bir görev için gittiği yerde. Hükümet, katilleri yakalamak şöyle dursun, olayın peşine dahi düşmedi. Bu tutum, suçluları cesaretlendirmeyi, onları her tür aşırılığa itmeyi ve kötülük içgüdülerini kamçılamayı amaçlıyordu yalnızca. Saat 4'te, bütün hükümet memurları, eşraf ve tümü sarıklı avam toplanmış va-

ziyettedi. Bunun üzerine, sabahtan beri kendi işiyle gücüyle meşgul Ermeniler, işyerlerini kapatıp evlerine sığınmak zorunda kaldılar. Ermenilerin saldırgan niyetlerle hareket etmediklerinin kesinlikle su götürmez kanıtıdır işte bu.

Anadolu'daki Abdülhamid dönemi katliamları sırasında, ortamı yatıştırma bahanesiyle, Ermeniler evlerini terk etmeye ve işyerlerine dönmeye zorlanmışlardı. Bu, gerçekte, onları her tür savunma aracından yoksun bırakıp, Müslümanlarca yok edilmelerini kolaylaştırmak üzere yapılmıştı. Adana valisi de aynı yöntemle başvurdu. Öyle ki katliam ve yağma, sistemli bir şekilde, valinin ricasına icabet ederek dükkânlarına veya sokaklara dönen Ermenilerin boğazlanmasıyla başladı. Ardından kalabalık, evlerine varabilenleri veya zaten hiç dışarı çıkmamış olanları yok etmek üzere Ermeni mahallesine saldırdı. Ermenilerin meşru müdafaa halinde kalmaları, silahlı direniş başlatmaları ve her iki taraftan da kayıpların verilmesi işte bunun üzerine oldu. Mamafih, Müslüman mahallesine saldıran bir Ermeni olmadığından ve hayatını kaybeden Müslümanların tümü ya Ermeni mahallesinde ya da hemen yakınlarında bulunduklarından, Ermenilerin tutumunun

Hamidiye'deki saldırı ve katliamları düzenleyenler.

bütünöyle savunmacı olmadığını veya Müslümanlarınkinin saldırgan olmadığını iddia etmek imkânsızdır.

Olaylar bu şekilde 4 Nisan'a kadar sürmüştür.

Osman Efendi isimli bir Müslüman'ın ailesi Ermeni mahallesinde yaşıyordu. Bu aileye zarar vermek kimsenin aklına dahi gelmemiş, hat-ta onları tehlikeden uzak tutmaya gayret edilmişti. Aynı şekilde, Hacı'n ve Dörtöyl'daki Müslüman aileler en küçük bir tedirginlik yaşamamış, Ermenilerin ilgisine mazhar olmuşlardı.

İşte, Ermenilerin, Müslümanları öldürmek gibi kötü emeller asla beslemediklerinin çarpıcı bir somut kanıtı daha.

Vali Cevad Bey, Dahiliye Nezareti'ne hitaben hazırlanan rapor-da, hiçbir şeye kulak asmayan bozguncu ve katillere karşı bir tabur askerle asayiş korumanın kendisi için imkânsız olduğunu iddia et-miştir.

Ancak 4 Nisan'da Ermeni mahallesi sakinlerinden Osman Efendi aracılığıyla Ermeniler hükümete bir mektup yolladılar. Bu mektupta asla kötü bir niyet beslemediklerine dair verdikleri teminatı tekrar-lıyorlardı. Öyle ki bu yazının hemen akabinde hükümet tarafından verilen tek bir talimat saldırıları durdurmaya yetti. Keza bu durum, katliamların, yerel yöneticilerin bilgisi dahilinde ve talimatıyla hazır-lanmış ve tertiplenmiş olduğunun açık ispatıdır.

12 Nisan'da başlayan katliamın sorumluluğu, Nisan'ın 1'inde oldu-ğu gibi gülünç bir şekilde uydurulmuş, tuhaf bir sebebe dayandırılarak Ermenilere yıkılmak istenmiştir.

Cevad Bey, raporunda, Ermeni mahallesinden askeri müfrezelere ateş açılması üzerine askerlerin saldırdıklarını iddia etmektedir. Oysa kundaklamalar ve yağmalar konusunda sessiz kalmaktadır.

Ancak yapılan incelemeler sonucu Ermeni mahallesinden ordugâ-ha ateş açılmasının fiziken imkânsız olduğu görüldü; üstelik ateş açıl-dığı iddia edilen evde bir Müslüman ikamet ediyordu. Bu durumda olay bazı Müslümanların tahrikçiliğine dayanıyordu, böylece askerler Ermenilere karşı kıskırtılmıştı.

Saygıdeğer mebuslar şüphesiz hatırlayacaklardır, 31 Mart hareketi sırasında bir gerici, muhtemelen Derviş Vahdeti, Meclis'ten Ayasofya Meydanı'na konuşlanmış askerlerin üzerine ateş etti ve aynı şekilde karşılık aldı. Mebusların katlini kıskırtmayı hedefleyen bu hareket, gö-

rüldüğü üzere, Adana'daki yöntemle birebir aynıdır. İki olay arasındaki benzerlik çarpıcıdır.

Saygıdeğer arkadaşım Yusuf Kemal Bey "...gerçi silah atılan yerlerin yakınlarında bazı Ermeni evleri bulunmaktaydı..." diye yazıyor. Böylece sanki yaylım ateşinin Ermeniler tarafından açılma ihtimalini tümüyle reddetmemiş oluyor. Ancak benim anlayışıma göre, bu konuda en ufak bir şüpheye bile yer yoktur. Dikkat edilirse, kendi mahallelerinin dışında ikamet eden tüm Ermeniler 4 Nisan'da öldürülmüştür. Öyle ki ayın 12'sinde -ikinci katliamın tarihi- o çevrede tek bir Ermeni kalmamıştır. Dolayısıyla, askerlere açılan ateş ancak Müslüman birileri tarafından gerçekleştirilmiş olabilir.

İki gün süren ikinci katliamın dehşetini ve vahşetini anlatmaya yetecek ifadeler bulmak imkânsız. Civardaki çiftliklerden ve köylerden gelen ve okul binasında bulunan hasta ve yaralıların diri diri yakılması bu katliam sırasında yaşandı.

Cevad Bey raporunda, bu bahtsızların alevler içinde tattıkları korkunç sondan bahsetmenin gereksiz olduğuna hükmetmiş; karnı değilmiş hamile kadınların, boğazlanan çocukların ve adı konmamış daha bin türlü canavarlığın ise hiç sözünü etmiyor. Fakat Ermeni mahallesindeki yangın sırasında çok sayıda bomba ve dinamitin patladığını kaydetmeyi ihmal etmemiş. Bu iftiraya getirilebilecek en mükemmel tekdiz, Ermenilerin kendilerini savunurken dahi bomba ve dinamite başvurmamış olmalarıdır. Savunma amacıyla sıradan silahlardan faydalandıklarına göre, şurası açık ki başka türlü araçlara sahip olsalar onları da kullanırlardı ve etkileri rahatlıkla anlaşılırdı. Benzer patlayıcıların kullanıldığını varsaymamızı sağlayacak en ufak bir işarete rastlamadığımıza göre, olayların sorumluluğunu Ermenilere yıkmayı hedefleyen alelde bir iftirayla karşı karşıya olduğumuz sonucuna zorlanmadan varabiliriz.

Olaylar sırasında Adana civarında bulunduğu iddia edilen sözde toplara gelince, ağaca gömülüp içine barut doldurulan iki su borusuydu bunlar sadece. Başka bir savunma aracı bulunmadığından, Nacarlı köyü Ermenileri tarafından alelacele yapılmıştı. Bir kere daha bölge Ermenilerinin ayaklanmacı fikirler beslemekten uzak olduklarını kanıtıyor bu.

Tüm bu ayrıntıların mutlak suretle ortaya koyduğu bir şey var:

Adana'daki hükümet yetkilileri ve eşraf, koşulları önceden uygun hale getirerek, katliamlardaki sorumluluklarını olduğundan az gösterecek şekilde hareket etmiş, asıl sorumluluğu –en azından resmi anlamda– Ermenilerin üzerine atmayı tasarlamış ve kararlaştırmışlardır. Amaçlarına ulaşmak ve Müslümanların vahşi çılgınlığını mazur göstermek için her tür yalanı yaymaktan geri durmamış, askere ateş etmek gibi iğrenç yollara başvurmuşlardır.

Cevad Bey, Ermenilerin çok sayıda silah satın aldığını, birkaç ay içinde Adana'ya 12 bin adet ateşli silah getirildiğini belirtiyor. Ermenilerin silah satın aldığı doğrudur. Fakat ithal edilen silahların hepsi Ermenilerce satın alınmış değildir. Aksine, başka yerlerde de olduğu gibi, bu silahların büyük bölümünü satın alanlar Müslümanlardır. Burada sorulacak soru şu: Ermenilerin silah satın alma hakları var mıdır? Fikrimce, bu soru, Adana olaylarının araştırılmasında birincil öneme sahiptir ve cevabı en başta verilmelidir.

Tüm Osmanlılara tanınan bir hakkı Ermenilere tanımamak zannediyorum imkânsız. Üstelik Ermeniler, her tür saldırı, aşağılanma ve katliama maruz kaldıklarından –ve hâlâ kalıyor olduklarından– meşru müdafaa maksadıyla silahlanmaya İmparatorluğun öteki unsurlarından daha fazla ihtiyaç duymaktadırlar. Hükümet ancak, silah taşımayı istisnasız tüm Osmanlılara yasaklayıp, herkesi tam anlamıyla silahsızlandırdığı vakit, Ermenilerin silah taşımalarını engellemelidir. Fakat silaha ancak savunma amacıyla başvuran bir milleti bu haktan mahrum edip –halihazırda silahlı– saldırgan unsurlara emanet etmek, onları, kelimenin tam anlamıyla, Müslümanların elinde koyun sürüsü gibi telef olmaya mahkûm etmek anlamına gelir. Hiçbir Osmanlı, böylesi bir haksızlığa boyun eğmeyecektir.

Sonuç itibariyle, Ermenilerin, diğer unsurların yaptığı gibi silahlanması olgusunda isyan veya ayaklanma niyeti aranamaz; aksini düşünmek adalete ve sağduyuya sığmaz. Adana olaylarını, Ermeniler meşru müdafaalarını sağlama mecburiyetini yerine getiriyorlardı şeklinde yorumlamak zorundayız.

Gün gelecek, meşrutiyetçi hükümetin gücüne eşraf da caniler de saygı duymayı öğrenecek ve tüm Osmanlı tebaası silahsızlandırılacak. İşte o zaman, kimse canını koruma ihtiyacı hissetmeyecek. Fakat şuna inanıyorum ki o kutlu gün gelene kadar, Ermenileri meşru

müdafaa maksadıyla aldıkları önlemlerden ötürü hiçbir yasa, hiçbir vicdan suçlayamayacak.

Bitmedi. Mutlakiyete dönüş tehlikesinin henüz tamamen ortadan kalkmış olmadığı hususunda herkes hemfikir. Öyle ki her Osmanlı'nın görevi, böylesi bir ihtimal karşısında uyanık olmak ve rejimi, gerekirse silahla savunmaktır. Ermeni partileri Taşnaktsutyun ve Hınçak'ın, İttihat ve Terakki'yle aynı şekilde bu kutsal vazifeyi yerine getirmek üzere imkânlarını seferber ettiği herkesin malumu. İstanbul'daki 31 Mart olayları sırasında, başkentteki Ermeniler Meşrutiyet'i canları pahasına savunmaya hazırlardı. Adana'dan tüm İmparatorluğa, Ermenilerin tutumu ortaktı. Ermenilerin bu vatansever duyguların aksi yönünde, yani ayrılıkçı bir düşünce beslediğine dair herhangi bir işaret –kanıt yokluğundan– bulunamadığından, silah satın almış olmalarına –ki bunu da uluorta yapmışlardır– hiçbir art niyet atfedilemez. Ermenilerin, Osmanlı yurduna dair fena niyetleri olsaydı, Adana olaylarının korkunç acısı yüreklerini dağlamışken, İstanbul'daki olaylarda rejimi savunmak ve düzeni korumak için öylesi bir fedakârlık ve alicenaplıkla hareket etmezlerdi.

İnancım odur ki, Ermenilerin, dürüst ve sadık tutumlarına rağmen iğrenç iftiralarla karşılaşmasına, tarafsız her Osmanlı ancak öfke duyabilir.

Katliamlardan sonra kurulan çadır kamplar ve Ermeni yetimler.

Osmaniye, Hamidiye, Tarsus, Dörtöl, Hacı ve başka yerlerde olaylar hep aynı şekilde gelişmiştir. Üretilen yalanlar, Ermenilerin saldıracağına dair sahte uyarıların yarattığı yapay kışkırtmalar, hep aynı zihniyetin ürünüdür.

Örneğin, Cebel-i Bereket mutasarrıfı Asaf Bey, 2 Nisan'da vilayete ve Osmaniye kaymakamlığına yolladığı telgrafta, Dörtöl Ermenilere atfedilen saldırının asılsız olduğunu; söylenenin aksine, asıl bu insanların yardım beklediğini belirtmişti. Aynı gün, vilayete yolladığı telgrafta, Osmaniye'deki yıkımdan da sorumlu olan Tacirli aşiretinin Dörtöl'a saldırdığını ifade etmişti. Osmaniye, Hamidiye ve diğer civar yerleşimlerden yollanan telgraflarda, suç işleyen ve kamu düzenini bozanların ya yerli ya da Adana'dan gruplar halinde gelmiş Müslümanlar olduğu bildiriliyordu. Buna rağmen aynı Asaf Bey, 3 Nisan'da Dahiliye Nezareti'ne yolladığı telgrafta, hiç utanmadan, Hasanbeyli ve Zeytun'da [Süleymanlı] fedailerin bütün sancağı yakıp yıkmak üzere bir araya geldiğini ve büyük ihtimalle Adana'ya kadar geleceklerini söylemişti. 4 Nisan'da, Dahiliye Nezareti ve vilayete gönderdiği telgrafta, Papazkale'deki 400 mahpusun serbest bırakılıp, bunlardan

Adana Ermeni mahallesinin yıkıntıları arasında

bir tabur oluşturmak üzere İskenderun'dan talep ettiği silah ve mühimmatla silahlandırılmaları için izin istiyordu. Planını hayata geçirdi; mahpusları serbest bıraktırdı, silahlandırdı ve Ermenilerin zerine saldı. Bu davranışı nasıl açıklamalı ve nasıl nitelendirmeli?

Asaf Bey, Hamidiye'deki katliamın, şehrin Ermeni papazının Arslan Bey'e tabancayla ateş etmesi üzerine patlak verdiğini savunmaya alışıyor. Mamafih, papazın satın aldığı bir arazi için 40 lira ödediği ve işleme dair resmi senedi almak üzere yereldeki hükümet konağına gittiği kanıtlanmıştır. şu halde, tek başına hükümet konağına giden birinin cinayet işlemiş olabileceğini düşünmek sağduyuya aykırı olup, ileri sürülen sebep apaçık belli ki bir yalandan ibarettir. Her halükârda, M. Sabatier adlı bir Fransız ile Abdülhalik isimli dürüst bir Müslüman, papazın, Müslümanlar tarafından ortada hiçbir sebep yokken ldrldğine şahitlik etmişlerdir.

Kanımca, Ermenilere ve genel olarak Hristiyan unsurlara karşı kazanılan zaferin kutlamaları esnasındaki coşku, Adana olaylarının nite-liğini yeterince ortaya koyuyor. 12 Nisan'da, katliamlardan sağ çıkmış iler acısı haldeki bir grup yoksul Ermeni birkaç jandarma tarafından şehrin dışına itilirken; diğer bir jandarma topluluğu, vilayetin üst düzey memurlarının gözü önünde, Meşrutiyet'in hemen ertesinde, şehrin meydanlarından birine dikilmiş zafer tkını, "Sultan Abdülhamid çok yaşa! Kahrolsun hürriyet!" nidalarıyla yıkıp alaşağı ediyordu. Bu olay pek manidardır.

Olayların Önce ve Sonrasında Hükümetin Tavrı

Olaylar öncesinde yaşananları yukarıda aktardıktan sonra, vali Cevad Bey'in ve Adana'daki görevlilerin, keza Cebel-i Bereket mutasarrıfının tutumları hakkında konuşmak bana lüzumsuz geliyor. Zannımca, takındıkları tavır kanunlar çerçevesinde her halükârda nifak, tertip ve işbirliğinden kesinlikle suçlu olduklarının ispatıdır. Ancak bana göre tüm bu dehşet dolu olaylar içinde en korkuncu, Ermenilerin katliamlardan sonra maruz kaldıkları muamele ve hayatta kalanları yok etmek için başvurulmuş cehennemî yollardır.

Katliamlardan sonra Adana'da neredeyse Ermeni kalmamış gibiydi. Bir kısmı öldürülmüş, bir kısmı kaçmayı başarmış, kalanlar koyun sürüsü gibi birkaç jandarmanın nezaretine terk edilmişlerdi. Araştırmalar başladığında, bir yanda sevdiklerinin bedenlerine gözyaşı akıtmaktan tükenmiş zavallı insan enkazları, öte yanda kıskırtıcılar, katliam tertipçileri, yağmacılar ve katiller duruyordu. Bu şartlar altında yerel mülki idare ne yaptı? Hükümete karşı isyan başlattıkları ve askere ateş açtıkları suçlamasıyla, hayatta kalanlar arasında göze çarpan herkesi hapse tıktı ve zincire vurdu.

Bu tuhaf tutumla birlikte, katliamların yaratıcısı ve tertipçisinin bizzat yerel mülki idare olduğunu, bilmeyenler de öğrenmiş oldu.

Ermenilerin silah kullandığı asla inkâr edilmemiştir. Aynı şekilde askerlerin ve başka Müslümanların, Ermenilerin attığı mermilerle vurulduğunu kimse inkâra niyetlenmemiştir. Fakat bilinmesi zor olan, benzer şartlar altında silah kullanımını cezalandırmanın mümkün olup olmadığıdır. İşte divanharp bu meselenin çözümü konusunda günümüze kadar bütünüyle ilgisiz kalmıştır.

Daha önce söylediğimiz gibi Ermeniler kendi mahallelerinde, kendi evlerine sığınmış, buralarda Müslüman kalabalığın ve askerlerin

saldırısına uğramışlardır. Öyle ki Ermeniler sadece kendilerini savunmanın telaşına düşmüşlerdir. Bu konuda en ufak bir şüphe yok. Direnen Ermenilerin bulunduğu evlerin cepheleri hem askerler hem de başıbozuklar tarafından atılan mermilerle delik deşik olmuştur.

Benzer şartlar altında, kendisine saldıran birini öldürdüğü için bir insanın cezalandırılmasına hangi kanun veya hangi vicdan izin verebilirdi?

Meşru müdafaa sadece kanunlarla değil, aynı zamanda insanın vicdanıyla da teyit edilmiş doğal bir haktır. Kendini savunma içgüdüsünden yoksun bir insan hatta bir hayvan mevcut değildir.

Ermeni unsurunun böyle bir haktan mahrum olduğunu kabul etmek için nasıl bir mazeret öne sürülebilir ki?

Yerel mülki idare, suçunu örtbas etmek maksadıyla, divanıharbin kuruluşundan önce yalancı şahitleri ve iftiracıları hazırlamıştı bile. Katliamdan kaçmış Ermenilerin dönüşünden ve bu talihsiz insanların özgürce konuşma konusundaki cesaretsizliklerinden faydalanıp o dehşet verici olayların büyüklüğünü maskelemek ve içeriğini saptırmak için her çabayı sarf etmiştir. Meşru müdafaa amacıyla silahlarına sarılan tüm o Ermeniler, soruşturma yapılacağı veya şahitliklerine başvurulacağı gibi sahte sebeplerle toparlanıp cinayetle suçlandılar.

Adı geçen yerel iktidar makamı, bu masumlar topluluğunu mahkûm ettirmek üzere divanıharbe göndererek hangi ölçütlerle hareket ettiğini gösterdi.

Divanîharp

Divanîharbi oluşturan subayların saygınlığına ve dürüstlüğüne gölge düşürebilecek hiçbir şey söylemeyeceğim. Buna karşılık gerekli yasal ve hukuki bilgiler konusunda yeter derecede donanımlı olmadıklarını söylemek zorundayım. Ayrıca, en yaşlısından en gencine, herkesin bu kadar ciddi biçimde etkilendiği bir davada, yereldeki üst düzey memurlar ve toplumun değişik kesimleri tarafından hazırlanan düzmece tanıkların ifadelerini ve uydurma iddiaları dayanak kabul edecek kadar saf olmaları karşısında yaşadığım şaşkınlığı gizleyemeyeceğim. Neticede, bu türden temellere dayanan Adana divanîharbinin hükümleri pek tabii ki hukuki ve yasal değerden yoksundur.

Altı Ermeni, bahsi geçen mahkeme tarafından, elli kadar Müslümanı Ohanoğlu Han denen bir yerde öldürmek suçuyla ölüme mahkûm edildi. Yalnız ne ilginçtir ki dikkate alınmayan bazı hususlar vardı:

1. Öldürülen bu Müslümanlar söz konusu hanın sakinleri değillerdi.
2. Hepsi de Ermeni mahallesinin yakınındaki bu hana şehrin farklı mahallelerinden gelmişti. Bu şüpheli kimselerin yaptıkları bir iş de olmadığına göre, oraya olsa olsa Ermenilere saldırı düzenleme niyetiyle toplanmışlardı.
3. Ölüm tarihleri Ermenilere toptan saldırıldığı zamanla birebir çakışyordu.

Adana ve çevresinde sahnelenen, adeta milli bir felaket boyutlarına ulaşan tarifsiz suçların faillerinin peşine düşülmediğini gördükçe; o haydutların kollanıp, meşru müdafaa yoluyla hayatta kalabilmiş acılı Ermenilerin hüküm giydiğine ve infaz edildiğine tanık olduğça; Abdülhamid rejiminde İstanbul'da işlenen katliamların –gözden geçirilip genişletilmiş– bir yeniden baskısını izliyor olma hissinden kendimi kurtaramıyorum.

Divanîharpte görevli bu beyefendiler, öyle görünüyor ki, ağır suç-

larda hâkimlerin tanık ifadelerini çıplak gerçek olarak kabul etmek zorunda olmadıklarından bihaberler; üstelik hâkimlerin yasa gereği bu ifadelerin somut şartlarla uyumlu olup olmadığını incelemek ve bu yolla, tanıkların söylediklerinin geçerliliğini değerlendirmekle yükümlü olduklarından da tamamen bihaberler.

Tam da hukuki konulardaki bu yetersizliği yüzünden, divanıharp, pazar yerinden kaçıp yabancıların evine sığınan, üstelik ileri gelen yabancıların ifadelerine bakılırsa, olaylar boyunca bir an olsun dışarı dahi çıkmayan insanları mahkûm etmeye devam ediyor.

Ayrıca, divanıharbin Meşrutiyet'in tarihi ve Osmanlı unsurlarının siyasi yaşamı konusunda da yeterince bilgi sahibi olmadığını dikkate almak gerekiyor; zira, Taşnaktsutyun'un dışında, kendini devrimci olarak tanımlayan Troşak isimli bir komitenin varlığından söz ediyor ve Taşnaktsutyun'un, halihazırda, İttihat ve Terakki kadar yasal ve saygın bir siyasi parti olduğundan bütünüyle bihaber görünüyor. Mahkemenin vardığı hükümler, eski rejimde Ermeni partilerinin maruz kaldığı önyargılarca belirleniyor ve bu şekilde, Osmanlı Anayasası'nca tesis edilen nizamı, siyasi ve toplumsal yaşamı altüst etmekten başka bir işe yaramıyor. Tüm bunların, uygar dünya nezdindeki saygınlığımızı ve itibarımızı artırması mümkün mü?

Katliam sonrası Adana'da yardım dağıtımı.

Sonsöz

Bu ürpertici hakikati gösterme kararını vermeden önce çok tereddüt ettim ve uzun uzun düşündüm. Hatta Müslüman arkadaşlarımı gücendirmemek uğruna bunları hafifletmek gibi bir fikre kapıldım.

Ancak bir milletin üyeleri veya bir dinin mensupları tarafından işlenmiş cinayetlerin sorumluluğu topluca o millete veya o dine yüklenemez.

İslam hukuku bu gibi canavarlıkları kabul etmediği gibi en ufak bir haksızlığa da izin vermez. O her şeyin içinde hakikati aramayı buyurur. Bu durumda saptadığım ve ikna olduğum şeylerin üstünü örtme gereği hissetmedim.

Bu gerçeklerin bilinmesinin unsurlar arasındaki uyuşmazlığı artırabileceğini düşünmüyorum. Çünkü ben, bu vahşi çılgınlığın uzun sürmeyeceğine dair bir umut taşıyorum.

Eski rejimde suçların inkârı, örtbas edilmesi, delillerin tahrif edilmesi bir alışkanlık halindeydi.

Ülkenin çektiği acılar, bu zararlı düzen münasebetiyle, İmparatorluğun böğründe irinli bir yara, bir kangren halini almıştı.

Oysa bir hastalık, ancak teşhis konur ve tedavi edilirse iyileşebilir. Saklandığında, şifa mümkün değildir.

En azından benim düşüncem bu yöndedir.

Son noktayı koymadan önce en derin teessürlerimle belirtmek zorundayım ki İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yöneticileri ve üyeleri, Adana'daki vahşet dolu olayların tertip ve tatbikine katılmışlardır. Bu hakikat vilayetin çeşitli unsurları, konsolosluklar, Amerikalı misyonerler ve Latin din adamları tarafından teyit edilmiştir.

Bunun dışında yabancı gazeteler de bu dehşetin duyurulmasında rol almış olup, dış kamuoyunda, bunların İttihat ve Terakki'nin işi olduğu görüşü hâkimdir.

Üyeleri arasında bulunan katil zanlıları partinin böğründen sökü-

lup atılmadığı ve hak ettikleri cezayı çekmedikleri sürece İttihat ve Terakki'ye yüklenen suçlar tekzip edilemeyecektir.

Hükümetin, deyim yerindeyse, tamamıyla bizim partinin elinde olduğu şu saatte, kurbanlara derhal yardım ulaştırabilir, istisnasız tüm suçluları kanunların olanca katılığıyla cezalandırıp benzer felaketlerin tekrarını engelleyen doğru tedbirlerle partinin ve hükümetin itibarını yeniden inşa edebilir ve vatani kurtarabiliriz.

Kurbanların Sayısı

Adana ve yakın çevresinde öldürülen Ermenilerin (ve diğeri Hristiyanların) sayısı 21 bine varıyor. Rakamların dağılımı şöyle:

Adana ve civar çiftliklerde	9780
Tanrıverdi ve çiftliklerde	1280
Saygeçit	850
Hassa-Hacılı	1558
Osmaniye	1111
Bostan Çiftlik	1277
Kurtlar	3623
	19.479
Rumlar	250
Süryaniler	850
Keldaniler	422
	1522
Toplam	21.001

Hagop Babigyan
7 Haziran 1325

ԱՏԱՆԱՅԻ ՈՐԲԵՐԷՆ

Կ ԾԱԾԻՆ ԽՄԲԱՆԿԱՌԸ

Katliamlar esnasında
aileleri öldürülen bir
grup Ermeni yetim
çocuk.

Dizin

(Hemen her sayfada geçen "Osmanlı, Ermeni, Adana, Müslüman" ifadeleri listelenmemiştir.)

- (II.) Meşrutiyet 8-11, 13, 15, 16, 20, 26, 32-34, 37, 43-45, 48, 51, 56, 73, 76, 81, 83, 89-92, 97, 99, 102, 103, 111, 116-118, 123, 125, 129
- II. Abdülhamid 8, 9, 11, 16, 19, 28, 32, 44, 48, 60, 62, 63, 68, 69, 75, 77, 110, 111, 119, 125
- 1894-96 (Abdülhamid katliamları) 10, 11, 16, 18-21, 29, 62
- 1908 devrimi bkz. (II.) Meşrutiyet
- 1915 soykırımı 21
- 23 Temmuz 1908 33
- 31 Mart 7-11, 18, 33, 41, 52, 53, 55, 91, 97, 116, 120, 123
- Abdoğlu 57, 80
- Abdülhalik 125
- Abdülhalim Efendi 34
- Abdurrahman Şeref Efendi 18
- Adana Ermeni Piskoposluğu 29, 31
- Adana Gureba Hastahanesi 34
- Adana Vakası ve Mesulleri 7
- Adana'da Adalet Nasıl Mahkûm Oldu? 7
- Adil Bey 34, 76
- Aharon Efendi 49
- Ahenk 36
- Ahmet (kumandan) 62
- Ahmet Ağa/Bey 91, 92
- Ahmet Efendi 34, 117
- Akdeniz 33, 60, 99, 102
- Ali İlmi (kaza müftüsü) 12, 34
- Alman(ya) 7, 14, 16, 97, 110
- Amerika(n)lı 14, 56, 61, 102, 111, 130
- Anadolu 31, 102, 112, 116, 119
- Anayasa bkz. Kanun-i Esasi
- Antakya 33, 96
- Antakyalı Arakel 38
- Antep 96
- Apkaryan Okulu 111
- Arap İzzet Paşa 78
- Arap(lar)ça 94, 98, 111
- Aras Yayıncılık 7
- Arifiye 82
- Arnavutlar 98
- Arslan Bey 125
- Arslanyan, Artin 7, 9, 17-19, 66
- Artin Ağa 55
- Asaf Esad Bey 16, 31, 50, 77, 79, 89, 124
- Asya 102
- Avrupa 98, 102
- Ayas 57
- Ayasofya Meydanı 120
- Aydınlı(lar) aşireti 36, 37
- Babigyan, Hagop 7, 9, 13, 15, 17, 80, 81, 109, 131
- Babıâli 109
- Bağdadizade Abdülkadir Efendi 28, 29, 32, 38, 44, 48, 56, 57, 60, 62, 69, 73, 80, 89
- Bağdadizade Abdurrahman Efendi 48, 56, 62, 80, 93
- Bağdadizade Muhammed Efendi 48, 68
- Bağdat 67
- Bahçe 31, 57, 78, 98, 110, 114
- Bahri Efendi 28, 29
- Basra 30
- Batumi Osman 48
- Bayraktar Bekir 48
- Beylan 96
- Beyrutlu İskender Efendi 29
- Bitlis 13, 18
- Bolayır 96

- Bosna Hersek 47, 110
Boşnak Salih 48, 62, 80, 89
Bostan Çiftlik 131
Boyacıyan, Mihran 46
Bozkır 117
Bucak köyü 69
Bulgar(lar) 98, 110
Bulgaristan 47
Burçyan, Yeprem 35
Bzdikyan, Haygazun 46
Bzdikyan, Zakarya 49, 65, 66, 99
Bzdikyan, Boğos 99

Cami-i Kebir 39
Cebel-i Bereket 12, 16, 19, 31, 50, 77, 79, 111, 124, 126
Celal Bey 60, 70
Cemal Paşa 15, 16, 19
Ceridyan, Rupen Dikran 46
Cevad Bey (vali) 16, 31, 33, 35, 36, 38, 40, 41, 44-48, 50, 53, 55, 56, 58-60, 62, 66, 70, 71, 78, 80, 89, 120, 122, 126
Cevdet Efendi 117
Ceyhan 103
Chambers, Lawson 56

Çalyan, Garabet 7, 8, 11-13, 26, 65, 83
Çatalca 60
Çenesiz Kevork 66
Çerkez 39
Çerkez Ali Ruhi Efendi 82
Çerkez Nuri Bey 82
Çigan 117

Çingene(ler) 36, 37
Çukurova 82, 98, 100

Dadryan, Krikor 35
Debbağzade Hacı Ali Efendi 48, 62, 80
Derviş Vahdeti 9, 120
Dişçi Haygazun 49
Diyarbakır 13
Dört Yol 36, 37, 44, 120, 124
Doruk köyü 37
Doughty-Wylie, Mrs. 110
Dreyfus 95
Düğmecî Mıgırdîç 66, 92
Durikyan, Vahan 66

Edilbeliler 38, 44, 53, 67
Edirne 109
Elazığ 13
Elias Türkmeni 114
Engizisyon 31
Ermeni Patrikliği (İstanbul) 15
Ermenice 63, 65
Erzin 45, 111
Esad Rauf Bey 110, 113
Eşcar Uşağı 34, 118

Faik Bey 109, 113
Fizan 77
Fransız 14, 110, 112, 125
Fransız Katolik 61
Fransızca 63

Gelibolu 96
Genco Çavuş 34
Gimisora 57
Gökçe Krikor 35

Gökdereliyan, Garabet 65, 66, 69, 70
Gülbenkian 82
Gülbenkian, Avedis 49

Haçin bkz. Hacı
Hacı Müctebi Efendi 48
Hacı Osman Bey 57
Hacılı 131
Hacin 12, 30, 34, 37, 114, 118, 120, 124
Halep 7, 15, 16, 96
Hamidiye 36-38, 57, 69, 70, 78, 98, 110, 112, 124
Hamza Efendi 48
Hareket Ordusu 14, 60
Hasan Fatiya 92
Hasanbeyli 98, 110, 124
Hassa 31, 57
Hayguni [Stepan Arzuyan] 69
Hindistan 102
Hıdiv 96
Hınçak 45, 49, 50, 123
Hristiyan 8, 10, 12, 13, 15, 31, 32, 34, 36, 37, 45, 46, 48, 50, 52, 54, 56, 64, 81, 111, 112, 118, 125, 131
Hristiyan köyü 57
Hüseyin Daim 82
Hüseyin Efendi 117
Hüseyin Hilmi Paşa 45, 73, 76
Hz. Havva 29, 30

İslahiye 31, 57

İbrahim Rasih Efendi 48
İhsan Fikri 13, 47, 59, 60, 73, 74, 76, 80, 81, 90

- İhtilalin Evreleri 59
İncirlik 57
İngiliz 14, 91, 110
İngiltere 36
İran 102
İsfendiyar 40, 41, 52, 70
İskenderiye 90, 91, 100
İskenderun 60, 90, 96, 99, 125
İslam 8, 92, 95, 116, 118
İsmail Efendi 94
İsmail Sefa 47, 89
İstanbul 7-9, 14, 15, 19, 20, 33, 41, 44, 48, 53, 60, 62, 63, 65, 68, 109, 116, 123, 128
İstanbul-Bağdat demiryolu 18
İstibdat 9, 32, 43-45, 47, 64, 83, 94, 95, 97, 98, 102, 103
İtidal 13, 47, 53, 57, 59, 73, 74, 89, 118
İttihad-ı Muhammedi 9
İttihat ve Terakki 7, 9, 13, 14, 17, 20, 33, 38, 43, 44, 48, 55, 69, 90, 123, 129-131
İttihatçı 12, 13
İzmir 36
İzzet Efendi 34, 117
Jön Türkler 43
Kabarcık köyü 29
Kadim Süryani 15, 111
Kadri Bey 39, 55, 70
Kafkasya 102
Kanun-i Esasi 9, 32, 33, 69, 73, 130
Karamezar köyü 82
Kars 34, 35, 82, 118
Karsantı 57
Kasap Haço 66
Kasap Misak 66, 95, 100
Katolik Süryani 15, 111
Kaymakzade Hakkı Efendi 52
Kayseri(li) 13, 55
Kaytancızade Halil 34
Keçecilerbaşı 56
Keldani 15, 111, 131
Kesap 33
Kilikya 59, 65, 94
Kilikya Katolikosluğu 49
Kıbrıs 18
Kırıkhan köyü 96
Kırkkilise 110
Koca Vezir mahallesi 56
Konstantinopolis 110
Konya 117
Köprü caddesi 56
Kör Cebbar 65, 91
Kozan 30, 34, 69, 70, 82, 117, 118
Kumluk 60
Kuran 8
Kürt 92
Kurtlar 131
Kuruköprü mahallesi 56
Kuyumcuyan (aile) 68
Latin 130
Levon 63
Lostanzade Zekeriya Efendi 82
Lübnan 7
Lütfig 55
Mahmudlu köyü 35
Manastır 30, 109
Manifaturacı Abraham 67
Marmara 83
Meclis-i Mebusan 17, 19
Mehmet Faik Efendi 30
Mehmet Seyfeddin Bey 30
Menziletzade Veli Efendi 82
Mersin 14, 16, 20, 33, 60, 110, 113
Mihmandar 57
Millet Bahçesi 47
Misis 57, 98, 110
Mısır 36, 91, 100, 102
Molla Osman 37
Mosdiçyan, Harutyun 109, 113
Müftüzade Ahmet 34, 44
Muhammed Lütfü 89
Muharrem Efendi 30, 31
Muhiddin 92
Musa Ağa 82
Muşğ Efendi 11, 29, 31, 49, 66, 77, 89, 90, 92, 94
Mustafa Remzi Paşa 38, 56, 79, 89
Müşteşar Adil Bey 75
Musul 112
Nacarlı köyü 36, 44, 98, 121
Namık Kemal 96
Napolyon 100
Nazım Paşa 63
Neron 31
Nisan Anıtı 103
Ohanoglu Han 128
Orta Kilise 30
Osman Efendi 120
Osmaniye 31, 38, 57, 70, 98, 111, 124, 131

- Papazkale 124
 Payas 57
 Protestan 111
 Püzzantiyon 65
- Ramazan (Bayramı)
 8, 36
 Ramazanzade Vakfı 48
 Ramazanzadeler 67, 68
 Refet Efendi 36, 37,
 55, 80
 Reforme Hınçak
 Cemiyeti 26
Rehber-i İttidal 59, 77
 Rodos 64
 Rum 15, 46, 111, 131
 Rumeli 32, 116
- Saathane 36, 55, 93
 Sabatier, M. 112, 125
 Sabri Bey/Efendi 34,
 36, 117
 Said (kaymakam) 78
 Salatyan, Minas 66
 Salcılar mahallesi 56
 Sarkıntı 57
 Saygeçit 131
 Seyhan 98, 103
 Selanik 20
 Simonoğlu, Kuzma 69
 Sisliyan, Avedis 63, 65
 Sofubahçe mahallesi 56
 Sofya 110
 Süleyman Kâni İrtem
 12, 19
 Sultan 19
 Süryani 15, 114, 131
 Şafak Bahçesi 98
- Şakir Efendi 62
 Şeyh Murad 57
 Şeyhülislam 8
- Tacirli aşireti 124
Tanın 8
 Tanrıverdi 131
 Tarsus 70, 110, 124
 Tarsus Amerikan Okulu
 38
 Taşnak(tsutyun) 9, 45,
 49, 50, 99, 123, 129
Tasvir-i Efkar 15
 Tekelizade Osman Bey
 57
 Tepebağı 52, 60, 70
 Terzian, Hagop H. 8,
 9, 11
 Tevfik Efendi 12
 Tilbaşar 92
 Timurlenk 31
 Tophane-i Amire 47
 Toros 98
 Tosbağı Kale mahallesi
 40
 Tripani kardeşler 91
 Tripani, M. 93
 Troşak 50, 129
 Türk 10, 12, 14, 16, 18,
 21, 26, 43-45, 52, 54,
 67, 69, 80-83, 89, 98
 Türk-Rus savaşı 110
 Türkçe 7, 14, 26, 54, 63
 Türkiye 43, 98
- Ulu Camii 99
 Urfa 29
 Urfalı Şakir 39, 62, 65, 91
- Urfalıyan Davud Efendi
 56
- Ürdün 7
 Üzerli 98
- Van 18
 Vartavar 35
 Vehbi (arzuhalci) 36
 Venedik 100
 Viyana 98
Volkan 9, 44
- Yafe 77
 Yahudi 98
 Yarpuz 57
 Yarpuzizade Mustafa
 Efendi 12, 34
 Yaylak 67
 Yıldız 33, 41, 56, 60
 Yortan mahallesi 56
 Yüreğir 69
 Yusuf Kemal Bey 15, 17,
 109, 121
- Zabel Yesayan 68, 101
 Zeytun 30, 70, 124
 Zihni Paşa 112, 114
 Ziraat Kulübü 48
 Zıkçı Dakes 66
 Zor Ali 62, 93
 Zülfü Efendi 62, 65, 91,
 93, 94

Fotoğraf Kaynakçası

- Giligyo Ağedı* [Kilikya Felaketi], Hagop H. Terziyan. İstanbul, 1912.
s. 33, 39, 57, 68, 93, 94, 99, 104, 108, 113
- 1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler*, Raymond H. Kevorkian-Paul B. Paboudjian. İstanbul: Aras, 2012.
s. 24, 25, 58, 63, 71, 84, 88, 106
- Houshamadyan.org, Berlin.
s. 37, 49, 78, 79, 101, 119, 129
- Yıkıntılar Arasında*, Zabel Yesayan. İstanbul: Aras, 2014.
s. 54, 72, 123, 124
- 1909 Adana Ermeni Olayları*, Yusuf Sarımay-Recep Karacakaya. İstanbul: İdeal, 2012.
s. 30, 76
- La Cilicie (1909-1921)*, Raymond H. Kevorkian. Paris: 1999.
s. 51, 61
- Hacını Intkhanur Badmutyunu yev Şrçaga Kozan-Dağı Hay Küğeri* [Hacın'ın Genel Tarihi ve Kozan'daki Ermeni Köyleri], Hagop B. Boğosyan. Yenilenmiş baskı, Antilyas: 2014.
s. 66
- The Armenians in the Ottoman Empire*, Joseph E. Malikian. Antilyas, 2011.
s. 115
- Yadigâr-ı Hürriyet*, Osman Köker (Ed.). İstanbul: Birzamanlar, 2008.
s. 42

Yer adları

*(Burada, kitapta geçen, bugün kullanımları
değiştirilmiş olan yer adları listelenmiştir)*

Abdoğlu	Abdioğlu
Ayas	Yumurtalık
Beylan	Belen
Erzin	Erzin / Yeşilkent
Hamidiye	Ceyhan
Hıristiyanköy	Eski adı: Hayküg
Karamezar	Adapınar
Kars	Kadirli
Karsantı	Aladağ
Kırkkilise	Kırklareli
Mihmandar	Doğankent
Misis	Misis / Yakapınar
Nacarlı	Çevretepe
Payas	Payas / Yakacık
Sarkıntı	Tepecikören
Tilbaşar	Gündoğan
Yaylak	Bozova (Urfa)

Biyografiler

GARABET ÇALYAN (?-1920): Hacı doğumlu avukat. Sosyal Demokrat Hınçak Partisi üyesi. İttihat ve Terakki Partisi Adana şubesinin kurucuları arasında yer aldı. Adana'da 1909 katliamlarına tanıklık etti. Mütareke döneminde Hacı kaymakamlığı yaptı. Mart 1920'den itibaren, Kemalist güçlere karşı, sekiz ay süren Hacı özsavunmasını düzenleyenlerden oldu. Kenti ele geçiren Türk askerler tarafından bir grup Ermeni'yle birlikte götürüldüğü Hacı Surp Hagop Manastırı'nda öldürüldü.

ARTİN ARSLANYAN (?-?): Kaynaklarda Artin Arslanyan'la ilgili biyografik bilgiye rastlanamamıştır. Bu kitapta yer alan mektuplarından anlaşıldığı kadarıyla esasen Antepli olan Arslanyan 1909 Adana katliamları esnasında dört yıldır Adana'da bulunuyordu. Katliamların ardından tekrar memleketine döndü. Tanıklık etmesi talebi üzerine Eylül 1909'da Mısır'a kaçtı.

HAGOP BABİGYAN (1856-1909): Edirne doğumlu tanınmış avukat ve devlet adamı. İttihat ve Terakki Partisi üyesi. 1908'de Edirne'den mebus seçildi ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Tetkik Komisyonu üyeliği yaptı. 1909 Adana olaylarını takiben Meclis tarafından bölgeye gönderilen ilk araştırma komisyonunda yer aldı. Dönüşünde katliamlar hakkında kaleme aldığı raporu Meclis'e sunmadan bir gün önce, ardında soru işaretleri bırakacak şekilde (kalp krizi geçirdiği söylene de zehirlendiği düşünülüyordu) hayatını kaybetti. Mezarı Yeşilköy Surp İsdepanos Ermeni Kilisesi'nin bahçesindedir.

TANER AKÇAM (1953): İlköğrenimini Dadyan Ermeni Okulu, lise öğrenimini Getronagan Ermeni Lisesi'nde tamamladı. İstanbul Üniversitesi'nde Türkoloji okudu. Yüksek lisans derecesini

Boğaziçi Üniversitesi Tarih bölümünden aldı. Üniversite yılları boyunca Aras Yayıncılık bünyesinde redaktör olarak çalıştı. Doktora çalışmalarını Oxford Üniversitesi Ermeni Çalışmaları bölümünde sürdürmektedir.

ARİ ŞEKERYAN (1989): İlköğrenimini Dadyan Ermeni Okulu, lise öğrenimini Getronagan Ermeni Lisesi'nde tamamladı. İstanbul Üniversitesi'nde Türkoloji okudu. Yüksek lisans derecesini Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nden aldı. Üniversite yılları boyunca Aras Yayıncılık bünyesinde redaktör olarak çalıştı. Doktora çalışmalarını Oxford Üniversitesi Ermeni Çalışmaları Bölümü'nde sürdürmektedir.

İçindekiler

Önsöz, <i>Taner Akçam</i>	7
Adana Vakası ve Mesulleri, <i>Garabet Çalyan</i>	25
Adana'da Adalet Nasıl Mahkûm Oldu?, <i>Artin Arslanyan</i>	87
Adana Raporu, <i>Hagop Babigyan</i>	107
Dizin.....	135
Fotoğraf Kaynakçası.....	139
Yer Adları.....	140
Biyografiler.....	141

1909 Ատանա Քաթլիամը՝ Իւլ Ռաբոր

**1909 Ատանայի Կոտորածը
Երեք Տեղեկագիրներ**

ուսումնասիրութիւն

Թրքերէն

բաղեց եւ (Օսմաներէն) թարգմանեց
Արի Շէքերեան

Յունուար 2015, Ստանպուլ

1909 Adana Katliamı: Üç Rapor

**1909 Adana Massacres
Three Reports**

study

Turkish

compilation and translation (from Ottoman)
Ari Şekeryan

January 2015, Istanbul

Aras Yayıncılık, 1909 Adana katliamı ile ilgili üç önemli kaynağı Türkçe okuru ile buluşturuyor: Garabet Çalyan'ın "Adana Vakası ve Mesulleri"; Artin Arslanyan'ın "Adana'da Adalet Nasıl Mahkûm Oldu?"su ve Osmanlı Meclisi milletvekili, İttihat ve Terakki Partisi üyesi Hagop Babigyan'ın Adana olayları hakkında Meclis'e sunmak üzere yazdığı rapor.

Her üç çalışma da 1909 yılında yayımlanmıştır ve Adana olayları hakkında birincil kaynak sayılırlar.

Adana katliamı, İstanbul'da 31 Mart olayı olarak bilinen 13 Nisan 1909 askeri ayaklanmasını takip eden günlerde meydana geldi. Söz konusu olan iki ayrı büyük katliamdır. Birincisi 14-16 Nisan tarihleri arasında yaşanmış, bunu 25-27 Nisan tarihlerinde yaşanan ikinci büyük katliam izlemiştir. Katliamlar yalnız Adana şehir merkezi ve vilayeti ile sınırlı kalmamış, Halep vilayetine bağlı kasaba ve köyleri de vurmuştur. (...)

1909 Adana katliamını nasıl açıklayacağız?

1894-96 Ermeni katliamları ile 1915 soykırımı arasında neredeyse bir ara halka gibi duran 1909 Adana katliamının bu iki büyük katliamla ilişkisi nedir gerçekten? Bazı Ermeni tarihçilerin 1894'ten başlayan ve 1923'e kadar uzanan düz bir çizgiden söz ettiklerini biliyoruz. Hatta, 1909'da, 1915'in ön hazırlığı yapıldı; 1909 bir nevi "prova" idi diyen tarihçiler vardır. Gerçekten 1894-96'dan Adana'ya, Adana'dan 1915'e böyle düz bir çizgiden söz edebilir miyiz? Ya da birçok Türk araştırmacının tercih ettiği gibi 1894-96, 1909 ve 1915 birbirleriyle tamamen irtibatsız, farklı olaylar mıdır?

Galiba asıl tarihçilik bu üç büyük yıkımı, aralarındaki farkları ve benzerlikleri ihmal etmeden ortak bir perspektiften okumayı başarmakta yatıyor... Daha yapılacak çok iş var!

Taner Akçam

ISBN 978-605-5753-47-4

9 786055 753474

